

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
Лабораторія методології
психосоціальних і політико-психологічних досліджень**

**Тези доповідей, виступів і пропозицій
учасників II круглого столу
УКРАЇНСЬКЕ НАЦІЄТВОРЕННЯ:
МІЖ КОНФЛІКТОМ І КОНСЕНСУСОМ
(18 квітня 2019 р.)**

КИЇВ – 2019

Українське націєтворення: між конфліктом і консенсусом: Тези доповідей, виступів і пропозицій учасників II Круглого столу (18 квітня 2019 р.) [Електронний ресурс] / за наук. ред. О.В.Суший; упор. Макс Слюсаревський. – К.: ІСПП НАПН України, 2019. – 84 с.

Видання підготовлено за результатами роботи та стенограмою виступів учасників II круглого столу «Українське націєтворення: між конфліктом і консенсусом», який був організований лабораторією методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень та проведений в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України 18 квітня 2019 р. Збірник складається з 3-х розділів: конфлікт та консенсус: націєтворчий процес в епоху криз; майбутнє, яке обираємо; можливості та перспективи національної консолідації. Широка міждисциплінарна дискусія, що розгорнулася навколо порушених проблем, засвідчує важливість науково-аналітичного осмислення та соціально-психологічного супроводу процесів консолідації українського суспільства та мінімізації конфронтаційних проявів в контексті реалізації курсу держави на зміцнення національного єднання.

Збірник наукових праць адресовано науковцям, працівникам ЗМІ, представникам органів державної влади та громадськості.

КОНФЛІКТ ТА КОНСЕНСУС: НАЦІЄТВОРЧИЙ ПРОЦЕС В ЕПОХУ КРИЗ

ПРОБЛЕМА НАЦІЄТВОРЕННЯ В КОНТЕКСТІ ДІАЛЕКТИКИ ЦІЛЕЙ І ЗАСОБІВ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

ТАТЕНКО В.А.

**член-кореспондент НАПН України, д. психол. н., професор,
головний науковий співробітник лабораторії методології
психосоціальних і політико-психологічних досліджень
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України**

Успіх будь якої діяльності окремої людини і людської спільноти залежить від того, наскільки коректно визначена її мета, а обрані засоби створюють можливість досягнення останньої. Проте викликати певні проблеми можуть не тільки мета і засіб самі по собі, але те чи інше розуміння їх співвідношення. І як виявляється таке розуміння дійсно може бути не тільки різним, але навіть протилежним. Так, і сьогодні можна зустріти послідовників Ніколо Макіавеллі чи єзуїтів, які свідомо чи несвідомо в своїй життєвій практиці керуються думкою про те, що мета виправдовує засоби. Отже, якщо мова йде про розбудову нації як високої, благородної, масштабної, історично значущої мети, то це, нібито, дає право на застосування жорстких і навіть жорстоких, насильницьких засобів її досягнення.

І досі точаться дискусії з приводу того, що слід вважати більш вагомим і визначальним у цій парі – мету чи засіб. З одного боку, мета може існувати без засобів, а говорити про засоби при відсутності чи розмитості мети просто безглуздо. Прикладом тому пустопорожні дебати серед політиків про засоби, а також шляхи, умови, потрібні для реалізації національної ідеї при тому, що сама ця ідея не набула чіткого і загально визнаного змістового оформлення. Але, з іншого боку, саме засоби як можливості, їх наявність чи відсутність надають меті реалістичність, життєвість, здійсненність.

Цікавим і важливим з точки зору діалектики як теорії розвитку є феномен взаємопереходу мети в засіб і засобу в мету з подальшим їх поверненням на свої місця, але при цьому змістово збагаченими. Адже націєтворення як творчий процес, а не копіювання запозиченого, передбачає розробку в чомусь нових, а в чомусь унікальних засобів, що за певних умов і на певний час може виступати самостійною метою.

Мета як така психологічно асоціюється з потребою, бажанням, хотінням, мотивом, мрією. Так, процес націєтворення має за мету творення нації. При цьому виникає два питання. Перше – «Як?», що спрямовує думку на пошук готових чи розробку нових засобів. Друге питання – «Навіщо?», яке фактично перетворює мету в засіб для досягнення якоїсь іншої, ще більш високої мети. Тим самим наша мета знаходить підтвердження своєї актуальності.

Отже, процес творення нації передбачає існування та актуалізацію у певної спільноти як колективного суб'єкта відповідної потреби, яка, в разі її опредметнення, стає мотивом, а останній, подолавши конкурентів, перетворюється на мету діяльності. При цьому потреба у консолідації, ідентифікації за національною ознакою, потреба

національного відродження і розвитку, а отже, відповідна мотивація можуть виникати, насамперед, як реакція на небезпеку, пов'язану з ризиками для фізичного існування певного народу (геноцид, незаконна анексія території, утиски в питанні мови тощо), з втратою свободи самоактуалізації, неможливістю задовольнити інші базові потреби, про які писав, А. Маслоу. Це може бути форма захисної реакції як від зовнішнього агресора, так і від своєї власної влади. Коли ж ситуація покращується, то питання націєтворення, а також мотивації щодо участі в цьому процесі можуть зміщуватися на другий і навіть третій плани. Тобто соціально-психологічними чинниками націєтворення в даному разі виступають негативні емоції і почуття (страху, гніву, ненависті, образи, несправедливості, скривдженості тощо), що їх переживає народ в його переважній більшості. Тут нація постає скоріше як засіб, необхідний для вирішення життєвих проблем певної спільноти, що набули небезпечного загострення, а її розбудова, в даному випадку, носить вимушений і випадковий характер. І такий погляд на націю як на засіб має поширення і підтримку в науковому світі. Так, К. Дойч в своїй книзі «Націоналізм і соціальні комунікації» визначає нації як засоби створення єдиного простору спілкування, завдяки чому модерні суспільства здатні успішно розв'язувати різноманітні проблеми.

Протилежний варіант мотивації націєтворення має своєю соціально-психологічною основою почуття свободи, прагнення народу до незалежності, самостійності, консолідації, до розкриття нових можливостей існування і розвитку, до утвердження своєї унікальності, своєрідності, до експериментування тощо. До речі, М. Вебер наголошував на тому, що головна мета нації – культивування власної культурної індивідуальності. В даному разі творення чи відродження нації постає вже не тільки і не стільки як засіб і вимушена активність, а як активність добровільна, ініціативна, творча, як відносно самостійна цінність і мета, як внутрішній мотив, що надає смисл індивідуальному і спільному життю представників певного соціуму. Це той рівень, на якому народ як суб'єкт пишається творінням рук своїх, ідентифікує себе як національне Ми, виявляє готовність до боротьби і самопожертви заради утвердження і відстоювання ідеалів свого національного буття.

Таким чином, ускладнювати, гальмувати процес націєтворення може невизначеність чи суперечності у визначенні його мети і засобів її досягнення. Суттєво те, яка частина громадян, що прямо чи опосередковано беруть участь у процесі розбудови нації, мислять її собі як духовну цінність і високу мету, яка – переважно прагматично, як умову й інструмент досягнення власного життєвого успіху, матеріального благополуччя, а яка індиферентно до всього, що стосується національного питання. Вимагає узгодження на рівні духовної еліти стратегія, тактика, способи і засоби, потрібні для перетворення народу в націю. При цьому важливо вчасно попереджати саму можливість прояву позиції типу «мета виправдовує засоби». Адже як свідчить практика людського життя, благородні цілі не можна досягти неблагородними засобами.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І НАЦІОНАЛІЗМ

ГНАТЕНКО П. І.,
член-кореспондент НАПН України, д. філос. н., професор,
головний науковий співробітник лабораторії методології
психосоціальних і політико-психологічних досліджень,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

Важливою методологічною передумовою дослідження проблеми ідентичності – констатація того, що в існуванні суспільства завжди зберігаються якісь «постійні конструкції» – константи, що відповідальні за збереження ідентичності певного суспільства в самому собі. Тому, в розвитку суспільної системи залишається незмінним її певне «ядро», що зберігає напрямок розвитку даної системи.

Такою константою етносу нації є національний характер. Останній виступає тією постійною завдяки якій риси національної психології передаються з покоління в покоління. При чому, мова йде про передачу цих рис шляхом соціального наслідування, а не генетичного.

Проблема національного характеру може бути розглянута, виходячи з діалектичної єдності категорій загального і одиничного. Саме ці категорії є передумовою і основою аналізу такого важливого структурного елементу національної психології, як національний характер.

Конкретною формою тут виступає діалектика загальнолюдського і національного. Розкрити сутність національного характеру – це означає дослідити діалектику прояву загальнолюдського у національному, показати його специфіку у конкретних соціально-економічних та історичних умовах життя даної нації. Саме це специфічне, своєрідне і складає зміст національного характеру, але виникає воно внаслідок прояву загального в одиничному.

Важливим аспектом розглядуваної проблеми є взаємовідношення націоналізму і національної ідентичності. Складність тут виникає в зв'язку з тим, що поняття «націоналізм» є полісемантичним. Багато авторів, внаслідок своїх політичних та ідеологічних переконань, наповнюють це поняття різним змістом.

Саме в процесі буденного слововживання змінюється зміст поняття «націоналізм». При чому, діапазон вживання цього поняття коливається від ліберально-демократичного до ультра націоналістичного. Безсумнівно, ультра націоналістична ідеологія з ідеєю расової зверхності і ненависті до інших народів стала фундаментом нацистських поглядів. А між тим, правомірно і демократично стверджувати про націоналізм пригноблених націй, які експлуатуються ультра націоналістичними силами.

Націоналізм народів, які експлуатуються, носить прогресивний характер, оскільки направлений на здобуття національної незалежності, утвердженням прав і свобод, направлених на встановлення рівноправних відносин по відношенню до інших народів і націй.

В літературі (особливо в західноєвропейській) серед різних типів націоналізму виділяється «інтегральний націоналізм». Відмічається, що вперше цей термін ввів в літературу французький письменник Шарль Моріс, який був одним з найбільш впливових наставників цієї форми націоналізму.

Інтегральний націоналізм заперечує етичні принципи, стверджує індивіду єдину цінність – націю. Індивід повністю підкоряється їй. «Справедливим є все те, що

корисно народу». «Ти ніхто, твій народ все». Саме цих принципів інтегральний націоналізм закликає дотримуватись. Інтегральний націоналізм узаконює також фізичне застосування сили проти тих, хто думає інакше.

На відміну від ліберального націоналізму, який принципово дотримується рівності націоналізмів і вимог національних рухів, інтегральний націоналізм вище всього ставить націю і тільки націю. Культ нації стає самоціллю.

Серед прибічників інтегрального націоналізму потрібно виділити Дмитра Донцова, ідеї якого в ХХ столітті мали вплив на національно-визвольний рух в Україні.

Складність проблеми взаємовідношення національної ідентичності і націоналізму полягає також в тому, що феномен національної ідентичності в недостатній мірі розроблений в методологічному плані. При її аналізі виникають ряд проблем. По-перше, як виявити власну ідентичність; по-друге, які параметри повинні її репрезентувати; по-третє, які соціальні суб'єкти і в межах якого світогляду можуть не тільки установлювати цю ідентичність, але і довести, що отримані моделі дійсно її виражають; а також деякі інші проблеми.

На ці питання дослідники повинні дати відповіді.

* * *

Д и с к у с і я

Суший О.В.:

– Українській національній ідентичності який потрібен націоналізм? Бо Ви назвали різні форми (чи типи), які існують. Чи можете сказати: нам потрібен саме такий?

Гнатенко П.І.:

– Нам потрібен націоналізм, який ототожниться з патріотизмом. Цей націоналізм не суперечить загальнолюдським цінностям. Коли я говорив, що існує ядро національної ідентичності, то цим ядром є національний характер. Основою (серцевиною) національного характеру є діалектика взаємовідношення загального людського та національного. Без цієї діалектики не розкриємо змісту національної ідентичності. Абсолютизація національного й ігнорування загальнолюдського – це односторонній підхід, який породжує викривлене уявлення про народність і цінності етносу як такого.

Яремчук О.В.:

– Було дуже приємно почути Вашу доповідь. Дуже важливо, що так глибоко ставились методологічні питання. Хотіла б уточнити, за допомогою яких критеріїв можливо розрізнити загальнолюдське і національне?

Гнатенко П.І.:

– Відомо, що існують загальнолюдські цінності. Щодо співвідношення з національним – якщо брати національний характер – йдеться про дослідження того, як загальнолюдське проявляється в національному. А воно проявляється, виходячи з дійсних факторів: культурологічних, історичних, традицій тощо. Національний характер – це форма проявлення загальнолюдського в специфічних умовах буття даного етносу.

Ніконенко Л.В.:

– Зараз в Україні є три дискурси побудови української державності. Перший дискурс – це Україна як національна держава. Другий – Україна як мультинаціональна держава, в якій є різноманіття. Третій – Україна як проросійський сателіт. Патріотизм і націоналізм начебто виводить за межі участі в націєтворенні татар, румунів (та інших). Як методологічно і теоретично цю проблему розв'язуєте? *(Сушиї О. В. – Яким чином люди інших національностей, неетнічні українці, вписуються в парадигму українського націоналізму та націєтворення на основі українського націоналізму?)*

Гнатенко П.І.:

– Відомо, що в Україні проживає більше 100 націй, народностей, національних груп. Коли говоримо про український національний характер, його протиріччя й суперечності, то, звичайно, тут є суперечності, які носять негативний характер. Назвав би дві (можливо й більше) негативні риси. Комплекс меншовартості, притаманний не тільки українському національному характеру, але характерний також для інших етносів, народностей, які не мали своєї державності. Ця риса призвела до того, що українці – починаючи від Дорошенка й закінчуючи Порошенком – все життя бачать, що «ми погано живемо» (ми дійсно погано живемо, це зрозуміло). Всі сходяться на тому, що впродовж всієї історії українці робили ставку на те, що хтось нам допоможе. Дорошенко вважав, що нам допоможуть турки. Порошенко вважає, що американці. А для чого ми потрібні американцям? Трамп сам заявив, що він виходить із національних інтересів США. Кожна країна повинна виходити зі своїх національних інтересів. Повертаючись до поставленого запитання, відповідь та, що конфлікти, суперечності, колізії існують і будуть існувати доти, доки не сформується українська політична нація, яка включатиме в себе і українців, і татар, представників усіх народностей, усіх громадян, які проживають на території України.

ПЕРСПЕКТИВЫ СТРОИТЕЛЬСТВА НАЦИИ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Плющ А.Н.

д. психол. н., с.н.с.,

провідний науковий співробітник лабораторії методології
психосоціальних і політико-психологічних досліджень
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

«Всегда к добру стремится сила – и вечно совершает зло»
Гете.

Единство, – возвестил оракул наших дней,
– быть может спаяно железом лишь и кровью...
Но мы попробуем спаять его любовью,
– а там увидим, что прочней...
Ф.И.Тютчев

Основной вопрос строительства нации не столько «быть или не быть», сколько «какую» нацию мы собираемся строить: этническую, политическую, ...? И ответ на это вопрос уже и будет определять, что мы будем строить и каковы перспективы строительства. В Конституции понятие «украинская нация» не конкретизировано, его можно понимать двояким образом: украинская нация как весь украинский народ или как одна из наций народа Украины. Цитата из преамбулы Конституции: «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення ...». При первом употреблении термина «Украинский народ» дается его определение «Украинский народ – граждане Украины всех национальностей», а первое появление термина «украинской нации» в приведенной фразе допускает двоякое его толкование. Под ней может подразумеваться весь народ, если текст, следующий за словосочетанием «украинская нация», понимать как раскрытие содержания, уточнение этого словосочетания и тогда украинская нация – это весь Украинский народ. Или другое толкование, когда в этой фразе через запятую идет перечисление субъектов самоопределения, от единичного субъекта ко всеобщему метасубъекту. В последнем случае, украинская нация представляет собой одну из наций Украинского народа.

В эпоху глобализации, в рамках которой предусматривает интеграция всех обществ в целостное мировое сообщество, открывается еще одно измерение наций. Появляются нации, которые, основываясь на собственной истории и успешном опыте интеграции других наций на основе своего проекта, могут выступать в роли автора / соавтора проекта глобализации, и нации, не способные в силу различных причин предлагать самостоятельные проекты глобализации, и поэтому обреченные быть частью проектов других наций.

Учитывая, что субъектами мировой политики являются государства, строительство нации оказывается одним из процессов построения государства. Можно выделить следующие типы государств, отличающихся ролью этнических наций как авторов проекта государственного строительства.

1. Государство-нация состоит из представителей единственной нации, которая и является автором проекта и нации и государства.

2. Многонациональное государство, которое состоит из представителей многих национальностей, образующих политическую нацию. Этнические нации являются (или потенциально могут быть) соавторами совместного проекта государства.

3. Межгосударственное объединение (союз, цивилизация, мировое сообщество), которое состоит из многонациональных государств. Этнические нации в роли авторов глобального проекта могут выступать только в качестве соавторов проектов успешного многонационального государства, представители которого участвуют в создании совместного межгосударственного проекта. Если к созданию глобального проекта допущены не все государства, то отдельные этнические нации могут быть только участниками проекта, который предлагают им метанации, имеющие опыт организации функционирования многонациональных государств и претендующие на авторство глобального проекта.

С увеличением сложности организации государственных образований возможности и роль наций могут изменяться. В постиндустриальном мире современные общества достигли зрелых фаз своего развития. Занимаясь строительством нации желательно учитывать эволюцию представлений о нации. Период строительства государств-наций для Европы был характерен в 17-19 веке, который дополнился новым строительством уже многонациональных государств, конструктивным элементом которых были политические нации. Примерно с середины 20 века можно говорить о начале перехода к глобализованному миру, когда в рамках различных моделей глобализации выдвигаются разные требования к государствам, их составляющих, и к образующим их элементам. Современное понимание нации включает в себя не только признаки этнической нации, но и ее характеристики, позволяющие ей создавать конструктивные проекты политической нации, которые могут претендовать на статус возможных проектов глобализации, предлагаемые метанациями.

В эпоху глобализации нация, чтобы быть в числе авторов глобализационного проекта и определять свою судьбу, мало того, что должна реализовать проект успешного многонационального государства, так еще и осуществляемый проект глобализации должен предусматривать возможность участия в его конструировании всех наций, а не только избранных. Существует три взаимодополняемых способа управления внедрением проекта: директивный, манипулятивный, соуправление. Эти способы подразумевают следующие стратегии консолидации общества, которые могут варьировать: «огнем и мечом»; «кнутом и пряником»; совместная деятельность, в которой каждый может участвовать в создании и коррекции коллективного проекта.

На сегодняшний день существует конкуренция двух моделей глобализации: однополярного и многополярного мира. В рамках первой модели, автором которой является группа «избранных» наций, высокий уровень жизни доступен только части общества («золотому миллиарду»), который обеспечивается трудом остальных субъектов общества. Привлекательность способа жизни в «избранных» странах позволяет вовлекать новых участников в этот проект. Новые сторонники этой модели глобализации могут участвовать в принятии текущих вопросов управления в рамках заданного (и принятого ими) курса, но не имеют доступа к определению стратегических целей развития мирового сообщества, к возможности изменения этого курса в рамках сложившейся модели этого проекта глобализации. Могут «таскать каштаны из огня» для других, «избранных» наций, не будучи допущенными к авторству проекта глобализации, не умея реконструировать отдаленные последствия привлекательных, на первый взгляд, ближайших целей деятельности.

В рамках второй модели, в которой предусмотрена возможность нескольких авторов проекта глобализации, могут существовать различные международные объединения, в том числе и те, в которых декларируется возможность учета интересов всех государств и наций. При этом предполагается, что в культуре наций, предлагающих многополярную глобализацию, заложена метакультурная позиция, позволяющая интегрировать культуры многонациональных сообществ. Уважение к культурному наследию всякого этноса и признание самоценности других культур в качестве основания межэтнического диалога является инструментом взаимопонимания между народами и сотрудничества этнокультурных общностей.

Усложнение мира предполагает не только рост сложности автора проекта глобализации, но и направленность коллективного автора на совместное созидание в интересах всех участников, а не на эгоистический центризм интересов отдельных наций. Налаживание взаимного понимания между индивидами, социальными организациями, государственными системами предполагает сложное мышление, в рамках которого происходит самоорганизация и саморазвитие субъекта управления, его духовная трансформация.

Конструирование мирового сообщества как глобального метасубъекта в контексте построения коэволюционных целостностей должна осуществляться на принципах соблюдения внутреннего разнообразия. Если социальные системы обладают растущим количеством центров управления, тогда вместо централизованной власти все больше требуется способность к модерации, к выработыванию правил совместной деятельности, учитывающей интересы различных субъектов, что позволяет действовать интегрирующим образом. Способность к интеграции опыта субъектов, составляющих общество, является основным критерием его психического здоровья.

Отражением зрелости общества является его способность использовать новые ресурсы для собственного развития, используя опыт других стран по построению многонациональных государств. Можно идти против трендов развития мирового сообщества. Долгосрочные действия по строительству этнической нации в многонациональном государстве приводят к уничтожению этого государства и, в конечном итоге, к деградации и вымиранию самой нации. Исключительно усилиями собственных националистических элит, население постсоветских республик (Грузия, Прибалтика, Украина) в рамках модели евроантлантической интеграции уверенно совершает переход от статуса государствообразующих наций в вымирающую этнографическую редкость, с территорий которых эмигрируют ее граждане. В 21 веке вместо построения многонационального государства на основе гражданского общества ставить цель «построение этнического государства-нации» означает, что собственное государство сознательно обрекается на отставание. Возникает вопрос, это результат действия внедренных агентов влияния, пытающихся не вырастить конкурентов нациям-авторам однополярного проекта глобализации, или результат некомпетентности национальных элит, или, и то, и другое.

В заключении – быль о «волках в овечьей шкуре». «Без союза с волками нам, баранам, не выжить. Поэтому мы и прописали в своей Конституции курс на вступление в их стаю, – заявил самый главный баран. Не выжить, не выжить, – подтвердили волки, облизываясь».

МОВНА ТА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНОСТІ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ І МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ НАЦІЄТВОРЕННЯ

**КУХАРУК О. Ю.,
молодший науковий співробітник лабораторії методології
психосоціальних і політико-психологічних досліджень,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,**

Етнонаціональна ідентичність особистості – це частина індивідуальної Я-онцепції, яка постає з усвідомлення себе членом етнічної соціальної групи разом із цінностями та емоційною значимістю членства у цій соціальній групі. Мовну ідентичність можна визначити як сукупність мовних характеристик індивіда чи групи, що складається зі знання мови чи мов (мовна компетентність), використання мов (мовна поведінка) та ставлення до мов (мовні установки).

Етнонаціональна і мовна ідентичності особистості – соціально-психологічні феномени, що мають подвійну природу: як вид соціальної ідентичності мають всі основні характеристики соціальної ідентичності. При цьому суттєвий вплив на особливості їх прояву мають контекстуальні фактори – загальносоціальні та етно- і мовноспецифічні.

Було проведено емпіричне дослідження етнонаціональної і мовної ідентичності української студентської молоді. Було визначено, що ці види соціальної ідентичності мають вищий за середній рівень прояву своїх характеристик. За структурою внутрішніх зв'язків між характеристиками, мовна ідентичність є помітно більш монолітною і цілісною – внутрішні коефіцієнти кореляцій помітно вищі ніж між характеристиками етнонаціональної ідентичності

Виявлено, що досліджувані види соціальної ідентичності є різні за рівнем вираженості основних компонентів, по-різному зумовлюються зовнішніми незалежними змінними, мають різну силу взаємозв'язків між своїми внутрішніми характеристиками. Коли йдеться про етнонаціональну ідентичність, вираженість її характеристик традиційно вища для деяких підгруп за незалежними змінними (західна регіональна підгрупа, підгрупа осіб, що походять із сільської місцевості, мають прозахідні політичні погляди, підгрупи осіб, що спілкуються українською і вважають її рідною). Є підгрупи, у яких вираженість шкал є нижчою – східна регіональна підгрупа, особи, що спілкуються російською і вважають її рідною, ті, для яких домінують проросійські політичні погляди. При цьому у інших підгрупах постійно змінюється комбінація варіантів прояву характеристик етнонаціональної ідентичності – підгрупа і тяжіє то до одного, то другого полюсу.

Встановлені соціально-психологічні особливості взаємозв'язків між мовною і етнонаціональною ідентичністю української студентської молоді. Виявлено, що між вираженістю етнонаціональної ідентичності, рефлексивністю ідентичності та типами етнонаціональної ідентичності особистості, що відносяться до спектру гіперідентичності, з однієї сторони, та характеристиками мовної ідентичності, з іншої, є середні за силою, прямі, значимі кореляційні зв'язки. Найбільш сильними є взаємозв'язки між символічно-афективними характеристиками ідентичностей. Не встановлено взаємозв'язків між позитивною етнонаціональною ідентичністю, спектром гіпоідентичності та характеристиками мовної ідентичності української студентської молоді. Отже, мовна і етнонаціональна ідентичність тісно пов'язані лише в тій підгрупі української студентської молоді, яка тяжіє до високої вираженості

характеристик обох ідентичностей. При цьому усі групи досліджуваних, незалежно від наявності чи сили зв'язків між видами ідентичності, характеризуються позитивною, вираженою етнонаціональною ідентичністю та мають виражене позитивне ставлення до мови і високу оцінку її знань.

Емпірично встановлено, що зовнішні незалежні змінні суттєво не впливають на характер та силу взаємозв'язків між етнонаціональною та мовною ідентичностями української молоді. Особливості взаємозв'язків між видами ідентичності визначаються внутрішніми соціально-психологічними особливостями видів ідентичності. Доведено, що у підгрупах де слабше виявлені кореляційні зв'язки між вираженістю етнонаціональної ідентичності, шкалами гіперідентичності та мовною ідентичністю, сильніше проявлені зв'язки між характеристиками мовної ідентичності і схильністю до рефлексії.

Узагальнюючи отримані дані, можемо зробити спробу пояснення цікавого психологічного явища, яке спостерігається в українському суспільстві, має конфліктогенний потенціал і несе певні загрози у процесі націєтворення. Поширеною є практика відносити до людей із вираженою етнонаціональною ідентичністю лише україномовних людей. Такі практики співпадають із отриманими результатами нашого дослідження – уявлення про те, що мова є визначним фактором етнонаціональної належності виявлені досить сильно. Отже, приписуючи особам, що спілкуються українською високий рівень етнонаціональної ідентичності, а особам, що спілкуються російською – низький, реалізується певна помилка сприймання. Різниця у прояві етнонаціональної ідентичності не співпадають із різницями у прояві мовної ідентичності особистості. Тому якщо етнонаціональну ідентичність описувати не за характерними їй особливостями проявів, а за особливостями прояву мовної ідентичності, то особливостям етнонаціональної ідентичності помилково приписують характеристики вияву мовної ідентичності, а не ті, які характерні для етнонаціональної ідентичності. Маючи значну схильність визначати етнонаціональну ідентичність за мовною ідентичністю, на перший вид соціальної ідентичності ніби автоматично переносяться всі характеристики мовної ідентичності. Що суперечить реальному становищу і статистичним даним, але існує на рівні поширених суспільних уявлень.

Якщо ж повернутись до власне етнонаціональної ідентичності, без прив'язки і ототожнення з мовною, то бачимо, що вона є інакше зумовленою, інакше проявляється по підгрупах, вплив незалежних змінних менш проявлений. Особливо варто згадати «позитивну етнонаціональну ідентичність» – провідний тип етнонаціональної ідентичності для якої не виявлено суттєвих впливів незалежних змінних. Але ці впливи регулярно приписуються етнонаціональній ідентичності, не в останню чергу через тенденцію до ототожнення її з мовною. Що може мати деструктивний вплив на міжгрупові процеси в суспільстві і може посилювати міжгрупові конфлікти.

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІЄТВОРЕННЯ У ПРИЗМІ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДУ

ПЛАХТІЙ Т. О.
незалежний дослідник

Успіх націєтворення безпосередньо пов'язаний із суб'єктністю українських елітних груп, їх здатністю до консолідації, узгодження інтересів та скоординованого руху в узгодженому напрямку. Фактично йдеться про створення ними суб'єктних політичних організацій, що здатні ефективно та результативно діяти в сучасних умовах.

Однак впродовж останньої тисячі років ми спостерігаємо повну недієздатність політичних організацій українських елітних груп, їх безконечну фрагментацію, дроблення, дріб'язкові конфлікти та взаємопоборювання.

За більш ніж чверть століття Незалежності українські елітні групи, які були об'єднані в 1991 році у дві великі організації – НРУ і КПУ, фрагментувалися у понад три з половиною сотні політичних партій і процес їх атомізації ще далекий до завершення.

На нашу думку, головною причиною цього є дисбаланс двох основних функцій внутріорганізаційного конфлікту – консолідуючої та фрагментуючої. Атрофованість першої з них ми пов'язуємо з нездатністю українців сакралізувати лідерів, що є наслідком впливу габітуальних практик, які сформувалися у вічевий період, коли наші предки обирали та переобирали собі лідерів поміж себе – таких як вони людей, а не напівбогів. Це, у свою чергу, обумовлює суперечність горизонтальної організаційної культури, яку українці несвідомо проявляють при взаємодії, до ієрархічної організаційної культури більшості сучасних ієрархічних організацій, що поширені сьогодні в країні, першими з яких є політичні партії.

З іншого боку, в бізнесі в 70-90 роках минулого століття сформувалися принципи вибору найбільш ефективної організаційної структури і відповідної їй організаційної культури в залежності від типу зовнішнього середовища. Чим простіше та стабільніше зовнішнє середовище, тим ефективніше в ньому працює ієрархія. В турбулентних, невизначених, нестійких зовнішніх середовищах найбільш ефективно діють мережеві організації з горизонтальною структурою.

Очевидно, що політичним партіям в Україні доводиться діяти у вкрай нестійкому турбулентному зовнішньому середовищі, де їх ієрархічна структура та відповідна їй організаційна культура є катастрофічно неефективними.

Таким чином, з метою успішного здійснення і завершення націєтворення, українські елітні групи мають створити і об'єднатися у ефективні та результативні політичні організації, вирішивши комплексну організаційну задачу, яка полягає у виборі організаційної структури, яка б відповідала типу актуального для них зовнішнього середовища, при одночасному подоланні дисбалансу між традиційною на сьогодні ієрархічною організаційною культурою та габітуальною горизонтальною організаційною культурою, яка несвідомо проявляється членами партійних підрозділів при їх взаємодії.

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК НАЦІЄТВОРЧИЙ ЧИННИК

ПАРХОМЕНКО Н. В.
незалежний дослідник

Комплексні дослідження міграційних процесів у рамках сучасного українознавства ще не здійснювались. Але українознавство є саме тим дослідницьким полем, в якому міграції можуть розглядатися як одна із системоутворюючих характеристик людського соціуму, яка має культуротворчі, етно- і націєтворчі функції. Це дозволяє осмислити різноплановість феномена міграцій, орієнтуючи на вихід за межі його вузькодисциплінарного бачення. Актуальність і складність міграційної проблематики вимагає застосування комплексного підходу, який поєднує діалектичний, аналітичний, компаративний, системно-структурний та герменевтичний методи, а також принципи системності, історичності, всебічності розгляду, єдності теорії і практики.

Міграція, як цілеспрямована колективна дія людей, є механізмом соціокультурних та етнонаціональних перетворень, розвиваючи суспільство та змінюючи соціальну дійсність. У зв'язку з цим міграційні процеси варто розглядати в контексті діалектики простору і соціуму, адже неможливо правильно зрозуміти соціальні явища без аналізу просторового чинника, оскільки просторові межі проживання людини є однією з важливих засад людського буття. Подібний підхід базується на соціально-філософському аналізі територіально-просторових, соціокультурних та етнонаціональних аспектів людського буття. Це сприяє новому баченню таких міграційних спільнот, як діаспори, уможливлюючи комплексне дослідження міграції як соціокультурного та етнонаціонального феномена. Як представник діаспори, так і мігрант має розглядатися як автономна людська особистість, зі своїми уявленнями, цілями, переконаннями, цінностями і поведінковими стратегіями, що має право самостійно вирішувати, який спосіб життя обрати і що вважати для себе благом. Філософські науки, аналізуючи пов'язані з міграціями кількісні та якісні зміни населення, виявляючи ключові причинно-наслідкові зв'язки, мусять виконувати свою прогностичну функцію, виробивши практичні рекомендації для більш зваженого підходу до запобігання та до вирішення проблем, пов'язаних із процесами вимушеної міграції населення.

Ми розглядаємо міграції як один із системоутворюючих чинників, що впливали на перебіг як соціокультурних (соціогенез, культурогенез, цивіліогенез тощо), так і етнонаціональних процесів (етногенез, етнічна історія, націєтворення тощо). Міграція як процес територіально-просторового переміщення осіб, що зумовлюється кліматичними, валеологічними (оздоровчими), економічними, культурними, демографічними, освітніми, інтелектуальними, релігійними, науково-технічними, ідеологічними, політичними, військовими та іншими причинами, розуміється нами як особливий, «просторовий» вираз соціокультурного та етнонаціонального відтворення життя людських спільнот і суспільств. Саме тому необхідно проаналізувати можливі зв'язки міграціології з теорією і практикою геокультурології, геоekonomіки, геополітики як наук, що використовують гео-просторовий підхід до аналізу соціокультурних явищ.

Філософсько-світоглядний аналіз міграційних процесів показує, що існує певна специфіка міграцій у різних типах суспільства (традиційному, модерному, постмодерному). Упродовж усієї історії людства міграція виступала невід'ємною складовою його існування. Уже на ранніх стадіях свого розвитку первісні люди

пересувалась у пошуках кращих умов та з метою виживання. У традиційному суспільстві, яке є переважно осілим (на відміну від номадів), домінує безповоротна міграція, сезонна внутрішня міграція, а також внутрішня міграція як результат купівлі-продажу рабів. Тут міграції мають значний вплив на етнокультурні трансформації суспільства.

У модерному та постмодерному суспільстві (у порівнянні з традиційним) змінюється ставлення до міграції. Вона розглядається в контексті права людини на вільне переміщення в інтегрованому світі. Для модерного суспільства, де населення йде слідом за виробництвом, типовим є переважання об'єктивного чинника міграції, тут міграція індексує вибірковість населення до якості соціального середовища. Для модерного суспільства типовою є інтелектуальна міграція, переважання «стратегії виживання» як об'єктивного чинника міграції. Важливою подією, що вплинула на мобільність і розподіл населення на Землі, стало утворення національних держав. До їх обов'язків увійшли функції збереження певного рівня життя, що існував у суспільстві, етнічної і культурної цілісності, охорони території від зовнішніх посягань. Формування нових держав завжди супроводжувалося активізацією міграції (добровільної та вимушеної), проте насправді глобальних масштабів міграційні процеси набули лише з другої половини ХХ століття, охопивши всі континенти планети, соціальні верстви суспільства, різні сфери суспільної життєдіяльності. Взаємозв'язок між соціокультурними й етнонаціональними змінами та міграціями став більш глибоким, ніж на всіх попередніх стадіях, а самі міграційні процеси стали важливою причиною глобальних змін.

Для постмодерного суспільства характерні безповоротний тип міграції на добровільній основі та надзвичайно високий відсоток замісної міграції. В постмодерному суспільстві, заснованому на пріоритеті свободи, недоторканності індивідуальних прав і стимулюванні економічного росту, флуктуація міграційних потоків, як стратегії виживання, стрімко зростає, що служить дестабілізуючим фактором суспільства, але насправді без трудової, замісної та інших форм міграції постмодерне суспільство існувати не може. Міграція розглядається в контексті права людини на вільне переміщення, мігрант вважається вільним суб'єктом соціальної дії. Чітко простежуються взаємозв'язки процесів глобалізації та модернізації з напрямками та формами міграційних потоків. Реалізації просторової мобільності особистості сприяли: а) якісний стрибок, технічне вдосконалення транспортних засобів, які зробили мобільність не просто можливою, але і відносно доступною; б) порівняно ліберальне імміграційне законодавство більшості розвинених європейських країн.

На теренах України найдавнішими формами міграцій були завойовницькі походи (які суттєво вплинули на процес етнотворення) та експансії номадів, крім цього відбувалась колонізація малозаселених територій, переміщення населення із сіл у міста у зв'язку з урбанізацією, переміщення людей, пов'язані із стихійними лихами, революціями, релігійними переслідуваннями, політичними потрясіннями тощо. «Міграція на теренах України була джерелом формування нових цивілізацій та чинником розвитку наявних, безпосередньою причиною пересування географічних меж між цивілізаціями, розквіту чи занепаду цивілізацій. Сучасні міграційні процеси в Україні відбивають цивілізаційні пріоритети та цивілізаційні прагнення всього суспільства, а також окремих територіальних частин (поїздки до країн ЄС в областях Донбасу здійснила відносно маленька частка людності, а до Російської Федерації – відносно велика). Їх коректно розглядати і як чинник цивілізаційної трансформації України», і як чинник формування цивілізаційної ідентичності громадян України.

В контексті сучасного українознавства міграційні процеси необхідно розглядати не тільки як переміщення людей (від одиниць до великих груп) з метою виживання, збереження якості життя або його поліпшення, за умови перетину певних адміністративних кордонів (міст, сіл, областей, регіонів, країн і держав), але й як системний україноутвірний чинник (цей ракурс дозволяє проаналізувати більш широке коло проблем, пов'язаних з етнонаціональним контекстом міграційних явищ). Адже міграції обумовлюють не тільки процес утворення українського світу і формування соціокультурної специфіки світового українства, але й самотність етнонаціонального простору України, а також культурні, економічні, геополітичні та цивілізаційні взаємовідносини української людини і української спільноти з іншими людьми й спільнотами. Подібне бачення міграційних процесів дозволяє розглядати їх крізь призму буттєвого, географічного, антропо-демографічного, господарсько-економічного, етнонаціонального, духовно-світоглядного, державницького та геополітичного вимірів українського світу, як об'єкта сучасного українознавства.

Звичайно, міграція може деструктувати сформовані соціокультурні та етнонаціональні утворення, стаючи джерелом міжнаціональної та соціальної напруженості. Враховуючи різноспрямованість та різноманітність міграційних потоків, надзвичайно великий обсяг переміщених мас населення як у світі в цілому, так і на пострадянському просторі, зокрема, можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку людства міграційні процеси вийшли за межі самоорганізації, а їхній стихійний розвиток може привести до цілого ряду негативних результатів. Все це виводить проблемне питання управління міграційними процесами в ранг першочергового, політично актуального завдання, що стоїть перед Українською державою. Це завдання ще більше актуалізується у зв'язку з появою біженців на теренах України через неоголошену гібридну війну, яку Російська Федерація веде проти України. Саме тому необхідно запропонувати нове бачення територіального і просторового потенціалу української спільноти в контексті націє- і державотворення.

В умовах інтенсифікації глобалізаційних процесів та з часу відновлення незалежності України, важливого значення набуває дослідження етнонаціонального простору держави. Будь-який простір характеризується співіснуванням об'єктів (або суб'єктів), їхнім взаємним розташуванням та взаємодією. Етнонаціональний простір є особливим «сегментом» соціокультурного простору суспільства, що виражається через відтворення етнічного й національного буття, через трансляцію етнокультурної інформації, через традиції, інновації тощо. При цьому перехід від національного до транснаціонального не скасовує етнонаціонального виміру українського світу.

До проголошення незалежності України у 1991 р. в процеси формування її етнонаціонального простору втручалась радянська тоталітарна система. Після проголошення незалежності етнічні українці та корінні народи, а також етнічні й національні меншини отримали сприятливі можливості для свого відродження і розвитку. Упродовж усіх років незалежності спостерігається інтенсивне формування етнонаціонального простору України, створюються сприятливі умови для становлення системи неконфліктних міжетнічних та міжнаціональних відносин. Наявна в Україні правова база гарантує будь-якій етнічній чи національній групі можливість її самотнього розвитку.

Російська анексія Криму та військові дії на Донбасі також зіграли велику роль в активізації міграційних процесів на території України. Ці події стимулювали мільйони українців шукати кращої долі для себе та своїх родин в інших регіонах

країни, посиливши внутрішню міграцію. Водночас трудова міграція за кордон відбувається за складнішим сценарієм. Традиційно на цей процес впливають регіональні економічні традиції, бажання покращити теперішній фінансовий стан, іноді прагнення насправді змінити країну в позитивний бік для більш успішної реалізації власних кар'єрних амбіцій. За статистикою, яку наводять демографи, на заробітки за кордон за останні 20 років виїхало від 10% до 20% економічно активних громадян, а за даними видання Bloomberg, більше 1 мільйона українців в 2015–2017 роках виїхали працювати за кордон. Певний відсоток цих мігрантів лишився за кордоном назавжди, інша частина – продовжує працювати, але має намір повернутися в Україну з кращими економічними можливостями (мається на увазі власний заробіток або позитивні зміни у сфері ведення бізнесу в Україні). Ще одна частина українців їде за кордон на сезонні заробітки, регулярно повертаючись додому. Значно змінилася ситуація й з географією трудової міграції: дедалі більше українців надають перевагу роботі в країнах ЄС та навіть готові покинути європейський континент у пошуках кращої долі. Розчаровуючись у роботі на батьківщині, багато працездатних українців цілеспрямовано шукають роботу за кордоном, де фактично переживають декласацію, тобто, виконують роботу, яка не вимагає високих кваліфікацій. Однак така робота дозволяє отримувати удвічі-втричі більший прибуток, аніж в Україні отримує людина з вищою освітою. Натомість традиційно найбільший потік трудової міграції до Росії поступово скорочується, хоча досі українці найбільше зароблених коштів передають саме з цієї країни.

Тема ВПО (внутрішньо переміщених осіб) стала новим важливим акцентом у темі міграції, оскільки змінила соціальну, етнічну та демографічну мапи України. За інформацією прес-служби Міністерства соціальної політики України в Україні станом на 27 березня 2018 року зареєстровано майже 1,5 млн переселенців з Криму та Донбасу.

Експерти бачать переваги для громади у випадку працевлаштування переселенців, і за наявності непрацездатного контингенту ВПО. Позитивні моменти працевлаштування внутрішньо переміщених осіб полягає в оновленні кадрового складу та якісному «омолодженні» населення, оскільки більше половини переселенців мають вищу освіту, і за віком більшість їх можна віднести до молодого населення. Позитивні ж моменти від наявності непрацездатних переселенців полягають у розвитку соціальної інфраструктури за рахунок міжнародної допомоги, грантів, донорства, які йдуть на потреби переселенців, а також одночасно посилення допомоги держави на потреби ВПО у медичних, освітніх і соціальних послугах та збільшенні ємності споживчого ринку. Але найголовніша перевага для українського суспільства – в отриманні уроків консолідації на основі формування принципів толерантності та посилення інтеграції в громаді. При цьому формуватимуться спільні цінності ВПО і жителів громади, розвиватимуться партнерські відносини.

За прогнозами експертів, позитивні наслідки інтеграції переселенців у територіальні громади виявляться в активізації підприємницької діяльності, стимулюванні розвитку громад за рахунок допомоги міжнародних організацій ВПО, зростанні якості та кількості трудового потенціалу, посиленні соціальної активності за рахунок громадських активістів із переселенців, збільшенні надходжень до місцевого бюджету за рахунок податків і зборів із ВПО, розвитку споживчого ринку. Незаперечною перевагою за умов децентралізації управління є приплив у нечисленні громади переселенців, що дасть можливість підсилити їх, зміцнити та зробити заможними, а головне – консолідація зусиль внутрішньо переміщених осіб, громад,

влади, бізнесу на партнерських засадах, що є позитивним наслідком інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади.

Етнонаціональний простір України – це сфера взаємодії (яка може бути кооперантною або конфліктною, конструктивною або деструктивною) представників різних етнічних та національних спільнот (тобто корінних народів, етнічних та національних меншин), які проживають на теренах України, мають самобутню культуру й самосвідомість, компактне або дисперсне територіальне розташування. Етнонаціональний простір України не тільки репрезентує етнонаціональний склад українського суспільства в цілому, але й має кілька вимірів: соціокультурний, демографічний, господарсько-економічний, політико-правовий та ін., які зумовлюють динаміку його розвитку. Для України властива демократична модель функціонування етнонаціонального простору.

Отже, комплексний аналіз міграційних процесів (як внутрішніх, так і зовнішніх) дозволяє довести, що: 1) інтенсивний культурний обмін, взаємодія, комунікації, взаємовпливи, міжкультурні й міжрегіональні зв'язки (завдяки внутрішнім міграціям) сприяють консолідації українського соціуму; 2) в континуумі етнонаціонального простору кожен суб'єкт (група або спільнота) пов'язаний з іншими, балансуючи на межі асиміляції або ізоляції, але політика взаєморозуміння і взаємодоповнення допомагає уникнути конфронтації та побудувати неконфліктну модель цивілізаційного поступу України; 3) етнонаціональний простір – це простір буттєвості (мається на увазі як етнічне, так і національне буття), культуротворення, спадкоємності, динамічного розвитку та діалогу; 4) міграційні процеси не тільки трансформують етнонаціональний простір України, але й сприяють формуванню світового українства та українського світу; 5) міграції з України допомагають реалізувати не тільки стратегії виживання, але й перейти до стратегій сталого розвитку (оскільки конструктивна міграційна політика (і патріотично мотивоване повернення мігрантів на Батьківщину) можуть сприяти виникненню нових можливостей для сталого розвитку держави і суспільства).

Отже, міграційні процеси мають консолідаційний, соціально-економічний та цивілізаційний потенціал.

МАЙБУТНЄ, ЯКЕ ОБИРАЄМО

УКРАЇНА НА РОЗДОРІЖЖІ: ЦІННОСТІ, СМИСЛИ ЧИ ТЕХНОЛОГІЇ?

РИМАРЕНКО С. Ю.

**д. політ. н., професор, головний науковий співробітник,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф.Кураса НАН України**

Україна на роздоріжжі. 29 років? 129 років? Чи 400 років? Так склалося, що вся модерна та й постмодерна історія України – це історія цивілізаційних пошуків, спроб, помилок і, лише інколи, певних досягнень. Не заглиблюючись у історичні екзерсиси, зосереджуся лише на сучасному стані українського перехрестя, де вкотре постає питання про магістральний шлях держави, шлях який не тільки вироблений державними інститутами, а й, що найголовніше, підтриманий українським суспільством.

Цивілізаційним роздоріжжям А. Тойнбі, називав вибір напряму розвитку за типом певної цивілізації. Здавалося, що після Революції гідності та початку збройної агресії проти України, внесення до Конституції України положень про європейську та євроатлантичну інтеграцію, питання цивілізаційного вибору України закриті. Але, як це не дивно, формальне закріплення певного цивілізаційного напрямку не гарантує його невідворотності. В Україні вкотре починають лунаєти голоси про те, що знову потрібно почути Донбас, вибачитися перед ним, прийняти умови Росії та ба знову налагодити відносини з нею. Вибачити та вибачитися. І це не якісь тези з книги одіозного экс прем'єр-міністра М.Азарова «Україна на перепутьє», а точка зору високих посадових осіб пост майданної України, не кажучи вже про позиції цілого ряду українських олігархів.

Проблема в тому, що Україна досі не запропонувала своєї альтернативи — смислової, організаційної, політичної. Позиція ж основних політичних гравців часто зумовлює їх позиціонування і артикуляцію будь-яких відмінностей (політичних, економічних, соціальних, мовних, культурних, релігійних). Іншими словами, політичні гравці часто і дуже небезпечно грають на відмінностях в суспільстві і навіть маніпулюють ними як «розколами». Починаючи з президентських виборів 1994 року і до Революції Гідності, фактори вибору геополітичних орієнтацій, питання федералізму, історичної пам'яті, проблема надання російській мові статусу державної стали своєрідними символічними індикаторами, які політичні гравці адресують усталеним синтезам ідентичностей. Більш того, ці регіональні ідентичності стають самодостатніми, і сучасні відмінності в Україні вже проходять за принципом «свій-чужий». Лише чого коштують тези українських політичних достойників про «агресивну меншість» (як не згадати про відому тезу про «Козлов, которые мешают нам жить»!

«Україна – це Apple, яка починає свій шлях в гаражі», заявив під час інвестиційного форуму у Маріуполі (2019 р). Президент України В.Зеленський. Але на відміну від американського гаража, де починався Apple, український гараж є найбільшій та найкорумпованіший в Європі, гараж в якому відсутній суспільний консенсус, гараж, де пасіонарна меншість підпорядкована пасивній більшості і,

зрештою, гараж де самі майстри та завгар не мають *спільного, чіткого* уявлення як відремонтувати зношену машину Україна та куди власне направити її кермо.

Задля того, щоб сформулювати порядок денний для України, необхідно перш за все визначитися з *реальним* станом внутрішньополітичної, зовнішньополітичної, економічної, безпекової, культурної ситуації в державі.

А ситуація невтішна. Корумпована, олігархічна, непрофесійна система помножена на соціокультурну невизначеність, світоглядну амбівалентність та загальну зневіру та недовіру до держави – об'єктивно може привести до соціального вибуху, масових протестів, наслідки яких важко перебачити. Парадокс у тому, що переважна більшість громадян України наразі підтримує Президента В.Зеленського та «партію» Слуга народу, проте бачить у них кожен своє, часто діаметрально протилежне а їх ціннісний ряд якщо не протейвський, то мінливий та невизначений.

Цінності – це не гасла про високі матерії а своєрідний поведінковий імператив якій створює (чи має створювати) становий хребет суспільства. Але цінності для переважної більшості українського суспільства це якраз щось абстрактне, а конкретне – це ціни та вартість, цінності виживання домінують над цінностями самореалізації.

В Україні поступово починає складатися нова соціокультурна реальність, що знаходить своє виявлення у зміні соціальних орієнтацій, ідеалів, в переоцінці цінностей (хоча особисті цінності не завжди зумовлюють моделі поведінки), зростанні ступеня свободи. В той же час, у формуванні соціокультурної ідентичності зростає вага ірраціональних чинників (міфи, стереотипи, вплив пропаганди) зі значним посиленням закордонного впливу, в першу чергу з боку Росії, що використовує засоби маніпулювання громадською думкою задля нав'язування чужої соціокультурної ідентичності.

Українському суспільству потрібно домовитися між собою, заявив нещодавно В.Зеленський. Цілком згоден. Це стосується не тільки вирішення проблем Криму та ОРДЛО, а й усього комплексу проблем Україні. І вирішення цих проблем не може відбуватися на базі емоцій, інтуїції, віри чи на ще якісь ірраціональних відчуттях. Політика – це вища математика, яка оперує безліччю перемінних, які в свою чергу постійно змінюються. Константою залишається тільки «common good», суспільне благо, яке стосується кожного члена суспільства. Але досягнення чи просто наближення до нього вимагає хоча б «примари» спільного бачення майбутнього, суспільного консенсусу щодо ключових питань, загальна перемога у світоглядній війні плюс забезпечення цього необхідними економічними, політичними, правовими, соціальними ресурсами. І відстоювати національні інтереси, а не їх інтуїтивне бачення.

Перед Україною стоять величезні виклики, а політичні рішення вищого керівництва держави наразі неоднозначно сприймаються суспільством. Прихильники Зе-команди апелюють до її величезної підтримки. Але хто може стверджувати що більшість завжди права?

Понад 2000 років назад було задано запитання «А що є істина»? Запитання досі без відповіді.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ФРАНКЕНШТЕЙН-2, АБО «ЧУМА НА ОБА ВАШИ ДОМА!»

ГОРНОСТАЙ П. П.,

**д. психол. н., професор, головний науковий співробітник
лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,**

Назва провокаційна, відразу хочу зазначити, що «оба ваши дома» – це не про сучасних кандидатів у президенти. Йдеться про два колективних суб'єкти нашої політики – колективну владу і колективну опозицію. «Чума на оба ваши дома!», як Ви знаєте, це фраза з трагедії Шекспіра «Ромео і Джульєтта». Смертельно поранений Меркуціо, який розганяв Ромео і Тібальда, які билися на шпагах, вигукує ці слова, маючи на увазі Монтеккі і Капулетті, що ворогували між собою.

Історія повторюється двічі, перший раз у вигляді трагедії, другий раз – у вигляді фарсу. Точно не планую робити ніякої агітації, але не можемо як соціальні та політичні психологи ігнорувати ситуацію, яка є зараз і яка є наслідком того, що відбувалося у попередні роки. Трагедія була 5 років назад – це Майдан, розстріл Небесної Сотні, Ілловайськ, а те, що зараз схоже на фарс. Кажуть, людство, сміючись, розстається зі своїм минулим, хочеться думати, що це так, але як воно буде, побачимо найближчим часом.

І ще одна цитата з Шекспіра: «Мириться краще со знакомим злом, чем бегством к незнакомому стремиться». Дійсно, психологія людей так побудована, що ми часто миримось краще із знайомим злом, ніж вибираємо нове, незнайоме. Але якщо подивитися всю фразу повністю, то її сенс змінюється мало не на протилежний. Це фрагмент монологу Гамлета, саме страх того, що буде, нас змушує миритися зі знайомим злом, ніж вибирати щось незнайоме.

І нарешті про те, чому «інформаційний Франкенштейн». Десь більше чотирьох років назад зробив таку статтю в Інтернеті, яка мала певний розголос, перекладена на декілька мов – «Информационный Франкенштейн, или Реальные последствия информационной войны». На той час свої статті спрямовував не лише російськомовній аудиторії, але й російській, мався на увазі інформаційний Франкенштейн, який створила російська пропаганда. Франкенштейн – це, за романом письменниці Мері Шеллі, геніальний вчений, геніальний дослідник, який придумав спосіб, як можна з фрагментів людських тіл зробити монстра, оживити його, і він мав надзвичайні здібності. Зрештою, за сюжетом цього роману, монстр мстить своєму автору, і Франкенштейн гине від рук монстра, який створений його руками. У тій роботі висловив думку, що «важным последствием современной информационной войны можно считать то, что созданную ею реальность» – тобто монстра – «уже нельзя трансформировать обратно, свернуть, даже сделать локальной, а тем более – облагородить, “оправдать”, обезвредить», а також висловив прогноз (вже не знаю, сміливий чи не дуже), що монстр Франкенштейна, створений кремлівською пропагандою, знищить саму цю кремлівську пропаганду. До

цього, я так думаю, чекати ще довго, поки що ці процеси не відбуваються.

На жаль, у наших реаліях теж була спроба створити так само інформаційного Франкенштейна № 2, тобто їх уже стало два, і деє інформаційна політика України певною мірою повторювала інформаційну політику Кремля, але спрямована не на дискредитацію України (на образи бандерівців тощо), а на внутрішні цілі.

В кінці 2014 р. було створено Міністерство інформаційної політики України.

Суська О.О.:

– Це міністерство було створено у 1993 р., і у нас уже було чотири міністри, є закони України і постанови Кабінету Міністрів. Можу назвати імена всіх цих чотирьох міністрів).

Горностай П.П.

– Взяв інформацію з Вікіпедії, обов'язково її перевірю. Можливо, воно якимось інакше називалося. Принаймні, коли я дізнався про його створення, у мене це викликало дуже позитивну реакцію – нарешті щось буде протидіяти інформаційній загрозі з боку зовнішнього ворога.

На той час було створене не лише це міністерство, вже досить давно існував департамент інформаційної політики Міністерства закордонних справ України, була Рада інформаційної політики при Президентові України, департамент інформаційної безпеки при СБУ. Але, на мій погляд, у 2014–2015 рр., коли була дуже необхідна якась дуже активна протидія інформаційній агресії з боку зовнішнього ворога, вона була явно недостатньою, і була спрямована не стільки на протидію зовнішній агресії, скільки на пропаганду всередині країни.

Як правильно сказала Олена Володимирівна [Сушій] у своїй доповіді, є тест на демократію, коли влада передає свою владу опозиції, опозиція стає владою і потім вже вона передає владу, і така циркуляція є нормальним демократичним процесом. Так би й відбулося у нас, якби не технології, пропаганда тощо, влада би поступилася опозиції, найбільш сильним представником останньої була Юлія Тимошенко, приблизно два роки вона лідирувала в соціопитуваннях, аж до грудня 2018 р. Потім щось сталося, відбулися якісь процеси, і чомусь авторитет опозиції був різко знижений, хоча на те, щоб принизити авторитет опозиції, якраз і працювала пропаганда декілька років до цього. Інформаційна політика попередників – Януковича і тих, хто був до того – також працювала на те, щоб опозицію дискредитувати й не дати їй набрати тієї сили, щоб вона могла замінити владу демократичним правовим шляхом.

У червні 2015 р. теж була моя публікація, де я висловлюю думку, що у нас фактично дві інформаційні війни, і одна ведеться із зовнішнім ворогом, причому не стільки силами вище зазначених державних інституцій, скільки силами активістів, журналістів, аналітиків тощо насамперед у соцмережах, Фейсбуці та інших (на теренах Фейсбуку у 2015 р. ми вже мали суттєву перевагу, фактично там ми перемогли, принаймні на підконтрольній території України, не рахуючи, звичайно, непідконтрольні території та Росію, які

перебували під дуже масованою інформаційною пропагандою). Нарешті півтора роки назад у ще одній статті я висловив думку, що в інформаційному просторі у нас щось іде схоже на громадянську інформаційну війну. Й в останні місяці, ви всі це добре знаєте, вона перекинулася на передвиборчі баталії, й відбувається щось жахливе. Суспільство виявилось розколотим. Ті люди, які виступали на Євромайдані за євроінтеграцію, шлях до Європи тощо, опинилися по різні сторони барикад і воюють одне з одним. Причому емоції зашкалюють, вдаються до дуже різких оцінок. Ми говоримо про консолідацію, назва нашого круглого столу – "Між конфліктом і консенсусом", на мій погляд, останні місяці ми настільки далеко від консенсусу відійшли, що щось із цією небажаною ситуацією треба робити.

На мій погляд, влада не хотіла віддавати владу опозиції, щоб ця зміна відбулася демократичним шляхом, але сама влада була дискредитована в очах громадян – через багато власних помилок і через зустрічні технології пропаганди проти влади, через використання брудних технологій, відповідальні за які, вважаю, владні інституції, які нав'язали такі не дуже коректні правила гри. Зрештою, була дискредитована і сама влада, і опозиція. Політикум в очах суспільства має настільки низький авторитет, як, мабуть, ніколи за всі часи незалежності. Було дискредитовано повністю поняття політикуму як таке. І це, на мою думку, є прямим наслідком хибної інформаційної політики, яка велася останні роки. Наслідком є повний розкол суспільства, яке треба якось «зшивати».

Оскільки опозиція виявилася дискредитованою, влада – неспроможною втримати свій авторитет, результат виявився досить несподіваний: виникає якийсь джокер, який побив усі карти і тих, і тих, і суспільство сказало: «Чума на оба ваши дома! І влада, і опозиція ідіть подалі», і феномен Зеленського є дуже яскравим прикладом протестного волевиявлення. Не вважаю, що всі 30 % у першому турі проголосували «по приколу», а ті 70 %, які зараз, за соціопитуваннями, збираються у другому турі голосувати за Зеленського (з тих, хто визначився, що прийде голосувати) – це протест проти влади як такої.

Добре це чи погано, зараз дуже важко робити оцінки. Краще, якщо все залишатиметься у правовому полі. Але з ситуацією щось треба буде робити. На мій погляд, тут є позитивні моменти, і один з них – це те, що якщо все станеться так, як показують соціопитування, це хороший привід для скасування посади президента як такої. І це не тільки моя думка.

Справа в тому, що є криза інституту президентства, яка зараз загострилася як ніколи, а почалася ще з часів Кучми, і далі кожний президент ніс у собі ризик узурпації влади – з цим був пов'язаний і Помаранчевий Майдан, і Євромайдан, і те, що зараз відбувається, схоже на такий собі віртуальний Майдан. Є хороший привід перейти не тільки до парламентсько-президентської моделі, а й взагалі до парламентської республіки, скасувавши посаду президента, яка, на мій погляд, саме посада, а не окремі персоналії, несе загрозу державній безпеці України. Можна зі мною не погоджуватися, це моя думка.

Коли від того, яка саме одна людина отримає державну посаду, навіть таку високу, залежить безпека держави – ця ситуація за самою своєю суттю є

ненормальною. У нас є виконавча влада в особі прем'єр-міністра і Кабінету Міністрів, є законодавча – Верховна Рада, є судова влада, і можна визначені Конституцією повноваження президента розподілити між цими гілками влади. Навіть так звану четверту владу, інформаційну, зараз президент певною мірою контролює. Безпеку передати РНБО, і, наприклад, голова РНБО може бути головнокомандувачем, виконавчі функції передати Кабінету Міністрів і обійтися без посади президента. Це багато питань би вирішило, це був би шлях до інтеграції, шанс дійсно почати боротися з корупцією, тому що посада президента – це дуже велика спокуса очолити корупцію, а без такого центру було б легше з нею боротися. Дякую за увагу!

* * *

Д и с к у с і я

Суший О. В.:

– Мабуть, те, про що Ви сказали, було б можливим, за умови, коли працюватиме система стримувань і противаг.

**Фролов П.Д., к.психол.н., с.н.с.,
Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, кафедра соціальної психології:**

– Думаю, всі пам'ятають, як свого часу Петро Олексійович Порошенко казав, що ми єдині як ніколи. А Ви тут кажете, що ми на межі війни – громадянської інформаційної. Якщо йдеться саме про це, то радив би підняти останню цитату командувача ООС, і там буде ще жорсткіша постановка питання, але зараз про це не буду. Хто, на Вашу думку, винен у тому, що ми перейшли від стану єднання, і коли, до стану розколу? І що, Петро Олексійович тоді нам брехав, чи як? Можливо, [мало місце] небажання бачити, визнавати проблему?

Горностаї П.П.:

– Заміню слово «винний» на «відповідальний». Відповідальні всі суб'єкти суспільного життя.

Фролов П.П.:

– Тобто винних чи відповідальних не буде, «розмазування» відповідальності – всі винні? Загострю спеціально.

Горностаї П.П.:

– Думаю, що все ж влада має значну частину відповідальності взяти на себе. Є об'єктивна відповідальність, коли від чогось щось залежить, і є відповідальність на кшталт юридичної тощо. Вважаю, що інформаційна політика держави останніх декількох років, на жаль, можливо, не стала провальною, але не впоралася з суспільними завданнями. Є розкол, протистояння, дуже великі внутрішні суперечності.

Фролов П. П.

– Про це й кажу. Й можу навести набагато жорсткіший приклад.

**Суська О.О., к. філол. н., доцент,
Національний університет «Києво-Могилянська Академія», професор
кафедри PR:**

– З 1992 р., як тільки почали проводити великі всеукраїнські моніторинги (ще Валерій Євгенович Хмелько керував), я, як соціолог, будучи одним з фундаторів цих моніторингів, добре пам'ятаю, що на запитання (у різних певних варіаціях), яку владу ви вважаєте для України більш вдалою і дієвою, на перше місце з трьох гілок влади ніколи не виходила президентсько-парламентська [модель], натомість завжди з відривом парламентсько-президентська. Чомусь у нас не звертають уваги на структурно важливі для держави результати соціологічних досліджень. Адже соціологічна наука займається не лише рейтингами. Ці рейтинги зараз називаються «дитячий садок». Парламентсько-президентська республіка є для України найбільш зручною, доречною тощо формою існування, не правління навіть, а саме існування.

Горностаї П.П.:

– А чому не парламентська?

Суська О.О.:

– Парламентсько-президентська або парламентська. Однак чисто парламентська у нас не відпрацьована. Те що ви [до Горностаї П. П.] називали, ці ймовірні можливості: передавання РНБО питань безпеки тощо – безумовно це можна було б за тих 25 років зробити.

Горностаї П.П.

– Зараз маємо хороший привід, до речі. Як на мене.

Суська О.О.:

– На другу каденцію Кучми вже була ця інформація, що жодного разу за 15 років не набуває першості президентська [модель], тобто президент не має вирішального значення в країні. З точки зору наукової інформації, нагромадженої у різних суміжних науках, не звертати на це увагу було величезною помилкою.

Горностаї П.П.

– Говорите про те, як є насправді, чи як має бути?

Суська О.О.:

– Зараз президентсько-парламентська, започаткована Януковичем, який вніс зміни у Конституцію, і доведена до абсолюту Порошенком.

Горностаї П.П.

– Фактично ще за Кучми. Є хороше інтерв'ю Сергія Дацюка, називається «Методичка для президента», вийшло декілька днів назад, де він говорить, що є фактично дві держави: глибинна і публічна. Публічна держава – це те, що ми бачимо, обговорюємо, а глибинна – дуже корумпована, базується на зовсім інших реаліях, і фактично саме вона керує економікою. І цією глибинною державою зараз керує президент.

МЕРКАНТИЛІЗАЦІЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ДАНИХ ЯК ПІДРИВ МЕТОДОЛОГІЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ І ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

СУССЬКА О. О.

к. філол. н., доцент,

професор кафедри зв'язків з громадськістю, психології і педагогіки,
Національний університет "Києво-Могилянська Академія"

ШВЕЦЬ В. С.,

психолог, керуючий партнер маркетингово-соціологічної компанії
"ING Division", DDI Group

Останнім часом в навколонуковому середовищі суспільних наук та в публічних мережах точаться суперечки щодо надійності даних досліджень та ретельності збору інформації. Якщо перше є незаперечним показником якості та професійності проведення досліджень, то недовіра до методології та ретельності її дотримання (зокрема, в секторі збору даних) суттєво підриває й самі засади науковості досліджень (як психологічних, так і соціологічних). Все це викликає певні непорозуміння не тільки у верствах всіх, хто користується науковою (а іноді і «псевдонауковою») інформацією, а також і в середовищі самих науковців, де конкурентоздатність перестає базуватись на суто науковому підґрунті, а стає показником «хто скільки заробив». Отже, *меркантилізація дослідницького поля* ніколи не ставала показником прогресу науки, навпаки, так само й як недофінансування науки, вона знижує науковий потенціал, інтерес та довіру суспільства до наукової інформації.

Методологія наукових досліджень передбачає застосування як загально наукових методів, так і конкретно-наукових, або спеціальних методів досліджень. Серед перших – найбільш використовуваними є методи аналізу, синтезу, порівняння і співставлення. Серед конкретно-наукових – методи опитування (як інтерв'ю, так і анкетування), методи фокус-груп та соціометрії, для психології – найбільш актуальними залишаються діагностичні та проєктивні методи, а щодо методологічних підходів – психодинамічний, диспозиційний, транзакційний, ін.

Поточні умови існування наукової спільноти, на жаль, віддзеркалюють загально-кризовий стан суспільства, що спричиняє меркантилізацію проведення наукових досліджень. «Клієнтоцентричність» орієнтованості виконавців (в розумінні диктату замовника) стає повсякденним явищем. При цьому останній демонструє іноді суттєву нетолерантність та відсутність діалогу. Ще в середині 2000-х славетний український психолог, керівник лабораторії методології і теорії психології Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України проф. Балл Г.О. слушно підкреслював «суб'єктність учасників діалогу (взаємодіючих) інституцій, груп, індивідів, нарешті, «голосів» всередині індивіда. Але може бути зроблений акцент на конструктивності взаємодії, яку згадана суб'єктність сама по собі не гарантує. Взаємодія суб'єктів може бути і деструктивною; є спроби застосувати для опису такої взаємодії поняття «антідіалог»¹. В цьому зауваженні криється головне – не можна поступатися конструктивністю заради *одномоментного виграшу* (найчастіше матеріального), при цьому втрачаючи значущість взаємодії та її наукових результатів на користь «антідіалога».

Для прикладу візьмемо питання про мову. В інтерв'ю ще у 2017 році І. Бекешкіна засвідчила, що в Україні «згідно опитуванням, зовсім не розуміють

¹ Балл Г.А. Психология в рационалистической перспективе. Избранные работы. К.: Основа, 2006, с. 93.

української мови усього 1% населення. Навіть в Криму таких було 10%». Вона закликала утриматись від насильства у питанні українізації. І.Бекешкіна розповіла, що українці не стали більше розмовляти українською мовою: якщо у 1992 году переважно українською мовою розмовляли 37%, то у 2016-му – 42%. В 1996 році було запитання: «Як ви вважаєте, чи потрібно надати російській мові статус офіційної?». "Так" відповіли – 51%, "ні" – 33%. Те ж саме запитання у 2016 році: "так" – 30%, "ні" – 55%. «Але це змінювалось поступово. Різкого стрибку навіть у 2014 році не відбулося».² На думку письменниці І.Жадана: «У нас происходит борьба не за украинский язык, а против русского». Багато нарікань викликають також недолугі дії пропагандистів історичної спадщини, розгортання громадської думки «навспак», що походить із середовища істориків української давнини. Так, Володимир Дирчак, науковий співробітник Інституту історії НАНУ вважає, що в Полтаві треба знести всі пам'ятники, що стосуються Полтавської битви, т.к. це «імперські пам'ятки, що свідчать про програш українців» (інтерв'ю Суспільному радіо, 1 канал 14.04.19 о 15.30). Навіть, не звертаючи уваги на коментарі ведучого-радіожурналіста Сергія Стуканова про історичну спадщину Полтави, псевдонауковець продовжував промовляти політичними гаслами вельми далекими від наукових фактів і висновків.

Вивчаючи медіадискурс, можна добрати багато фактів такого перекручення як історичної, так і поточної інформації, що становить нині значну частку метатексту мас-медій. Тут також є поле для наукової дискусії, що і як робиться, заради чого і на чий гроші. Особливим прийомом «закручення мізків» є використання останнім часом надлишкової метафоризації наукового тексту. На щастя, це меншою мірою стосується психологічних текстів, а більш притаманне (як певна «мода») текстам соціологічним. Так, у відомій колективній праці «Смислова морфологія соціуму», використання метафор та інших тропів, які є непритаманними науковому стилю та є надмірним з боку цілепокладання смислу опублікованого: «Потрапляння дослідника у множинні простори океану смислів і операторів їхньої очевидності неминуче. Тому-то рефлексії іноді безпечніше відступитися, обірватися, ніж торувати шлях у, здавалося б, «хаотичній» ба навіть «зв'язній надмірності»... Оскільки засоби культурної легітимації помітно спрощуються, значно пришвидшуються її темпи, позаяк медіа невимушено комунікують і легітимують усе, що завгодно, такі акти й вибори активізуються найрізноманітнішими соціокультурними, соціобіотехнічними і суб'єктивними механізмами, в тому числі й емерджентного кшталту»³. В наступному збірнику з цієї ж тематики «Мінливості культури: соціологічні проєкції»⁴ знаходимо цілий прошарок «квазітермінологічних» словосполучень: «генералізована операціональна схема», «еквілібріум соціокультурного імперативу», «картографія взаємоспіввіднесеності позначених внесків у динаміку» тощо, а також суто метафоризовані тексти, що явно не дотримують стилістичного канону науковості: «Ритмічні форми руху і фрагментарної темпоральності вгадуються й у низці інших очевидностей, поступально-поворотних коливаннях, подібно до морського припливу, що характерно для моди»⁵. Постає питання, чи не є проблемою донесення до умовного «замовника» смислу зробленого дослідження, чи заплутування смислів

² Бекешкіна І.Е. Інтерв'ю журналу НВ, №28 від 11 серпня 2017р. URL:

<https://nv.ua/ukraine/politics/sotsiolog-bekeshkina-zastavit-vseh-perejti-na-ukrainskij-prosto-potomu...>

³ Смислова морфологія соціуму / за ред. Н.В.Костенко. К.: Інститут соціології НАН України, 2012, с. 42-43.

⁴ Мінливості культури: соціологічні проєкції [Н.Костенко, А.Ручка, Л.Скокова та ін.]; / за ред. Н.Костенко. Київ: Інститут соціології НАН України, 2015.

⁵ Ibid, с. 38.

стало для деяких науковців свого роду показником «кшталтності» їхньої наукової праці.

Наступною проблемою є *утаємничування даних*, в т.ч. *поверховість аналізу*. Щодо першого, воно може відбуватися й не з вини науковців. Так, відоме дослідження, здійснене ІСПП у 2014 році і опубліковане стараннями В. Пустовойта на шпальтах газети «Демократична Україна» (№23, червень 2014р.)⁶, практично неможливо знайти навіть в Інтернет-мережі (сайт відсутній), й міститься частково у наукових дописах фахівців, які встигли свого часу ним скористуватись. Проте саме в цьому дослідженні було закладене ядро смислів, що мали б бути застосованими для політичних рішень, й тоді це навряд призвело б до таких величезних людських та ресурсних втрат у майбутньому.

Як показали моніторингові дослідження ІСПП, погляди мешканців різних регіонів України щодо важливих політичних питань часто збігаються. Так, наприклад, ідею введення на деяких територіях другої мови поряд з державною підтримали: у Центрі – 64,3%, на Півдні 73%, на Сході 78,6% опитаних. Не підтримали цю ідею понад половина громадян у Західному регіоні, проте й тут вона здобула близько 43% прихильників. Шляхом виходу з кризи мешканці Сходу вважають проведення всеукраїнського референдуму з питань державного устрою і статусу російської мови (цю думку підтримали 41,3% опитаних в цьому регіоні). «Ідею референдуму, здатну консолідувати та стабілізувати суспільство, парламент, утім, проігнорував, що свідчить по більшу політичну зрілість саме українського суспільства, а не його політичного керівництва»⁷.

Методологія наукових досліджень передбачає також застосування таких методів, що забезпечують виконання науковими дослідженнями функцій прогнозування та передбачення кризових станів. Саме останнє в Україні перестало бути актуальним (як зазначали відомі психологи та соціологи Г.О.Балл, Г.В.Ложкін, С.І.Яковенко, В.І.Волович, В.С.Клименко, Л.Д.Бевзенко, О.О.Сусська, Ю.І.Яковенко, ін.) приблизно із середини першого десятиліття 2000-х років, тобто одразу після розчарування у помаранчовій революції.

Прогнозування та передбачення (висування гіпотез) є критеріальними для оцінювання ефективності проведених досліджень, завжди містились у аналітичних звітах та інших результуючих документах досліджень (особливо соціологічних). Одним з позитивних прикладів такого підходу можна визнати проведене у 2017р. на замовлення НСЖУ он-лайн опитування експертів-членів Національної спілки журналістів України. Опитування було проведено за допомогою цифрової платформи “Anketa.in.ua”, наданою маркетингово-соціологічною компанією « ~IngDivision». Саме це дослідження дало не тільки фактуальну інформацію, але й дозволило зробити певні відкриття (наприклад, щодо залученості до інтернет-технологій представників журналістів середньої й старшої вікових груп, тощо). Також багато матеріалу для прогнозування майбутнього розвитку медіа та ставлення до цієї сфери суспільства і самих журналістів, а також вільне користування мовою, як інструментом комунікації, було зібрано та опрацьовано дослідниками. При чому результати цього експертного

⁶ Пустовойт В. Незалежна Україна-2014: випробування на міцність // Демократична Україна. 2014.№ 23. С. 8-9.

⁷ Кияшко Л.О., Бородчак М.В. Проблема політичної стабільності українського суспільства в контексті аналізу політичної культури // Проблеми політичної психології. Збірник наукових праць /Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної і політичної психології НАПН України. К.: Міленіум, 2014. Вип.1 (15), с. 124.

дослідження підтвердили спостереження Інституту соціології, що відбуваються за допомогою щорічних моніторингів⁸.

Серед запитань, що містяться в анкетах Всеукраїнського щорічного моніторингу Інституту соціології НАНУ також є запитання про мову⁹

Якою мовою (мовами) Ви переважно спілкуєтеся у Вашій родині (вдома)?

	1992	1994	1998	2002	2004	2008	2012	2013	2014	2015	2016
Переважно українською	36,8	36,7	37,6	38,2	38,4	42,0	42,9	38,7	43,2	43,0	42,2
Переважно російською	29,0	32,4	33,4	33,2	34,3	36,8	35,8	37,9	31,2	25,6	32,2
І українською, і російською	32,0	29,4	28,4	28,0	26,3	19,9	20,9	22,8	24,7	30,4	25,4
Іншою	2,0	0,7	0,5	0,5	0,9	0,8	0,3	0,6	0,7	0,6	0,1
Не відповіли	0,2	0,8	0,1	0,1	0,1	0,4	0,4	0,1	0,2	0,4	0,1

Як бачимо з вищенаведеної таблиці, суттєвих змін (про що говорила і І.Бекешкіна) в користуванні мови не відбулося. Це не є несподіванкою, адже і соціологи, і психологи вивчаючи свідомість і мовленнєві здібності знають, що звички мовного вжитку є досить константними і не міняються з роками. Тим більше, що такі звички є одними із складових так званої «мовної особистості», що передумовлює шлях та інструменти розбудови життєвого успіху людини, а останнє виступає однією із цінностей. Поряд з цінностями культури, засвоєння та користування мовами так само сприяє засвоєнню й цінностей культури, а «засвоєні цінності культури постають у свідомості у вигляді уявлень про життєвий успіх, що в подальшому виконують функцію орієнтирів у регуляції поведінкових стратегій особи і суспільства в цілому»¹⁰.

Як висновок, можна констатувати, що нинішня ситуація з посиленням меркантилізації проведення досліджень і отримання дослідницьких даних стає все більш актуальною з точки зору її регуляції, адже вона впливає і на якість отриманої наукової інформації, і на метод й строки проведення досліджень. Крім цього так званому «підриву» методології досліджень (як в психологічних галузях, так і в соціологічних) сприяють: недотриманість наукових процедур, невірне визначення об'єкта і предмета дослідження, зарозумілість формулювань (ймовірно, щоб вони менше усвідомлювались замовником); іноді – «диктат» замовника, який замість конструктивності взаємодії призводить до одномоментного меркантильного ефекту; утаємничування даних, поверховість аналізу.

Необхідності позбутися вищезгаданих вад вимагає й потреба повернути в діючу наукову сферу функції конструювання соціальної реальності, передбачення та прогнозування. Саме в цьому разі наука зможе повернути собі незаперечно важливе місце серед інших соціальних інститутів суспільства.

⁸ Суська О.О. Методологічні преференції та дифузії в сучасній соціології мас-медіа // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2017. № 2. С. 119-131.

⁹ Українське суспільство: Моніторинг соціальних змін: Вип. 3 (17) / За ред. д.е.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. К.: Інститут соціології НАНУ, 2016, с.475.

¹⁰ Вінков В.Ю. Уявлення про життєвий успіх: стан розробленості проблематики в соціальній психології // Проблеми політичної психології. Збірник наукових праць /Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної і політичної психології НАПН України. К.: Міленіум, 2015. Вип.2 (16), с. 224.

* * *

Д и с к у с і я

Василевська Т. Е., д. н. держ. упр., професор,
Національна академія державного управління при Президентіві України, професор
кафедри публічного управління та публічної служби:

– «Меркантилізація даних» – це мається на увазі, що чіткі, науково вивірені дані потім використовуються меркантильно, чи від початку орієнтується на меркантильні цілі, ті чи інші методології некоректно використовуються, тому що вони заангажовані від початку?

Суська О. О.:

– Якщо методологію застосовано правильно, то її перевернути, викрутити, «підлаштувати» неможливо. Якщо дослідження (соціологічне, психологічне) правильно, методологічно грамотно проведене, то дані є надійними. Меркантильність починається з використання даних. Щось утаємничується, не показується. Ви чули про оцінку «трієчку» у Порошенка? Не чули. А чули, що він заходив (на пост) з найнижчою оцінкою з усіх президентів України? Не чули. Це дані, які лежать на полицях академічних інститутів. Щороку виходить величезний том «Українське суспільство. Динаміка соціальних змін».

Василевська Т. Е.:

– Це інтерпретація. Наприклад, рівень недовіри – це показник демократичного суспільства. Якщо всі довіряють, то це показник тоталітарного устрою. Ми ж не знаємо, що там за цією «трійкою», там можуть бути різні речі і змісти.

Суська О. О.:

– Стоп! Це професійність інтерпретації. Якщо є запитання, оцінка, то це не є питання недовіри. Питання довіри окремо ставиться. Не ставлю на п'єдестал один факт із статистичної інформації, просто навожу як приклад, факт, про який знає дуже вузьке коло. А може, у нас взагалі зараз ситуація зовсім інша, ніж відбивається журналістами. При грамотно зробленому дослідженні, методологічно й математико-технічно, «перевернути» факти може тільки людина, яка захоче їх використати.

Василевська Т. Е. (запит.):

– Яким чином це «підірве методологію»?

Суська О. О.:

– Підрив методології був у думках, у враженні спільноти. Про нас думають, що ми...

Василевська Т. Е.

– Це, напевне, не підрив методології, а підрив довіри до науковців, які цим займаються, і до даних, які друкуються.

Суська О. О.:

– І до науковців, і до методології. Ми починаємо інакше мислити. Закладаючи в програмі певні цілі, починаємо думати: а ніхто потім не «переверне»? Не закладаємо щось погане, але починаємо цього боятися. І ми думаємо, кому продати.

Василевська Т. Е.:

– Ми сьогодні знаємо, що науку рухають великі корпорації, які закупають наукові дослідження, наукові технології. А можливо, це нормально, коли комерціалізуються якісь речі? За великим рахунком, так зараз рухається наука, великі корпорації створюють інститути. Фізики, хіміки, соціологи, біологи, психологи працюють на великі корпорації, коли роблять свої [відкриття].

Суська О. О.:

– Біологія, медицина – це інша справа. У природничих, точних науках є абсолютно чітке спонсорство: якщо корпорацією виділяються [кошти] на закупку якогось лазера в нашому інституті теоретичної фізики, або вони отримують грант, то це забезпечення інструментів науки, а не самої науки.

Василевська Т. Е.:

– Вони працюють не в академії наук України, вони працюють у своїх корпораціях, в лабораторіях.

Суська О. О.:

– У Києво-Могилянській академії є власне хімічне виробництво, молекулярна інженерія тощо, далі чудово йдуть у всі зарубіжні інститути і працюють там на корпорації (той самий «Хенкель» має свою дослідницьку базу, й інші). Відомча наука, тобто лабораторії, які працюють на певні корпорації, це інший сектор – виробничий, промисловості (хімічної, енергетичної тощо).

Василевська Т. Е.:

– Чим це не меркантильний ефект?

Суська О. О.:

– Це не меркантильний, це виробничий ефект.

Фролов П. Д.:

– «Меркантилізм» у даному випадку може полягати в тому, якщо подивимося на дослідження [на кшталт] «алкоголь шкідливий – алкоголь корисний», «куріння шкідливе – куріння корисне», то хто платить, той і «танцює». І це стосується будь чого на сьогодні.

Никоненко Л. В.,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, лабораторія психології політико-правових відносин, молодший науковий співробітник:

– Щодо «меркантилізації», то останнім часом помітний ще один аспект проблеми: одні й ті ж дані, які мають наукове підґрунтя, абсолютно по-різному інтерпретуються в залежності від політичних уподобань інтерпретатора. Останній яскравий приклад, коли в мережу були викладені діаграми кореляційного аналізу (коефіцієнт Пірсона) рівня ЗНО і процента підтримки кандидатів. Пряма ігрек дорівнює а плюс два ікс. Коефіцієнт, в залежності від політичних уподобань науковця, або знецінювався, або оцінювався позитивно.

Суська О. О.:

– Володимир Іліч Паніотто сто років тому сказав: «Не треба порівнювати апельсини з бегемотами». Дійсно, машина все порухає. Це нам на першому курсі казали. Завжди треба думати, що поєднувати. Коли бачимо таке, то це явна профанація. Але на кого вона спрямована?

Никоненко Л. В.:

– Було опубліковано російськими експертами.

Суська О. О.:

– Я можу назвати [й наших] журналістів, які таким займаються. В принципі, це той самий приклад, що наводив Павло Дмитрович [Фролов], що це іноді зав'язується таким вузликом, що неспеціаліст і не побачить, що це взагалі не могло бути зв'язано між собою. Тому й казала, що ми робимо все методологічно грамотно, а от як наше слово відгукнеться, як наші дані будуть використані? Тому нам потрібно вводити якийсь конструкт – не люблю слова «контроль» – але якогось свого наукового...

Суший О. В.:

– Чистилища.

Суська О. О.:

– Так, чистилища, захисту, відслідковування правильності застосування наших даних.

Фролов П. Д.:

– У Вас прозвучала цікава думка, що є проблема моніторингу періодичності зрізів. Інститут соціології робить одне фундаментальне дослідження на рік, і воно дає можливість (має за задумкою) уникнути ситуативних коливань.

Суська О. О.:

– Мерехтливості.

Фролов П. Д.:

– Але як тут уникнути іншої проблеми: зріз проводився в певний часовий проміжок, а іноді суто ситуативно можуть бути й піднесення, й падіння. Наприклад, свого часу була «бензинова криза», 1998 чи 1999 рік, і як би у той момент відбувалися вибори, то президентом мали б не Кучму, а Вітренко. Як уберегтися від потрапляння в такі ситуації, що з цього приводу кажуть методологи?

Суська О. О.:

– Методологи у всіх подробицях можуть потім розповісти більш детально, але є методи співставлення і порівняння даних, методи глибинної інтерпретації і методи очищення даних від сторонніх показників і використання тієї інформації, яка є дійсно особливого ступеню надійності. [Йдеться] про пропускання через декілька спеціальних методів, які вказують зв'язок (залежно від того, що ставите за мету), виявлення причинних зв'язків, чому це відбулось, чи критеріальність даної оцінки, наскільки вона «чиста», наскільки їй можна довіряти, і наскільки цей самий показник дійсно, наприклад, вистрибнув. Він одразу трішки просяде, але ми будемо бачити, чи дійсно сплеск є чи немає, і ситуація досить стабільна. Перше – це регулярність проведення досліджень, на одній і тій самій методологічній базі. Тобто не міняти тип

дослідження, засоби (методи), на великих дослідженнях – тип вибірки. Не можна сьогодні користуватися вибіркою квотною стратифікованою, а завтра – покровою випадковістю, не можна дані цих вибірок порівнювати в одному «котлі» і ставити в одну табличку. Якщо вже почали у 1992-му чи 1993-му році робити квотні стратифіковані дослідження, то щоб порівнювати їх, повинні користуватися такими вибірками й надалі, «ремонтувати» ці вибірки тощо. Якщо робите телефонні дослідження випадковим покрововим методом (для телефонних опитувань це дійсно актуальний і більш зручний метод), то можете їх між собою порівнювати. Тобто знаємо, які методи між собою порівнюються без втрат. Метод співставлення ще вимагає навіть точності формулювань запитань. В цих моніторингах Інституту соціології, якщо запитання не було саме в такому вигляді, ставиться прочерк.

Горностай П. П.:

– Щодо комерціалізації, меркантильності тощо. США дають приклад високого значення замовлення. Космічний і атомний проекти 1930–50-х років ХХ ст. фінансувалися виключно державою. Не все можна віддати на відкуп корпораціям. Також Ви говорили, цілком слушно, що суспільна свідомість є найбільш стабільною річчю. Додав би, що не лише суспільна свідомість, але й суспільне несвідоме.

Суська О. О.:

– Массовое сознание – наиболее константная форма сознания.

Горностай П. П.:

– Соціологічні опитування, зокрема щодо виборів, міряють не масову свідомість, а масові настрої тощо. Як зробити так, щоб за своїм методологічним значенням вони наближалися до дослідження саме масової свідомості? Чи ми вимушені міряти настрої, який зараз є, через місяць він зовсім інший, картина змінюється, то в цьому й полягає сенс – показувати цю динаміку?

Суська О. О.:

– У тому й справа, що методологічно обґрунтована точка зору – того ж Грушина і його послідовників, тих хто заклали філософську базу взагалі осмислення масової свідомості й подальшої роботи з нею – якраз і виходить з того, що за місяць [масова свідомість] не змінюється. Значить ми не дотрималися максимально точно принципів (їх багато: спроможності участі у вибірці, бути опитаним, тощо), квот, виключення людського фактору (що я сам 15 анкет заповню і вам здам) – багато-багато факторів, які складають методологічну чистоту виконання дослідження. Тому кожен місяць не треба міряти те, що стосується змін (зсувів) масової свідомості. Що стосується електоральних настроїв – будь ласка, це дійсно запит публічності. Пам'ятаєте, як називався перший найбільш вагомий популярний твір Джоржа Геллопа? «Пульс демократії». От і міряйте пульс демократії, ніхто не заперечує. Масова ж свідомість – це категорія набагато вища, набагато константніша, і її, безумовно, не потрібно смикати щомісяця.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ КОРИСТУВАЧІВ МЕДІА

НИКОНЕНКО Л. В.

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
лабораторія психології політико-правових відносин,
молодший науковий співробітник

Формування сучасного політико-правового ландшафту в значній мірі зумовлене медійними впливами. З метою з'ясування особливостей політико-правової свідомості користувачів, що використовують різні стратегії поведінки у медійному просторі, проведено емпіричне дослідження (травень - 2014 вересень 2015). Для цього сформовано кластерну вибірку (256 студентів з 12 закладів вищої освіти м. Києва). На етапі теоретичного аналізу політико-правову свідомість (далі – ППС) визначено як вид суспільної свідомості, що виконує пізнавальну, оцінну і регулятивну функції, а її структурними компонентами є політико-правові настанови, уявлення особистості і ставлення до різних аспектів політико-правової дійсності [1].

Критеріям медіапрактик (далі – МП) визначено стереотипізованість сукупності навичок взаємодії у медійному просторі; загальноприйнятність для спільнот, що їх реалізують; ціле орієнтована активність особистості у медійному просторі [2]. Міра активності користувача у медійному просторі в дослідженні стратифікується через специфічну комбінацію медіапрактик, що реалізує респондент: пасивність (споживання), реактивність (реагування), активність (створення) [3].

Задля з'ясування особливостей структури політико-правової свідомості застосовано опитування з використанням валідизованих опитувальників: «Методика дослідження політичних настанов особистості», (Г. Бієрбраур); «Опитувальник рівня патерналізму щодо інститутів влади», (Т. Стефаненко, О. Тихомандрицька, Є. Белінська); опитувальник «Особливості політичної соціалізації особистості» (Є. Чорний). Шкали названих методик дозволяють ідентифікувати політико-правові настанови, уявлення респондентів, а також їх ставлення до різних аспектів політико-правової дійсності.

Сукупна вибірка була стратифікована на шість субвбірок. Критеріями групування субвбірок визначено тип медіапрактики політико-правового змісту (пасивні, реактивні, активні) та інтенсивність реалізації медіапрактики політико-правового змісту (низький / високий рівень). Для кожної з шести субвбірок виокремлено структуру політико-правової свідомості. Порівняльний аналіз здійснено у парах:

Субвбірка С1 – низька інтенсивність реалізації пасивних МП / Субвбірка С2 – висока інтенсивність реалізації пасивних МП. С1: 132 особи (34 юнака, 98 дівчат); С2: 122 респондента (41 юнаків, 81 дівчат).

Субвбірка С3 – низька інтенсивність реалізації реактивних МП / Субвбірка С4 – висока інтенсивність реалізації реактивних МП. С3: 153 респондента (49 юнаків, 104 дівчини); С4: 101 особа (26 юнаків, 75 дівчат).

Субвбірка С5 – низька інтенсивність реалізації активних МП / Субвбірка С6 – висока інтенсивність реалізації активних МП. С5: 156 осіб (38 юнаків, 118 дівчат); С6: 98 респондентів (37 юнаків, 61 дівчина).

Для кожної з шести субвбірок завдяки застосуванню статистичних процедур (кореляційний аналіз, коефіцієнт Спірмена; критерій U-Мана-Вітні) здійснено аналіз

особливостей структурної організації ППС, яку візуалізовано у вигляді кореляційних плеяд.

Пасивні МП. Структурна організація ППС субвибірок С1, С2 візуально зображена на Рис 1, Рис. 2 у вигляді кореляційних плеяд. Завдяки застосуванню критерію U-Мана-Вітні ідентифіковано десять індикаторів ППС, які для цих субвибірок статистично значуще відрізняються і специфічно поєднані. Статистична значущість відмінностей для всіх зв'язків на рівні $p \leq 0,001$. Було виявлено тотожні кореляційні зв'язки між для С1 і С2:

1. «Расизм» – «Реакційність», (С1: $\rho=0,45$; С2: $\rho=0,6$);
 2. «Соціалізм» – «Жорсткість», (С1: $\rho=-0,4$; С2: $\rho=-0,31$).
 3. «Ставлення до політиків» – «Когнітивний блок політичної свідомості», (С1: $\rho=0,4$; С2: $\rho=0,45$);
 4. «Мотивація» – «Когнітивний блок політичної свідомості», (С1: $\rho=0,36$; С2: $\rho=0,53$);
 5. «Мотивація» – «Ставлення до політики», (С1: $\rho=0,35$; С2: $\rho=0,49$);
 6. «Мотивація» – «Ставлення до політиків», (С1: $\rho=0,55$; С2: $\rho=0,65$).
- Відмінностям структурної організації ППС для субвибірок С1, С2:
7. «Мотивація» – «Схвалення авторитаризму», (С1: $\rho=0,34$, $p \leq 0,001$; С2 – зв'язок відсутній);
 8. «Расизм» – «Жорсткість», (С1: $\rho=0,45$, $p \leq 0,001$. С2 – зв'язок відсутній);
 9. «Расизм» – «Соціалізм», (С1: $\rho=-0,3$, $p \leq 0,001$, С2 – зв'язок відсутній).

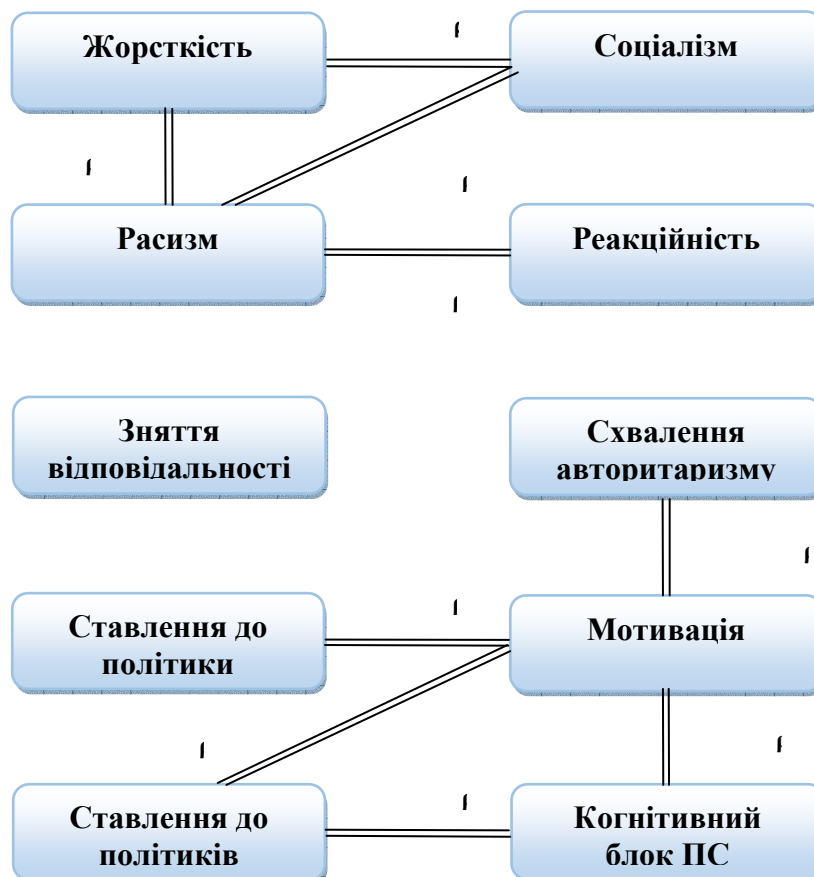

Рис. 1. Субвибірка С1: кореляційна плеяда індикаторів ППС.

Як наочно видно з Рис. 1, Для С1 виокремлено дві непов'язані групи параметрів ППС: 1) «Соціалізм», «Расизм», «Жорсткість», «Реакційність»; 2) «Ставлення до політиків», «Ставлення до політики», «Схвалення авторитаризму», «Мотивація», «Когнітивний блок політичної свідомості». Параметр «Зняття відповідальності» не пов'язаний із іншими, що надає підстави розглядати його як фоновий або такий, що детермінується іншими чинниками, а не поведінкою респондента у медійному просторі.

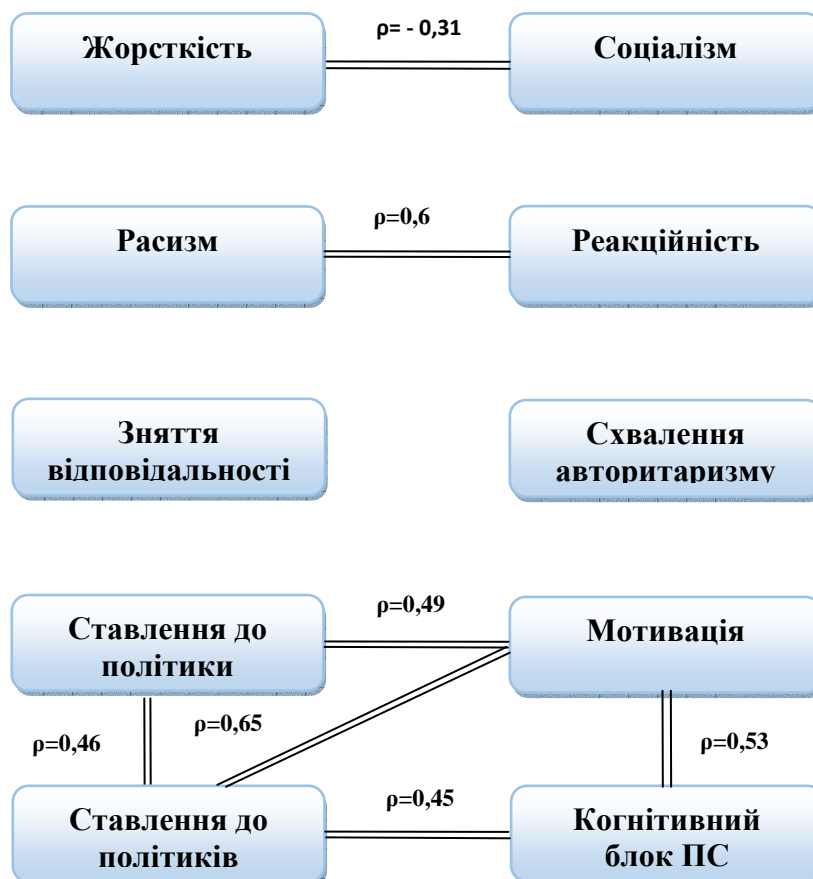

Рис. 2.Субвибірка С2: кореляційна плеяда індикаторів ППС.

Для респондентів субвибірки С2 виявлене таке групування шкал: 1) «Соціалізм», «Жорсткість»; 2) «Расизм», «Реакційність»; 3) «Ставлення до політиків», «Ставлення до політики», «Когнітивний блок політичної свідомості», «Мотивація політичної участі». У той же час, порівняно із субвибіркою С1, спостерігаємо дефрагментацію зв'язку настанови на «Схвалення авторитаризму» і «Мотивацією політичної участі». Тобто бажання бути причетним до політико-правових процесів у цих респондентів не детерміноване збереженням сталого, зрозумілого і жорсткого порядку. На наш погляд, отримані дані свідчать про структурування ППС у субвибірці С2, що зумовлено споживанням контенту політико-правового змісту. Респонденти з цієї субвибірки розглядають політиків як активних суб'єктів політико-правового процесу, а не виокремлені фігури.

Отже, внаслідок активного споживання політико-правового контенту відбувається структурування політико-правової свідомості у респондентів, що активно споживають контент політико-правового змісту.

Реактивні МП. Структурна організація ППС субвибірок С3, С4 візуально зображена у вигляді кореляційних плеяд Рис. 3, Рис. 4. Ідентифіковано шість індикаторів, які статистично значуще відрізняються і специфічно поєднані для цих субвибірок (статистична значущість відмінностей для всіх зв'язків на рівні $p \leq 0,001$). Виявлено тотожні кореляційні зв'язки:

1. «Расизм» – «Реакційність»; (С3: $\rho=0,46$; С4: $\rho=0,6$);
2. «Реакційність» – «Радикалізм», (С3: $\rho=0,72$; С4: $\rho=0,75$);
3. «Расизм» – «Радикалізм», (С3: $\rho=0,66$; С4: $\rho=0,77$);
4. «Ставлення до політики» – «Когнітивний блок політичної свідомості», (С3: $\rho=0,48$; С4: $\rho=0,62$);
5. «Ставлення до політики» – «Мотивація», (С3: $\rho=0,59$; С4: $\rho=0,62$);
6. «Мотивація» – «Когнітивний блок політичної свідомості», (С3: $\rho=0,36$; С4: $\rho=0,61$);

Відмінністю від кореляційних плеяд С3, С4 є наявність зв'язку «Расизм» – «Ставлення до політики» для С4; ($\rho=-0,3$, $p \leq 0,05$) і відсутність його для С3.

Щодо структурної організації для субвибірки С3 виявлено дві групи параметрів ППС, що не пов'язані між собою: 1) «Расизм» – «Реакційність» - «Радикалізм»; 2) «Ставлення до політики» – «Мотивація» – «Когнітивний блок політичної свідомості» (Рис. 3). Отже, для субвибірки С4 констатуємо формування зв'язку між індикаторами «Расизм» і «Ставлення до політики», завдяки чому відбувається укрупнення двох груп в одну. Вважаємо це наслідком інформаційної кампанії, спрямованої на розділення мешканців України за регіональною і мовною ознакою (Схід, Захід). Внаслідок групової поляризації чинник етнічної, регіональної приналежності є однією з детермінант політичної участі респондентів, що активно реалізують реактивні МП політико-правового змісту.

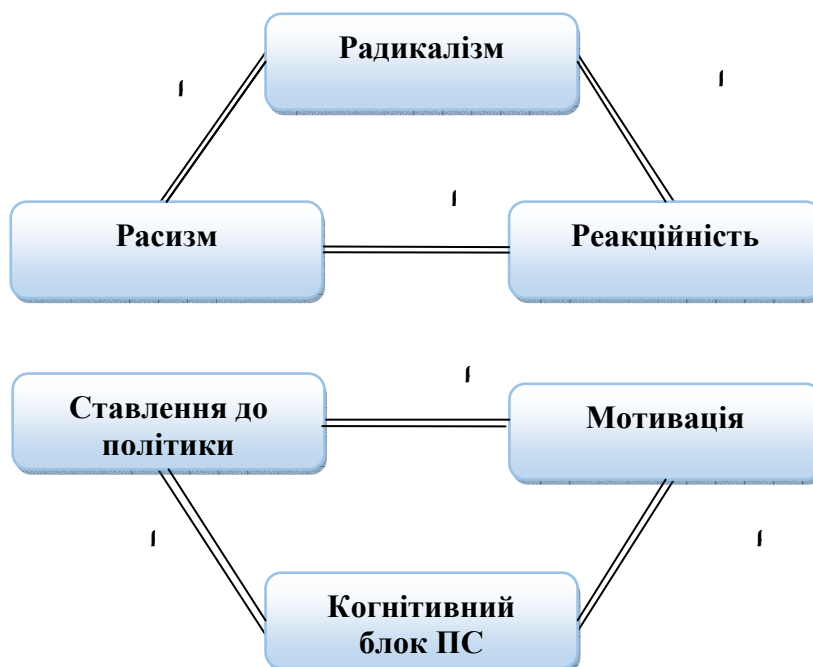

Рис. 3. Субвибірка С3: кореляційна плеяда індикаторів ППС.

Отже, отримані показники дозволяють стверджувати, що інтенсивна реалізація сприяє становленню ППС завдяки множинним комунікаціям з іншими сучасниками медійного простору (у тому числі із опонентами).

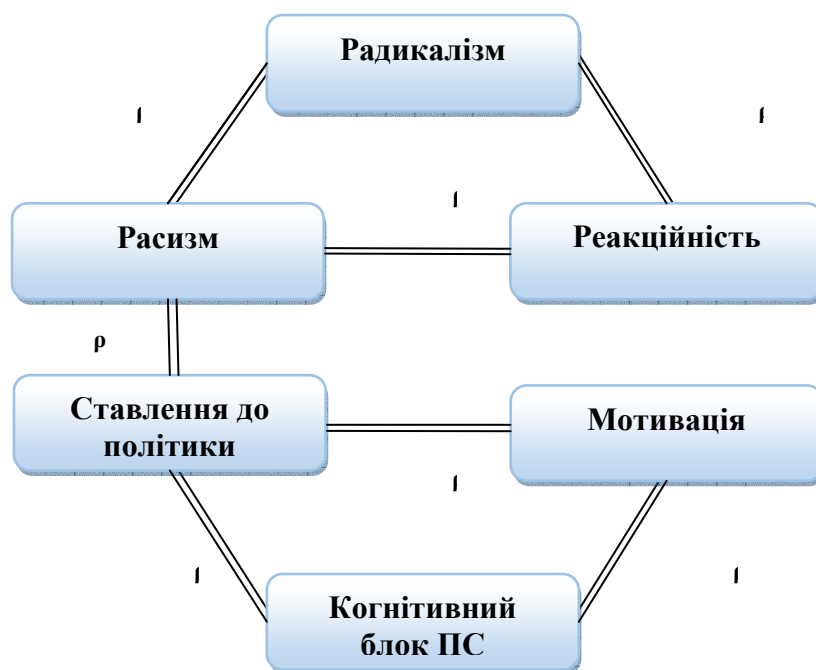

Рис. 4.Субвибірка С4: кореляційна плеяда індикаторів ППС.

Завдяки реалізації реактивних МП відбувається тестування політико-правової інформації, розгляд різних аспектів поточної ситуації, обговорення альтернативних сценаріїв розвитку подій, пошуку аргументів і контраргументів при комунікації з політичними опонентами. Внаслідок описаних процесів покращується розуміння їх сутності, відбувається структуризація політико-правової картини світу респондентів із субвибірки С4. Отримані дані свідчать про актуалізацію проживання різних емоцій і почуттів щодо політико-правових подій, що призводить до підвищення мотивації політичної участі у респондентів. Висока інтенсивність реалізації реактивних МП призводить до актуалізації настанови «Расизм». Вважаємо це наслідком групової поляризації, яка відбувається в процесі медійних комунікацій, сприяє підвищенню мотивації політичної участі респондентів.

Активні МП. Структурна організація ППС субвбірок С5, С6 візуально представлена на Рис. 5 і Рис. 6 у вигляді кореляційних плеяд. Для субвбірок С5, С6 ідентифіковано п'ять індикаторів ППС, які статистично значуще ($p \leq 0,001$) відрізняються і специфічно поєднані. Для названих субвбірок зафіксовані подібні кореляційні зв'язки:

1. «Ставлення до політики» – «Мотивація», (С5: $\rho=0,65$; С6: $\rho=0,69$).
2. «Ставлення до політики» – «Когнітивний блок політичної свідомості», (С5: $\rho=0,46$; С6: $\rho=0,57$).
3. «Мотивація» – «Когнітивний блок політичної свідомості», (С5: $\rho=0,37$; С6: $\rho=0,54$).

Відмінність кореляційних плеяд субвбірок С5, С6: «Расизм» – «Жорсткість», (С5: $\rho=0,5$; С6 – зв'язок відсутній).

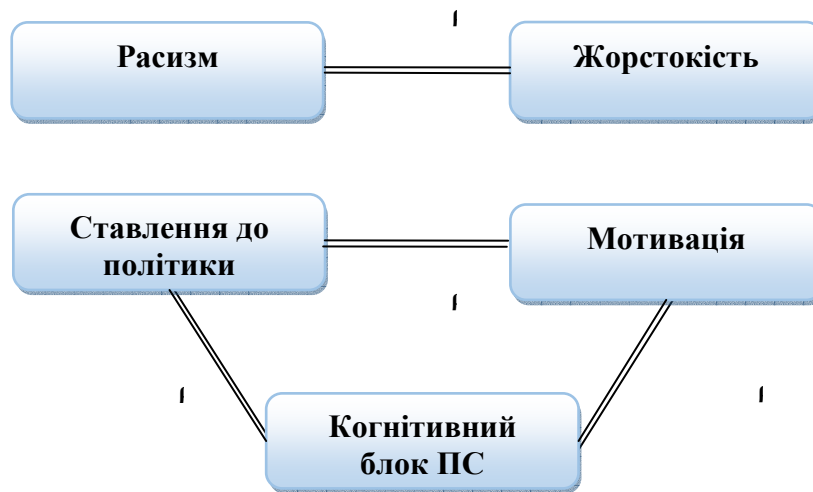

Рис. 5.Субвибірка С5: кореляційна плеяда індикаторів ППС.

Щодо структурної організації ППС, для субвибірки С5, зафіксовано кореляцію політико-правових настанов «Расизм» - «Жорсткість» (Рис. 5.). Вважаємо, що така конфігурація може призводити до більш конфліктної комунікації в політико-правових ситуаціях у медійному просторі або реальному житті. Подібністю для С5, С6 є взаємопов'язана група індикаторів: «Ставлення до політики», «Когнітивний блок», «Мотивація».

Отже, для респондентів субвибірки С6, які найбільш активні у медійному просторі, виявлено структуру ППС, в якій взаємоузгоджені політико-правові уявлення і ставлення до політико-правової дійсності, а також позитивна мотивація політичної участі (Рис. 6.).

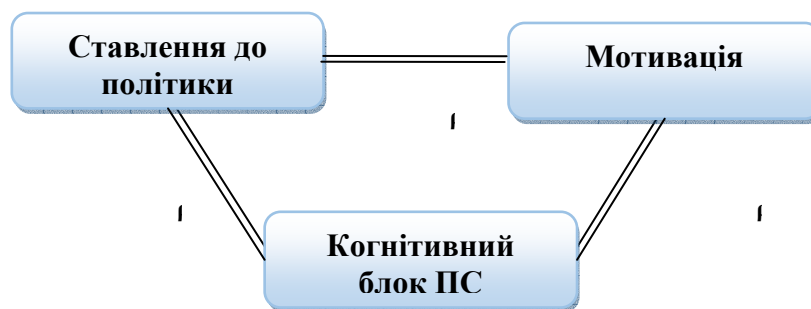

Рис. 6.Субвибірка С6: кореляційна плеяда індикаторів ППС.

Висновок. Аналіз отриманих результатів дозволяє зробити висновок, що по мірі зростання інтенсивності реалізації МП ППЗ відбувається дефрагментація зв'язків, що поєднують політико-правові настанови особистості. Натомість відбувається укрупнення фракцій, в яких поєднуються індикатори уявлень і ставлення респондентів до політико-правового процесу. Процеси структуризації ППС вважаємо наслідком множинних інтеракції між учасниками медійного простору. В процесі політико-правових медійних комунікацій користувачі медіа ознайомлюються із політико-правовими позиціями опонентів, відшуковують аргументи і контраргументи для відстоювання власної політико-правової позиції.

Наслідком цих процесів є підвищення політико-правової компетентності користувачів. Для субвибірок з високим рівнем реалізації всіх пасивного, реактивного, активного типів більш виразно проявлені політико-правові уявлення, позитивне ставлення до суб'єктів політико-правового процесу, що взаємопов'язано із мотивацією політичної участі.

Список літератури.

1. Прикладні аспекти становлення політико-правової свідомості молоді: посібник / З. Ф. Сіверс, В. М. Духневич, О. Ю. Осадько ; за заг. ред. З. Ф. Сіверс ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017. – 178 с.
2. Никоненко Л. В. Медіапрактики як чинник становлення політико-правової свідомості студентів / Л.В. Никоненко // Збірник наукових статей Київського міжнародного університету й Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Серія: «Психологічні науки: проблеми і здобутки». Випуск 8. – К. : КиМУ, 2015. – 322 с. Психологічні науки: проблеми та здобутки. – 2015. – №8. – С. 144–168.
3. Вознесенская О.Л. Багатофакторна модель взаємодії у віртуальних групах: [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: // <http://gorn.kiev.ua/group/text01.html>.

* * *

Д и с к у с і я

Жовтянська В. В., к. психол. н., с. н. с.,
старший науковий співробітник лабораторії психосоціальних і політико-психологічних досліджень ІСПП НАПН України:

– Хотіла б уточнити, яким чином вимірювався рівень консервативності?

Никоненко Л. В.:

– Було обрано чотири методики, шкали яких були індикаторами політико-правової свідомості, через які вимірювали настанови, уявлення і ставлення людини до політико-правової дійсності. Одна з них – методика соціально-політичних позицій Айзенка-Вілсона. Згідно концепції, яку наша лабораторія презентує і яка зафіксована у виданнях, книжках, політична і правова свідомість є взаємодоповнюваними і нерозривними. За результатами нашого дослідження з'ясувався суттєвий перекош в сторону відмінності між студентами щодо індикаторів, які вимірювали політичну свідомість, що ж до правової свідомості, то відмінностей немає. З цього зробили висновок про поєднання у політико-правовій свідомості студентів гіперполітизованості та правового нігілізму. Це зумовлено надзвичайною насиченістю інформаційного простору, цікавістю до політичних подій, при цьому правові аспекти життєдіяльності влади і суспільства, правотворчий процес взагалі не висвітлюються. В цьому є елемент маніпуляції, тому що нерозуміння людьми законів, незнання навіть Конституції України, дозволяє маніпулювати свідомістю необізнаних. Вбачаємо тут елемент владного панування, напевно, бажання отримати «за гроші» владно-підвладні диспозиції, коли той, хто не знає, не може зайняти рівну чи панівну позицію.

**Дем'янчук О. П., д. політ. н.,
Національний університет «Києво-Могилянська академія», професор кафедри
політології:**

– Дякую за цікаве повідомлення. Хотів би дізнатися, по-перше, що це були за студенти, яких Ви опитували: який курс тощо? По-друге, будь-які судження чи ставлення до окремих фактів, подій визначаються тими джерелами інформації, якими користується суб'єкт. Напевне Ви знаєте, американці років 15 тому проводили дослідження, що загалом члени суспільства дуже неохоче змінюють джерела інформації. В такому разі можемо очікувати певну упередженість респондентів в залежності від того, які джерела інформації вони використовують. Чи помітили Ви тут якусь специфіку формування ставлень до того, про що розповідали, в залежності від того, які джерела інформації використовували Ваші піддослідні?

Никоненко Л. В.:

– Всього в дослідженні було задіяно 770 студентів 12 вищих навчальних закладів м. Києва.

Дем'янчук О. П.

– Це були студенти однієї якоїсь спеціальності?

Никоненко Л. В.:

– На попередньому етапі мало місце уточнення вибірки, ми проводили ідентифікацію відмінностей між чотирма групами: група студентів різних спеціальностей (для порівняння), група психологів і соціальних працівників (для ідентифікації ролі психологічних компетенцій), група політологів і правників (для ідентифікації ролі вищих навчальних закладів), студенти медійних спеціальностей (рекламісти, журналісти, паблік релейшнз – для ідентифікації значущості медійних компетенцій). Було з'ясовано, що групу (студентську спільноту) можливо розглядати як гетерогенну (за виключенням політологів і юристів – для цієї групи були статистично значущі відмінності за параметром «уявлення», тому на другому етапі її було виключено), це ми доводили й обґрунтовували.

На першому етапі нами також було проведено анкетування, в якому одним із пунктів було виокремлення інтенсивності користування різними джерелами: соціальні інститути, особистий досвід, близьке середовище, освітнє середовище закладу освіти, медіа. Кожен з названих чотирьох факторів був сегментований на різні джерела інформації: якщо медіа – то «телебачення», «радіо», «соціальні мережі». Було побудовано дві факторні структури: користування та довіри. Було описано фактори, і з'ясувалася дуже цікава річ, що для студентів медіа розділені на різні фактори: окремо засоби масової комунікації і окремо соціальні медіа разом з інтернет-тематичними сайтами, звідки студенти черпають інформацію політико-правового змісту, які увійшли у фактор «джерела знімання соціальних дистанцій» (через спрощений доступ, через можливість надавати зворотній зв'язок, впливати на інформаційний простір). З'ясувалося, ці інтенсивність користування певним джерелом абсолютно не тотожна довірі, тобто студент може певний канал інформації використовувати дуже часто, проте не довіряти йому, і навпаки. Це описано, щоправда не в рамках цієї доповіді.

Суська О. О.:

– Як людина, яка займається науковими дослідженнями у цій галузі, хочу спитати, як Ви розділяєте медіамережеві практики і практики т. зв. традиційних медіа (які вивчаємо набагато більше років)? Чи можете розвести саме термінологічно?

Никоненко Л. В.:

– У нашому трактуванні термін «медіапрактика» розглядається як комплексна поведінка в інформаційному просторі. Є дослідження окремо інтернет-практик, практик споглядання телебачення тощо. Проте своє наукове завдання вбачали у тому, щоб дослідити комплексну медійну поведінку та виявити відмінності різних типів медіа.

Суська О. О.:

– Теж хотіла б приєднатися до терміну, який є найбільш коректним. «Медіапрактики» – термін зайнятий, подивіться у багатьох суміжних галузях: медіапсихології, соціології, журналістиці тощо – це суб'єктність, це робота із соціальними медіа, інтерактивність. А от «медіаспостереження» – це там де більшою є пасивність аудиторії, ви можете включитися в інтерактивність (наприклад, дзвінки під час ефіру), але це різні форми, які використовуються традиційними медіа (у тому числі їхніми сайтами), і вони є «дихотомічними», хоч і дозволяють інтерактивність, але в певному дозуванні. Суб'єктність там притлумлена. Отже, є «медіаспостереження» і «медіапрактики» – подумайте, щоб було більш коректно.

Никоненко Л. В.:

– Ми як науковці, я в тому числі, маємо право на власне тлумачення й визначення. Операціоналізація цього терміну буде викладена в дисертаційній роботі.

Василевська Т. Е.:

– Тема виступу заявлена «Особливості політико-правової свідомості користувачів медіа», наскільки результати свого дослідження екстраполюєте на всіх користувачів медіа?

Никоненко Л. В. (відп.):

– На всіх користувачів медіа не екстраполюємо. Екстраполюємо на молодь. Назва є дещо скороченою з міркувань лаконічності. Попередній, більш повний варіант звучав як «Соціально-психологічні особливості користувачів медіа, які реалізують різні типи медійної поведінки».

Василевська Т. Е.

– Чи мав значення вік?

Никоненко Л. В. (відп.):

– Так. Дослідження було присвячене тільки студентам стаціонарної форми навчання, тому що одним із завдань було, зокрема, дослідження впливу освітнього медійного середовища. Звичайно, висновки не можемо розповсюджувати на решту генеральної вибірки. Це дослідження молоді, саме студентів, саме стаціонару.

Василевська Т. Е.:

– Чи були у Вашому дослідженні певні гіпотези, що медіасприйняття студентів України буде чимось відрізнятися від студентів інших країн?

Никоненко Л. В.:

– У зв'язку з великою кількістю наукових завдань задля уникнення розмиття предмета дослідження цей аспект усунули.

НАЦІЄТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІДЕОЛОГІЧНОЇ ДИВЕРГЕНТНОСТІ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

ЖОВТЯНСЬКА В. В.,

**к. психол. н., с. н. с., старший науковий співробітник
лабораторії психосоціальних і політико-психологічних досліджень,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України**

Якість функціонування політичних еліт залишається перманентною проблемою для новітньої України. Невдоволення широких верств населення діями влади створює напруженість у суспільстві і подекуди призводить до зміни цієї влади у революційний спосіб. Однак такими зміщеннями керівництва держави допоки не вдалося добитися якісних змін у способі її функціонування.

Однією з основних причин недоволення населення є зрощення влади і великого капіталу, яке обумовлює олігархічний спосіб правління в державі. Інша, не менш значуща причина недоволення – це низький, порівняно з іншими європейськими країнами, рівень соціально-економічної забезпеченості громадян. Він проявляється як у невисоких відносно запитів населення доходах, неякісному медичному обслуговуванні, недостатньо ефективній діяльності правоохоронних органів і судової гілки влади. Зрозуміло, що і перша причина недоволення (олігархія) і друга причина недоволення (низький рівень соціально-економічної забезпеченості) тісно пов'язані одна з одною.

Недоволення громадянами соціально-економічною ситуацією та діями влади разом із регулярними і невдалими спробами поліпшити цю ситуацію закономірно призводять до політичної кризи. За даними соціологічних опитувань за 2018 рік більше половини населення не готові були довірити керування країною нікому з наявних політиків¹¹. Як наслідок лідером президентських перегонів стала людина, яка раніше була непричетна до політичної сфери. Це викликало гострі побоювання й активні заперечення серед частини громадян, оскільки майже до останнього не було опубліковано програми цього кандидата і не було представлено його команди. Також висловлювалися сумніви стосовно спроможності цього кандидата змінити олігархічний спосіб правління з огляду на наявні в нього бізнесові зв'язки.

Насправді, при тому способі формуванні політичних еліт, який наразі має місце в Україні, є небагато підстав для сподівання на системні зміни. Адже для того, щоб виграти передвиборчі перегони, партії або кандидату потрібний широкий доступ до медіа-ресурсу і гроші на рекламу та пропаганду. Причому, щоб бути конкурентно спроможними у політичній боротьбі, потрібні дуже великі фінансові вливання. Це вже обрікає політичних суб'єктів на зв'язок з медіа-магнатами та/або великим капіталом.

Крім того, залежність від медіа-ресурсу сприяє формуванню партій вождистського типу, коли йдеться про гуртування політиків навколо відомої рейтингової постаті, а не про реалізацію певної ідеології. Відповідно, члени партії, а точніше – політично-економічного проекту, стають відповідальними не перед громадянами чи іншими членами партії, а перед лідером, який залучає їх до партійної структури.

Проблема відсутності в Україні ідеологічних партій відома давно, питання залишається лише в тому, як цю проблему подолати. Мені видається, що засади для

¹¹ <https://dif.org.ua/article/monitoring2018-osnovni-tendantsii-zmin-gromadskoi-dumki?fbclid>

цього є вже зараз, оскільки відсутність ідеологічних партій ще не означає відсутності політичних ідеологій, які б сповідувались громадянами.

Як приклад можна розглянути ті ж дебати стосовно кандидатів у президенти, які вийшли до другого туру. Люди в соціальних мережах і за їх межами поділилися на два табори, кожен з яких аргументує про свою правоту. Для одного табору пріоритетом є захищеність від зовнішніх загроз, патріотична риторика і неприпустимість невизначеності щодо майбутнього. Для іншого табору неприпустимими є корупція, порушення прав і свобод громадянина, при цьому є великий запит на кардинальні зміни в соціально-політичній і економічній сферах. Неважко побачити, що тут має місце традиційний розподіл на консервативну і ліберальну політичні ідеології. І це є ресурсом для створення принаймні двох ідеологічних політичних партій.

Наявність справжніх політичних партій, які будувалися би «знизу догори», тобто від широких верств населення до політичної верхівки, а не навпаки, забезпечило би те, що, по-перше, політичні лідери стали би залежними від думки членів партії і відповідальними перед ними, а по-друге, змінило би джерело фінансування партій, тобто зробило б їх незалежними від великого капіталу. Власне, такий спосіб формування політикуму є засадничим для реально функціонуючих, а не фасадних демократій, де держава обслуговує не так інтереси громадськості, як інтереси окремих фінансово-промислових груп. Це би, в свою чергу, і означало би становлення в Україні справжньої громадянської нації – політично об'єднаних громадян, які забезпечують свої колективні інтереси через механізм власної політичної організації – держави.

По суті, для формування ідеологічних партій українцям наразі не вистачає навичок переведення громадянської активності в активність політичну, що означало би готовність брати участь у партійних структурах, формувати їх, а також забезпечувати їхнє фінансування. Водночас наявним є ціннісно-ідеологічний базис для утворення таких структур, а також велика суб'єктивна залученість громадян до політичної сфери.

ПУБЕРТАТНИЙ ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ

Лашкіна М.Г.,
психолог-конфліктолог, к. н. держ. упр.,
помічник-консультант народного депутата України,
доцент кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю
Факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету

*«Якби це було так, це б ще нічого.
Якби, звичайно, воно так і було.
Але так як це не так, так воно і не так.
Така логіка речей».*
Льюїс Керрол «Аліса в країні див»

Сучасний стан українського суспільства краще всього охарактеризувати за допомогою неіснуючих мистецьких образів з фантастичних казок. Наявність великої кількості протиріччя, невизначеності, амбівалентності та незрозумілості, що йдуть врозріз з усталеними практиками та теоріями суспільного розвитку й державного управління. Український інформаційно-комунікативний простір транлює кожну хвилину велику кількість думок, ідей, поглядів. Весь цей сонм ідей, що транлюється в суспільно-інформаційному просторі мав би бути мало поміченим й не впливовим, якби становлення нашої держави як самостійної та суверенної одиниці, відбувалося у XV або XVI сторіччі. Але ми потрапили у XXI, де технології допомагають транлювати весь великий обсяг комунікативних зв'язків та меседжів, помножувати їх з шаленою швидкістю. Комунікативні технології вивели на перші шпальти не тільки вплив медіакратії (від англ. Mass media – ЗМІ та грец. κράτος – влада, стан), але й потребу нових чеснот у представників нової еліти. Транспарентність потребує чесності та відповідальності за свої слова й дії, вона не терпить позерства, пафосу та невиправданої бравади.

Велике нервово напруження та посттравматичний й психопатологічний стан суспільства не сприяють спокійному та толерантному осмисленню ідей та інформації. Градус агресивності збільшується з кожним днем, підвищується емоційність, що розганяється соціальними мережами, які мали би створити майданчик для розуміння, але навпаки стали місцем вірусного поширення негативу та агресії. Все це створює напруженість в суспільстві та є потенційним фактором конфліктів. Соціологи фіксують загострення політичних протистоянь та соціальної напруженості в суспільстві за 10-ти бальною шкалою на рівні 7,3 бали у 2018 році. У 2017 цей показник становив 6,8 бали [1, 21].

Песимістичні теоретики еволюції, представники циклічної теорії, завжди стверджували, що розвиток суспільства не має лінійного вектору, а значить суспільства розвиваються неупорядковано та циклічно, тобто кожне покоління набиває свої шишки. Прихильники циклічних теорій вважають, що кожна цивілізація має свій певний вік народження, розквіту та занепаду. Різні автори називали різний вік існування й розвитку людської цивілізації від народження до смерті від 1000 (Освальд Шпенглер) до 1200 років (Лев Гумільов).

Для України це – міфологічна, підсвідома історія. Ми не можемо вийти з конфліктного кризисного стану психологічно й перейти в стан розумного раціонального сприйняття своїх емоцій, оскільки занадто заклопотані проблемами

виживання, маємо генетично невідпрацьовану травму, довгий шлях становлення державності тощо, а розвиток технологій тільки збільшує градус конфліктності. З одного боку тиснуть ментальні ознаки українців, що виділяють соціологи: інтравертність у сприйнятті всього, що їх оточує, зосередженість на подіях і фактах внутрішнього світу; кордоцентричність, що проявляється у сентименталізмі, емпатії, яскраво вираженій любові до природи, культуротворчості і естетизмі життя; архаїчний індивідуалізм, переваження чуттєвого над волею та інтелектом [2, с.401]. З іншого міфологічний простір України, що ґрунтується на певних традиціях, стереотипах, настановах, які формувалися в різний спосіб від казкового світу індивідуально-родинного затишку до ідеологем „розвиненого соціалізму”, трансльованих через пропаганду засобів масової інформації. Як констатує психолог О.Калита, українська душа, всупереч трагічному історичному досвіду, демонструє величезну життєлюбність і життєздатність з орієнтацією на сьогоднішній день. Загальновідомою є українська ліричність і мрійливість, поетичність і релігійність, прагнення до ідеалу, повага до внутрішнього світу людини, її талантів та здібностей. Водночас, українці мають добре розвинені риси, характерні для національних держав – здатність до добровільного об’єднання в самоорганізовані й самокеровані структури і братства, артілі, гуртки, кооперативи, товариства, корпорації [4]. Це призводить до перетворення політичного й соціального дискурсу у суцільний підсвідомий конфлікт без аргументації, а тільки на емоційній базі.

Користуючись теорією циклічності розвитку цивілізацій та метафорою порівняння часу розвитку держави й віку становлення людини, можемо назвати сучасний період розвитку держави Україна пубертатним віком – 28 років всього.

Пубертат (від лат. *pubertas* – «мужність статева зрілість») – час формування особистості, коли людина стикається з багатьма суперечливими проблемами, пов’язаними з фізіологією свого тіла, але не в змозі впоратися зі своїми емоціями. Підвищується протестний потенціал, формуються підліткові комплекси, пов’язані із зниженою самооцінкою. Часто включаються компенсаторні механізми, які проявляються в агресивній поведінці й протистояннях з усталеними традиціями. Саме в такому стані перебуває українське суспільство, що за багато років незалежності поки що так і не стало дорослим. Це відображають дослідження соціологів, що вимірюють рівень довіри до соціальних інститутів в Україні, та вивчають питання толерантності до аморальної поведінки. І ці дослідження свідчать про непослідовність та певні протиріччя у реалізації бажань й суспільних запитів. З одного боку дослідження вказують на прагнення людей сильної влади і порядку. З іншого, люди не хочуть підпорядковуватися правилам, зокрема, сплачувати чесно податки та виконувати закони, не поважають владу, не довіряють чиновникам. Найвищий рівень довіри серед соціальних інституцій в Україні має церква (56,7%), волонтери (53,5%), збройні сили України (53,1%). Найменше довірою користуються органи державної влади, які проводять реформи та змінюють систему взаємовідносин в суспільстві [3].

Вочевидь, що підлітковий максималізм та протистояння часто стають наріжним каменем конфлікту поколінь, що може мати як позитивні так і негативні наслідки для обох сторін конфлікту. Підлітковий вік характеризується шаленою жагою швидких змін, навіть незважаючи на високий рівень невизначеності майбутнього. Що й продемонструвало українське суспільство під час виборів Президента України у 2019 році. Соціолог Євген Головаха визначив це явище як «електоральний майдан». І дійсно, рівень протестних настроїв, що демонструють соціологічні опитування у 2018

році склав 29,1%. Порівняно з протестними 2014-2015 роками, коли кількість тих, хто готовий був протестувати на майданах сягала 35-36%, бачимо зниження ймовірності масових виступів. Але, якщо порівняти з 2013-2014 роком, коли він був на рівні 21%, показник зростає [1, с.22].

Продовжуючи метафору зростання держави, можемо перенести цей підлітковий бунтарський дух на ситуацію в Україні. Тоді ми зможемо розглядати результати останніх вибори Президента України, як прояв конфлікту поколінь, що співпав з економічними негараздами, знедоленням населення та підвищенням соціальної напруженості в суспільстві. Крім того, великий розрив в економічному становищі невеликого відсотка багатих людей й основної маси українців, також став показником, що вплинув на результати голосування.

Можемо зробити висновок, що «пубертатний вік української державності» збігся з комунікативним вибухом, розвитком медіакратії та шоутизації політики, патопсихологічним станом, високим рівнем протестного потенціалу. В результаті, виборець продемонстрував своє ставлення до сучасного стану речей, принісши в жертву наявний стан покращення й стабільності, невизначеності та турбулентності, що неминуче буде супроводжувати каденцію наступного Президента України.

Інформаційний світ вплине на перебіг турбулентності, всі процеси будуть швидко й активно розвиватися в інформаційно-комунікативному просторі і від того, які стандарти будуть використовувати його учасники, буде залежати і результат всіх наступних політичних подій. Віртуалізація та шоутизація соціально-політичного життя вже відбулася, світ більше ніколи не буде колишнім.

Література:

1. Ворона В. М. П'ять років життя по – новому в соціологічному вимірі / Валерій Михайлович Ворона. // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін Інститут соціології НАН України. – 2018. – С. 13–25.

2. Головатий М.Ф. Соціологія політики [Текст] / М.Головатий: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: МАУП, 2003. – 504 с. – Бібліогр.: с.491-501.

3. Довіра до соціальних інституцій [Електроний ресурс] / Дослідження КМІС, лютий 2017 року – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1>

4. Калита О. Архетипи свідомості сучасного українця [Електроний ресурс] / „Українська правда”, 01 грудня 2009 – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/12/1/4351123/> - Назва з екрана.

ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСОЛІДАЦІЇ В ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ГРУПАХ

КРАВЧЕНКО С.І.

**аспірант кафедри соціальної психології
Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка**

І.Бекешкіна, Є.Головаха, Ю.Тищенко підіймають проблему деконсолідації суспільства, яка посилилась в зв'язку з початком військових подій на території України. Наш вибір дослідження груп обумовлений, власне, констатацією результатів останніх робіт, присвячених консолідації суспільства, в яких дослідники заявляють про її відсутність серед громадян на території сучасної України, наголошують на домінуванні атомізуючих суспільство процесів.

А отже, на перший план виступає суттєва різниця в політичних поглядах (а більш глибокі основи єдності та наявність спільних інтересів можуть не бути усвідомленими), тому є висока ймовірність виникнення об'єднань, що будуть включати односторонців на основі певного бачення шляху вирішення актуальних політичних питань. І виборчий процес в Україні є, на нашу думку, суттєвим індикатором і приводом для активізації таких утворень, що дає нам змогу ідентифікувати об'єднуючі аспекти в структурі консолідації електоральних груп і з'ясувати, який тип консолідації їм властивий та який потенціал є в цього явища за різних умов його творення.

Оскільки консолідація є груповим явищем, то в першу чергу нас цікавить механізм взаємовідносин між групами, де їх протистояння одна одній є суттєвим чинником закріплення відчуття приналежності її учасників та консолідацій всередині груп. Очевидного протистояння не спостерігається, коли панує загальна узгодженість інтересів і вибору (але повне узгодження можливе лише за умов тоталітарного суспільства), що позбавляє необхідності говорити про створення окремих груп. Але оскільки ми розглядаємо плюралістичне суспільство, можливість волевиявлення прихильників різних політичних позицій та їх об'єднання, то варто розібратись як з їх внутрішньою системою консолідації, так і з зовнішніми чинниками, що її спричиняють. В тому числі, це і суть взаємовідносин між групами, які можуть або підсилювати, сприяти консолідації кожної окремої групи, або нівелювати гостроту проблеми розподілу та робити електорат більш гомогенним, через що зникає необхідність говорити про опозиційні інтереси та протиставлення груп одна одній.

Але сприймання і ставлення груп не є єдиним чинником. Так, Дракман Дж., Пітерсон Е. та ін. говорять про залучення виборців до вмотивованої системи підтримки кандидата, за якої розвивається впевненість у правильності власних переконань, а це означає, що виборці стають менш схильні розглядати альтернативні позиції та діють, опираючись на своїй закріпленій думці. Вмотивований сенс може призводити до надзвичайної резистентності та нетолерантності по відношенню до представників інших груп [1].

За Вейлером Д. (2009), на основі сприймання представників протилежної групи як абсолютно іншого виду людей зростають сильні емоції. Люди сприймають свої погляди і поняття про добре та погане як діаметрально протилежне тому, якими є ці уявлення у свідомості представників іншої електоральної групи. Саме це ускладнює проблему розуміння і поваги світогляду іншого.

Дракман Дж. та ін. приходять до висновку, що поляризація електорату призводить до низької якості обробки інформації та формуванні думок на неповному

огляді існуючих варіантів. Думка Левендаскі М. не суперечить тому, що поляризація впливає на процес обробки інформації, проте він говорить, що поляризація сприяє створенню ідеологічно когерентних думок всередині груп, що робить їх більш консолідованими. Так, основні електоральні групи стають більш відмінними одна від одної за змістом інформації, якою вони володіють, та більш внутрішньо гомогенними (МакКарті Н., Пул К., Розенталь Г.)

В західних дослідженнях питання поляризації електорату активно вивчається дослідниками в області соціології та політичної психології. І вони наголошують на збільшенні за останні декілька десятиліть ідеологічної дистанції між демократами та республіканцями [2] (Краушар Дж., Манн Т., Орнштайн Дж.).

Дистантність та поляризація характеризуються зростаючим рівнем упередженості, активізму та агресії, скерованих груповою, політичної ідентичністю [4, с.129].

Особливу увагу слід приділити питанню ідентичності. Коли вона зростає та стає суттєвою по відношенню до своєї групи, формуються специфічні емоції та готовність діяти певним чином по відношенню до аут-груп. Адже коли в структурі ідентичності людини членство в групі посідає значне місце, це підкреслює її зв'язок з іншими учасниками. І таке групове членство стає частиною самої людини, тому зростає її готовність відстоювати групові позиції як свої власні [3].

В подальших емпіричних дослідженнях ми плануємо з'ясувати, по-перше, чи є утворені електоральні групи, що презентують різні політичні орієнтації, консолідованими, якого типу ця консолідація, яка специфіка її функціонування, яким є потенціал її розвитку та яка роль в цьому належить соціально-психологічним чинникам. По-друге, з'ясувати, чи можемо ми говорити про сформовані, нетерпимо налаштовані по відношенню один до одного єдності людей, чи все ж йдеться про більш недиференційовані утворення, в структурі консолідації яких є можливість віднайти спільні, об'єднуючі групи аспекти.

В такому випадку, отримуємо прогностичну цінність дослідження, що дозволить в подальшому регулювати суспільну ситуацію шляхом вироблення найбільш продуктивних стратегій взаємодії з громадянами. А також дослідження консолідації розкриває можливість дати відповіді ще на ряд питань, які наразі є провідними в психолого-політичному житті України.

Список використаних джерел

1. Druckman J. How Elite Partisan Polarization Affects Public Opinion Formation / J. Druckman, E. Peterson, R. Slothuus. // *American Political Science Review*. – 2013. – №1. – С. 57–79
2. Johnston C. Authoritarianism, Affective Polarization, and Economic Ideology / C. Johnston. // *Advances in Political Psychology*. – 2018. – №39. – С. 219–238.
3. Mackie D. Intergroup emotions: Explaining offensive action tendencies in an intergroup context / D. Mackie, T. Devos, E. Smith. // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2000. – №79. – С. 602–616.
4. Mason L. I Disrespectfully Agree: The Differential Effects of Partisan Sorting on Social and Issue Polarization / L. Mason. // *American Journal of Political Science*. – 2014. – №59. – С. 128–145.

МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ

МОЖЛИВІ ПІДСТАВИ НАЦІОНАЛЬНОГО КОНСЕНСУСУ В УКРАЇНІ

**Кисельов С. О.,
к. філос. н., доцент, завідувач кафедри політології,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»**

Виходячи з самої назви доповіді, можна констатувати, що національний консенсус як такий в Україні відсутній. Це змушує визнати й той факт, що відсутня й як така українська національна ідея, тобто ідея, що об'єднує усіх громадян України в українську політичну націю. Хоча ще на початку століття писалися фундаментальні праці з цієї проблематики.¹² А якщо відсутня національна ідея, то напрошується й висновок про різність культур в Україні, різність світосприйняття. Необхідність консенсусу, так само, як і необхідність національної ідеї усвідомлюється під час певних екстремальних ситуацій, які ми сьогодні позначаємо як революції. І, якщо під час Революції на граніті, актуальним питання біла саме етнічна єдність, усвідомлення відокремленості як від інших культур колишнього Радянського союзу, так і власне радянської культури, то і Помаранчева революція, і Революція гідності мали ставити і ставили зовсім інші завдання. Проте те, що у всіх було спільним – це визнання необхідності єдності. І приклад Революції на граніті став і зразком, і взірцем для двох наступних революцій. Будемо говорити про них у звичних термінах, тобто без лапок і не замислюючись над тим чи були вони, і якою мірою, якщо були, революціями.

У 2004 році і далі, починаючи з президенства В. Ющенка, всі, слідом за третім президентом зробили вигляд, що проблеми не існує зовсім. Україна була оголошена єдиною і соборною. Втім від факту проголошення соборності вона просто так не з'являється. Необхідно дещо ще, а саме об'єднуюча ідея. При цьому можна констатувати ще такий факт, що влада всю культурну турботу про народ взяла на себе, абсолютизуючи одну локальну культуру із всього культурного розмаїття України. Як відомо, будь-яка абсолютизація не приводить до істини. І це підтвердили вибори 2010 року, коли адепт етнокультурної єдності України вчисту програв вибори, причому своєму ж візаві по виборах 2004 року. І тут вже не можна було закликати до революції, бо владні важелі знаходилися у В. Ющенка, тобто адмінресурс проти нього не міг бути використаним. І більш за те, В. Ющенко не зміг навіть вийти у другий тур, набравши всього 5,45 % голосів він посів 5 місце, випередивши П. Симоненка.¹³

Революція 2013 – 2014 років мала інший характер. Помаранчева революція пройшла на диво мирно, проте Революція гідності потребувала людської офіри. Як і

¹² Див. напр. Котигоренко В. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні. – К. 2004. – 723 с.; або Українська політична нація: генеза, стан, перспективи за ред. В. С. Крисаченка. – К. – 2003р.

¹³ Див. дані ЦВК України: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/wp001.html>

раніше, виборча мапа показувала неоднорідність інтересів, світосприйняття, культури українців у різних локусах.

Українські еліти звикли до того, що під час виборчої кампанії з рукава дістається джокер – мовне питання, яке дозволяє перемогти в певному регіоні. Після виборів про нього забували – до наступних виборів. Ти більше, що зміни до Конституції 2005 року визначили, що Верховна Рада України обрається не на чотири, а на п'ять років, і всі вибори проходять в один рік, - і президентські, і парламентські, у дужках можна зазначити, що і місцеві вибори не сильно відставали у часі. Що це означає, крім того, що ті особистості, що отримали владу можуть фактично безконтрольно з боку суспільства здійснювати керівництво у будь-якому напрямку? Отже, козирна карта ховалася у рукав до наступних виборів. І, раптом, не без «допомоги» північного сусіда, влада зрозуміла, що люди в країні різні, потребують різного ставлення до себе, що певною мірою ускладнює процес управління. Саме тоді з'являється гасло «Єдина країна – єдина страна». Проте важко тривалий час бути в напруженому стані, гасло зникає, люди звикли до керманічів, останні призначають директором Інституту національної пам'яті В. В'ятровича, і все пішло у тому ж самому річищі, що раніше. Шлях був достатньо відомим. Десь я, навіть, прочитав, що сам п. В'ятрович зізнавався, що головним завданням було не об'єднати українців, а, навпаки, роз'єднати їх, щоб визначити «своїх». Можливо це була й фейкова статейка, але ж вона дуже схожа на правду. Я одразу ж згадав тов. Леніна з його гаслом: «Хто не з нами, той проти нас». Отже, культурні взагалі, мовні аспекти нашого життя, зокрема, не є підставою національного консенсусу. І доти, доки буде проголошуватися ідея етнічної нації, ми не зможемо досягнути жодного консенсусу. Треба звітувати собі, що шлях до безодні, до втрати вже не тільки територій, а й, можливо, суверенітету.

Певна надія покладається на розумну, конституційну ідентичність, але ж вона може працювати лише за певних умов, і ці умови не передбачають наявності «титального» етносу, вони, скоріше, заперечують етнічний поділ суспільства як першочерговий.

Тому, для досягнення суспільного консенсусу можливо повернутися у бік ліберальної ідеї, без абсолютизації будь-яких груп, хоча це й ускладнює процес управління. На першому місці має бути індивід, незважаючи на те, що всі індивіди належать до різних груп. Що і як можна задовольнити в інтересах конкретної людини. Всі люди різні, і це є також проблемою. Але ще більшою проблемою є те, що в українському суспільстві дуже сильні патерналістські настрої. Патерналізм не зовсім сполучається з ліберальним світосприйняттям, чому сьогодні ми й бачимо (не тільки в Україні) викривлення, збочення ліберальної ідеї, які називаються різними іменами, або етапами розвитку самого лібералізму.

Держава не має заважати самореалізації індивіда. Держава має бути правовою, проте з неї потихеньку мають прибиратися елементи соціальності. Тут, щоправда можна зазначити, що українська держава, незважаючи, на декларацію статті першої Конституції України, реально ніколи соціальною державою й не була. І ця соціальність держави має також бути розумною соціальністю. Тобто має бути певна межа соціальності, хоча це й зовсім інша тема.

Держава має забезпечити певну безпеку – економічну, соціальну, політичну, проте, як свого часу зазначав І. Кант, не її справа щастя і добробут. Рівність усіх перед законом, залежність закону від прав людини, свобода самореалізації – ось основні підстави для суспільного консенсусу у сучасній Україні.

ФІЛОСОФІЯ ДОВІРИ: МІЖ КОНФЛІКТОМ І КОНСЕНСУСОМ

КОЖЕМЯКІНА О. М.,

к. філос. н., доцент,

Черкаський державний технологічний університет,
кафедра філософських і політичних наук

Філософія довіри у дискурсі націєтворення та політичного самоусвідомлення займає одне з ключових місць, оскільки стосується питань політичного порозуміння, співробітництва, продуктивної конкуренції та успішної взаємодії, що актуалізує також проблеми ідентичності, визнання, ціннісного узгодження, демократичної легітимності, особистої та колективної відповідальності тощо. Важливою в аспекті аналізу амбівалентності філософії довіри виявляється проблематизація довіри як відкритості, вразливості та вимоги виконання обіцянок у впровадженні морального виміру у функціональні сфери політики та економіки, коли інтерес у виконанні обіцянок перевершує моральні зобов'язання. Загалом довіра позначає специфічне чуття соціальної надійності, базоване на основі спільного розуміння або визнання можливості порозуміння, що має насамперед ціннісно-нормативне підґрунтя. Останнє забезпечує потужну консенсуальну спроможність довіри, увиразнюючи легітимативні питання загальної згоди відносно процедурних компонентів прийняття рішень, які відповідатимуть вимогам загальності, рівноправності, спільності, ефективності, активної участі та залучення.

Позиціонування принципу довіри як моральної і компетентнісної основи процесів демократичної легітимності дозволить розширити проблематику пошуку стратегій ефективного функціонування влади в сучасному соціумі та формування дієвого громадянського суспільства, розуміючи принципову прийнятність політичних конфліктів як ознаки відкритого конкурентного характеру демократичної взаємодії внаслідок наявності розмаїття шляхів самореалізації та способів представлення власних інтересів.

Усвідомлюючи певну ідеалістичність та етичне звуження політичного дискурсу, Ю. Габермас розробляє концепцію деліберативної демократії, яка являє собою дискурсивний простір, що уможливорює формування як процедур спостереження (нагляду) за станом відповідності нормам, дотримання законності та уникнення зловживань владою, так і спрямування дій влади, що посилює та виправдовує виявлену довіру. Громадськість, таким чином, скеровує діяльність політичної влади силами інституцій розвиненого громадянського суспільства, а встановлення суспільного порядку здійснюється шляхом координації взаємодій, спрямованих на досягнення порозуміння.

Політичне порозуміння всіх суб'єктів політичної діяльності можливе шляхом публічної цивілізованої суперечки переконань, що призводить до утворення «спільного горизонту інтерпретацій» [1, с. 313], оскільки в сучасному плюралістичному суспільстві згуртованість можлива лише з допомогою «консенсусу щодо процедури легітимного правопокладання та здійснення влади» [1, с. 314]. Легітимація влади здійснюється політично інтегрованими громадянами у вигляді свідомої довіри як раціонально мотивованого переконання в тому, що адміністративна влада діє у визначених межах та використовується у рівних для всіх інтересах шляхом демократичних процедур розв'язання конфліктів та засобами панування комунікативних свобод у політичній публічності. Таким чином, активна довіра

розуміється не тільки як спосіб контролю над владою, а й як засіб формувального впливу на владу.

На думку П. Розанвалона, одного з відомих сучасних дослідників демократичної легітимності, в нових умовах ускладнення демократії потрібне становлення «демократії взаємодії», що долає суперечність між визнанням легітимності конфліктів (через сприйняття факту наявності розбіжності інтересів та думок) та прагненням до консенсусу шляхом формування спільного світу та визнання спільних цінностей. Нова демократична діяльність, яка виходить за межі виборно-представницької сфери, потребує демократії наближеності, що вважається не елементом позиції (статусу), а є властивістю взаємодії, яка породжує громадянську активність виявлення думки й реагування, а також вимагає від влади пояснень та обґрунтувань своїх дій [2, с. 249].

Така практика активної громадянської позиції закладає відносини дієвої демократії, що спонукає до продуктивної участі, активізації дієвості публічної політики та взаємної відповідальності. Зазначені чинники мають стати ключовими демократичними орієнтирами, що конструюватимуть довіру до влади за рахунок ефективного включення громадян у практики здійснення влади та відповідального контролю за владними спроможностями оптимального вирішення проблем, дискурсивного витворення цінностей та втілення визначених принципів. Довіра як ключовий елемент так званої «інтерактивної легітимності» є не лише регулятором відносин зобов'язання, вона сприяє встановленню конструктивної взаємодії влади та суспільства, відображаючи спосіб та якість відповіді на політичні очікування шляхом інституалізації громадянської активності, а також постаючи внутрішнім чинником легітимації влади.

В цьому контексті сформована культура довіри постає дієвим чинником ненасильницького узгодження різноспрямованих інтересів, водночас актуалізуючи питання співвідношення регулятивів морального, соціально-економічного, правового та політичного вимірів соціальної взаємодії в аспекті спрямованості координат приватного та загального. Ідеї складності узгодження різноманітних інтересів в контексті співвідношення раціонального та чуттєвого, публічного та приватного, егоїстичного та альтруїстичного, зовнішнього інтересу корисливості та внутрішнього чуття людяності тощо можуть бути вирішені на основі практик аргументованої згоди та зацікавленої взаємодії, що випрацьовується у соціальних практиках взаємовизнання та закріплюється у нормативних вимогах емпатії, толерантності, доброзичливості, відповідальності.

Відтак довіра, актуалізуючи змістовний компонент процедур визнання та громадянської активності, створює широкий контекст легітимації шляхом посиленої моральності, створення мереж взаємодії, спрощення соціальних взаємовідносин як соціальної застави щодо волі інших людей і утвердження етосу турботи, що виявляється в соціально невизначеній ситуації в довгостроковій перспективі, мінімізуючи і виключаючи схеми зловживання довірою. Отже, з огляду на, без перебільшення, надзвичайну важливість присутності довіри в процедурах і функціонуванні демократичної легітимності в умовах кризової сучасності, необхідні кроки як для підтримки активної довіри, так і інституалізації ліберальної недовіри. Специфічними засобами контролю над владою є форми ліберальної демократичної недовіри, що виступають механізмами вертикального контролю. Ліберальна недовіра функціонує як досить ефективний інституалізований засіб обмеження і контролю влади, забезпечуючи координацію різних інтересів і стратегій [3].

Інституціалізація недовіри як організованого громадського контролю за діяльністю владних інститутів є механізмом їх «виправлення» і спрямування відповідно до потреб суспільства, забезпечуючи інтеграцію спільно виробленої громадської думки в процесі прийняття рішень. Ліберальна недовіра, трактована як здорова міра критичності і дієвого нагляду за функціонуванням інститутів влади, є необхідною соціальною умовою реальної демократії, будучи неформальним інститутом громадянської активності.

Довіра є своєрідним авансуванням у демократію, її умовою (як ключовий елемент соціального капіталу) та результатом у вигляді сформованої культури довіри. Причому в реальній демократії дієвість влади довіри забезпечується комплементарністю співіснування нормативних, функціоналістських та системних ефектів соціально-політичної взаємодії. Окрім того, в умовах політичної глобалізації зростає роль так званої «ситуативної довіри», що відображає потенційну можливість зміни конкретних результативних очікувань в умовах щораз більшої соціальної динаміки в залежності від зміни ситуації та контексту, зберігаючи авансовані моральні очікування як наділення суб'єктів довіри якостями надійності, порядності та компетентності, що уможлиблюється завдяки системним ефектам соціальної комунікації, що схематизують перебіг бажаних дій. Відтак, довіра є ключовим легітимативним складником політичної тканини сучасної демократичної держави, відображаючи не лише інституційні виміри визнання влади, а й позаінституційні чинники витворення спільної волі, включно із легітимністю самих цих інституцій.

Список літератури

1. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Юрген Габермас; [пер. з нім. А. Дахнія]. – Львів: Астролябія, 2006. – 416 с.
2. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П'єр Розанвалон: [пер. з фр. Євгена Марічева]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 287 с.
3. Hardin R. Trust and trustworthiness / Russell Hardin. – New York: Russell Sage Foundation, 2002. – 234 p.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ТА ЦІННІСНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКИ РЕФОРМ В УКРАЇНІ

ВАЛЕВСЬКИЙ О.Л.

д. н. держ. упр., с. н. с.,

**провідний науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки,
Національний інститут стратегічних досліджень**

Наразі перед науковцями та політичним класом стоїть завдання, з одного боку, осмислити помилки реалізації політики реформ, яких, очевидно, було чимало, з іншого – сформуванню реалістичний порядок денний перспективних реформ на найближче майбутнє.

Подолати деструктивні соціально-економічні процеси, серед яких зокрема, деіндустріалізація, зміцнення сировинної економічної моделі, зростання бідності, збільшення трудової міграції можливо тільки у разі проведення структурних реформ, які б могли зупинити кризові процеси і дозволили б вийти суспільству на орбіту стійкого зростання.

На сьогоднішній день є чинними декілька програмних документів, які визначають державну політику реформ. Стратегія сталого розвитку «Україна — 2020» є базовим документом («дорожньою картою»), якій формулює основні напрями реформ. Стратегія передбачає реалізацію 62 реформ та програм розвитку¹⁴. Коаліційною угодою «Європейська Україна» передбачається 17 напрямів реформ¹⁵. Втім, після череди внутрішньо-парламентських конфліктів виконання Угоди, як кажуть, зависло у повітрі. На виконання зазначених програмних документів у 2015 р. парламентом був схвалений План законодавчого забезпечення реформ в Україні¹⁶. У Плані визначено 7 напрямів законодавчої роботи по різних сферах суспільства. Всього планувалося 488 законопроектів.

Протягом 2017 – 2018 рр. уряд зосередився на реалізації 5 реформ, визначених як пріоритетні. Це – приватизація державного майна, пенсійна, земельна реформи, а також реформи освіти та охорони здоров'я. Проте, як свідчать дані опитування проведеного Центром Разумкова у жовтні 2017 року, жодна із зазначених реформ не знайшла підтримки більш ніж 25% громадян¹⁷.

В цілому реалізація прийнятих реформаторських програм не дає очікуваних результатів. Позитивні здобутки є, але їхній масштаб не може задовольнити. Передусім, це стосується соціально-економічної сфери, де позитивних змін критично недостатньо. Так, ріст ВВП у 2018 склав 3,2%. Згідно прогнозу Міністерства економічного розвитку у 2019 р. зростання економіки сповільниться і становитиме 2,7%.

Однією із причин провалу багатьох реформаторських планів стало те, що політичний та управлінський клас виявився жертвою інституціональної культурної пастки. Її суть полягає в тому, що, декларуючи необхідність створення нових форм

¹⁴ Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» затверджена Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

¹⁵ Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>

¹⁶ Постанова Верховної Ради України про «План законодавчого забезпечення реформ в Україні» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 31, ст.297) <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/509-19>

¹⁷ Більшість українців виступають проти будь-яких реформ // «Дзеркало тижня», 28 грудня — 13 січня 2018 р., // [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://dt.ua/UKRAINE/bilshist-ukrayinciv-vistupayut-proti-bud-yakih-reform-264402_.html

суспільного та економічного устрою, політичний та управлінський клас функціонував у координатах інших раціональностей (корупційної ренти, «трофейної економіки»). Програми розвитку, що були націлені на створення нових форм економічної та соціальної діяльності, здійснювалися в умовах старих соціокультурних та управлінських інститутів. Це приводило до формування антиреформаторського потенціалу в суспільстві, який незмінно «гасив» модернізаційні імпульси.

У стислому вигляді компетенції, які необхідні для успішного впровадження реформ зводяться до таких позицій:

- володіння вичерпним знанням про об'єкт, якій планується змінити;
- вміння визначити пріоритетні сегменти або галузі, які потребують першочергових позитивних змін;
- вміння підготувати реалістичний план дій, якій би містив розрахунок необхідних кадрових, фінансових та організаційних ресурсів;
- наявність мотивації до цілеспрямованих дій, вміння послідовно реалізовувати програми та досягати визначені цілі;
- здатність мобілізувати прихильників, наявність в суспільстві критичної кількості акторів, котрі підтримують реформи, можливість налагодити з ними продуктивну комунікацію;
- вміння вчасно проводити оцінювання досягнутих результатів та необхідність осмислення помилок, здатність оперативно вносити корективи у попередні плани;
- наявність позитивних результатів, які можна було б представити громадській свідомості, і за допомогою яких можна було б збільшити кількість прихильників;
- лояльне ставлення суспільства до інноваційних змін, орієнтація суспільної свідомості на розвиток та неприйняття ретроградної психології;
- здатність до позитивного запозичення позитивного реформаторського досвіду інших країн, знання щодо вдалих та невдалих реформ в інших країнах.

Висновки

1. Адміністративно-олігархічна модель, що сформована в Україні, не здатна забезпечити стійке економічне зростання і соціальне благополуччя. Тому у стратегічній перспективі успішне реформування соціально-економічної системи має розглядатися як процес трансформації чинної моделі у бік посилення економічного впливу середнього класу, розвитку громадянських інститутів, створення державного управління звільненого від впливу великого капіталу.

2. Інституціональна пастка сприяла втраті реформаторами суб'єктності. Модернізаційні проекти склалися під впливом установок неолібералізму (ідеології «Вашингтонського консенсусу»), які були неприйнятні суспільству, що функціонує в координатах посттоталітаризму. Тому необхідна відмова від хибної практики запозичення цих установок. Реформатори повинні зосередитися на створенні стимулів, які сприяють розвитку вітчизняної промисловості й протекціоністській політиці з метою зміцнення внутрішнього ринку. Без цього реалізація неоліберальних установок (на зразок «ринку сам виведе країну із кризи») приведе до консервації технологічної відсталості.

3. Досвід невдалих трансформацій актуалізує питання вироблення методологічних принципів проектування реформ. Будь-який проект реформ має містити, окрім визначення цілей, аналіз політичної підтримки та особливості суспільної свідомості, усвідомлення специфіки корупції в сфері, на яку націлені реформи, нарешті, облік матеріальної і технологічної бази даної сфери. Необхідно на

законодавчому рівні прийняти документи, які б визначали методикау реалізації реформ. Зараз такі норми відсутні.

4. Необхідно відмовитися від поверхневих уявлень про реформи. Без комплексного аналізу економічних і соціокультурних реалій неможливо визначити пріоритетні напрями державної політики реформ. Зокрема, під ефективністю реформ слід розуміти не тільки поліпшення макроекономічних показників, але й посилення креативного потенціалу суспільства й культурних компетенцій особистості.

ЦІННОСТІ ПРИ ВИРОБЛЕННІ ПОЛІТИКИ: СПРЯМОВАНІСТЬ НА НАЦІОНАЛЬНУ КОНСОЛІДАЦІЮ

ВАСИЛЕВСЬКА Т. Е.

д. н. держ. упр., професор,

**Національна академія державного управління при Президентіві України,
професор кафедри публічного управління та публічної служби**

Тези, які сьогодні хочеться вам представити, можливо, будуть дискусійними, але мені здається, що ми вже зараз готові обговорювати ці проблеми, і життя нас спонукає до цього. У мене дотик до цінностей буде скоріше не змістовний, а екологічний.

Перш за все, цінності стають важливим маркером різних політик, і в технологіях прийняття рішень починаємо чітко виділяти ціннісні пакети й моделі. Якщо раніше при розгляді прийняття політичних рішень дещо нехтували ціннісною основою, то сьогодні є більш чітке усвідомлення, що ціннісна основа сприяє прийняттю рішень, тобто враховуючи фактологічну базу, має враховувати і ціннісну базу, чого нас вчив ще пан Г.Саймон, коли писав свої твори щодо адміністративної поведінки тощо.

По-друге, у нашому суспільстві в контексті переважаання популізму потребує захисту теза про те, що в публічній політиці цінності суспільства не лише відображаються, а ще й формуються. Популісти значною мірою працюють з тим, що є. Ті ж, хто хочуть вести суспільство далі, мають формувати – куди далі, які горизонти, хто цим має займатися. Хочу провести місток до нашої попередньої зустрічі – звичайно, тут значна роль еліт (інша річ, у чому саме повинна виявлятися їхня елітарність), у тому числі публічних інтелектуалів як частини цих еліт. Коли хочемо відповідальність за те, що зараз відбувається, перенести на якусь одну еліту – державно-управлінську, все ж таки маємо пам'ятати і про роль та значущість наукової, військової, бізнес еліт та інших – вони також є активними акторами, які народжують і просувають ідеї.

Безумовно, цінності визначають морально-етичну орієнтацію політиків, у якому контексті вони формуватимуться і реалізовуватимуться. Цінності закладають коридор можливого вибору. Особливо конституційні – вони кажуть: отут ви можете вибирати, а тут – ні, вибір уже зроблено і зафіксовано в Конституції. Цінності дозволяють створювати комунікації між елітним і не елітним прошарком. І те, що сьогодні, прямо зараз, маємо в суспільному просторі – це криза спілкування, контактів, комунікацій між елітними і не елітними прошарками.

Цінності мають об'єднати і створити поле для взаємодії. Далі, безумовно, цінності в публічних політиках, які проголошуємо й реалізуємо, мають створити поле для якісної соціалізації. Значною мірою речі, про які сьогодні говорили: і медіавпливи на студентів, і роль ідеологічних партій – фіксуються в цінностях і дозволяють через

стереотипи, традиції, звички, моделі поведінки входять в суспільне поле політичної культури, у нашому випадку української. І безумовно, цінності дозволяють діяти у форс-мажорних ситуаціях, якщо у нас є внутрішній стрижень, то ми готові до них. Це показово у ситуації з пожежею у Нотр-Дам, землетрусом в Японії, як суспільство, його різні інституції реагували на незвичні ситуації. Те, як ми реагуємо на ситуацію війни, у якій перебуваємо – в основі нашої поведінки лежать ціннісні основи, закладені від початку. Але з якими цінностями маємо справу: чи це справді продумана, раціонально вибудована система цінностей?

Сьогодні дедалі більше науковців каже, що, на жаль, ні, сьогодні маємо справу не з системою вибудованих ідеологічно чистих цінностей, а з сумішшю цінностей, різноманітних, іноді взаємно не узгоджених (тих чи інших суспільних прошарків, груп тощо). Яким чином ці цінності маємо відображати в публічних політиках, коли приймаємо політичні рішення стосовно життя, діяльності великих груп людей або всього суспільства? Як ці суміші цінностей, часто неструктуровані, суперечливі, конфліктні, відображати у публічних політиках, аби реалізувати інтереси, потреби, цінності великих і малих громад, соціальних груп тощо?

Проблема конфлікту цінностей сьогодні постає вагомо, як і те, що ми у наших баченнях, формуваннях політик, іноді не фіксуємо те, що цінності між собою конфліктують. Тому ті політики, в яких закладені цінності, що конфліктують, просто не працюють. Можуть бути спрямовані або на лібералізацію (ліберальні політики), або на соціалізацію (соціально-демократичні, соціалістичні політики).

В контексті пошуку об'єднуючих моментів хочу також звернути увагу, що дуже часто класики політичного аналізу стверджують, що будь-яке рішення стосовно публічної політики має відповідати критерію політичної здійсненності і справедливості (а також ефективності, результативності, адміністративності тощо). Щодо політичної здійсненності – безумовно, ті рішення, які приймаються в публічній політиці, мають бути прийнятними для суспільства, тобто легітимними в його очах, законними, такими, що відображають певні запити суспільства. Ці політики, і цінності, які в них закладені, мають бути доречними, своєчасними саме зараз (проголошуємо вступ в Європейський Союз, адже бачимо, що це реальна, відповідна суспільним настроям ціль і йдемо до цієї цілі). Якщо ціль у даній ситуації недоречна, не отримує суспільний відгук, то треба в публічних політиках дуже думати, чи можемо її фіксувати, чи потрібно, у якому вигляді. Безумовно, політична здійсненність полягатиме й у тому, на скільки ті чи інші цінності не просто приймаються суспільством, а наскільки відповідають його інтересам.

Дуже подобаються два індикатори, які виділяють деякі дослідники у вимірювання довіри суспільства, звертаючи увагу на те, що довіра базується на тому, що ті цінності, які проголошуються в політиках, по-перше, відповідають інтересам (смісловий аргумент) і, по-друге, ці цінності будуть реалізуватися політиками, які їх проголошують, що це не голий популізм, не просто заяви (екологічний аргумент). Тому що іноді ті чи інші зафіксовані цілі не можуть реалізуватися в силу професійної некомпетентності тих, хто їх має реалізувати.

Насамкінець, ще одна технологія, яка якраз і звертає увагу на те, що якщо ми цінності будемо лишень фіксувати, виголошувати як гасла, вони ніколи не будуть реалізовані. Дуже важливо ідентифікувати цінності. Чи ми на нинішньому етапі чітко ідентифікуємо, якими цінностями живе українське суспільство? У нас продумано, чому так? Без лозунгів, без ідеології, без політичних технологій. Якщо ми ідентифікували, тобто провели певний моніторинг, публічну політику, її певним

чином потрібно маркувати і вилучати з цієї політики так звані конфліктогенні цінності. Це непростий момент, тому що іноді, коли ми толерантні, ми взагалі ніякі, байдужі. Як насправді вилучити конфліктогенні цінності, щоб зберегти інтегральність, цілісність суспільства? Це дуже непросте питання. Подивіться, одна з передвибірчих технологій йде цим шляхом – правильно, не правильно, так, у нас багато претензій – але вона йде цим шляхом, і для мене важливо зараз технологічно це зафіксувати. Далі, якщо ми хочемо, щоб ці цінності реалізовувалися в публічних політиках, треба зняти рівень їх абстрактності, тобто перевести цінності у чіткі цілі. Не просто давайте за справедливість, за свободу, а як це, які будуть індикатори, як вони будуть реалізуватися на різних управлінських рівнях? І ще дуже важливий момент – необхідно чітко фіксувати, а хто буде носієм тих чи інших цілей? Які групи, які лідери, які соціальні прошарки. Лишень розуміючи загальну картину ціннісного поля суспільства, мені здається, можна шукати засоби, шляхи, далі – технології, щоб згуртувати й об'єднувати українське суспільство.

* * *

Д и с к у с і я

Горностай П. П.:

– Без політиків жодна держава в сучасному світі існувати не може, це така діяльність, яка забезпечує все функціонування тощо. Чому так сталося, що саме поняття політики перетворилося в якусь антицінність? Що з цим робити?

Василевська Т. Е.:

– Під політикою розумію політику полісів (формування, створення). Але, дійсно, є ще розуміння політики як боротьби за владу.

Горностай П. П.:

– Йдеться про те, що, мовляв, усі люди, які були в політиці, апріорі погані. І тому треба обирати людей, які в політиці жодного дня не були.

Дем'янчук О. П.:

– Це питання регулярно ставлять на тих форумах, де я виступаю. Під словом «політика» розуміємо три суттєво різні речі. Перша – це боротьба за владу, це мордобій, скандали, компромати тощо. Друга – це курс дій державного управління (влади) на поліпшення, розвиток, стабілізацію ситуації в суспільстві. Третя – так само як економіка, соціальна сфера – це сфера діяльності. Три різних терміни. На парламентських виборах одна, вже неіснуюча, партія висунула ролик, де якийсь дідок каже: «Я буду голосувати за них, бо вони не займаються політикою». То він хотів сказати, що вони не займаються політикою в сенсі політичною боротьбою, політичним мордобоем. Але одночасно він заперечував і те, що вони займатимуться впорядкованою діяльністю з управління суспільним життям. Від цієї триєдності одного слова потерпають і Україна, і Росія, і багато європейських країн. Але це чітко розділяється в англійських країнах. Коли неправильно починаємо використовувати термін, тут і починається лукавство, маніпуляції тощо.

Василевська Т. Е.:

– У своїй доповіді звертала увагу якраз на друге значення «політики» – як курс держави, суспільства з реалізації тих чи інших заходів для поліпшення життя, добробуту тощо полісів.

Горностаї П. П.:

– Питання в тому, що останнім часом саме політична діяльність перетворилася на антицінність. Ті погано керують, бо вони корумповані, ті погані, бо тільки критикують і нічого не роблять. Боротьба за владу – це відносно невелика частина, закінчиться передвиборча кампанія через півроку виборами до Верховної Ради, декілька років не буде політичної боротьби за прихід до влади.

Дем'янчук О. П.:

– Буде політична боротьба за здійснення влади.

Горностаї П. П.:

Все ж таки, на жаль, дискредитується саме поняття політики як діяльності в принципі, а не тільки певні брудні технології.

Фролов П. Д.:

– Водночас існує величезний запит на цей вид діяльності).

Василевська Т. Е.:

– Сама тема моєї доповіді і є спробою відповіді на це запитання. Сьогодні в публічних політиках не відображаються цінності суспільного загалу. Або суспільний загал не має легітимізації цих політик. Вони не розуміють, навіщо там іде отака медична реформа: чому саме така, що вона дасть краще, яка якість мого життя зросте? Чому проводиться така освітня політика? Люди не розуміють, яким чином їхні запити і цінності відображені в публічних політиках. Безумовно, це сприймається негативно. Тому що хтось за нас вирішив, як нам жити далі, і без нас, через коліно, формують нам такий суспільний простір. Другий аргумент – одне оголошується, інше робиться. Третій момент – певний непрофесіоналізм (управлінців, чиновників, політиків). Розумію, що це не цілісна відповідь, але позначення [ключових] моментів, чим може бути викликане негативне ставлення, яке відображається в 7(!) відсотках довіри до влади. Це криза!

Суший О. В.:

– Це катастрофа.

Лашкіна М. Г.:

– Інститут соціології постійно проводить заміри цінностей. Євген Головаха нещодавно сказав, що у нас якась дихотомічна викривлена ціннісна реальність в суспільстві. То на які цінності спиратися еліті? По-перше, погоджуюся з Вашим твердженням, що розрив між елітою і низовими прошарками є дуже високим, «кому жемчуг мелкий, кому суп жидкий». Це розрив економічний, у першу чергу. Але у кожної еліти свої цінності, і мені задається, що ціннісна невизначеність, амбівалентність, яка існує в суспільстві, не дозволяє визначити основні цінності, куди нам рухатися. Адже суспільство дуже сильно поділено. Зокрема ціннісно. Є ті, для кого цінністю є демократія, а є ті, для кого цінністю є «сталінськими методами».

Горностаї П. П.:

– Або корупція.

Лашкіна М. Г.:

– До речі про корупцію. Головаха якраз на цьому і зробив акцент: суспільство не сприймає корупцію у верхах влади, але досить лояльно ставиться до таких моментів, як-от дати хабара даїшнику, або лікарю «занести», або викладачу тощо. Тобто коли це тут «порішає», то я з цим погоджуюсь, а коли ось там наверху вони щось там... Таке протиріччя. Це перший аспект. А другий – погоджуюся з Вами щодо комунікації. Мені здається, що оця ціннісна історія, що немає єдиного ціннісного поля в суспільстві, пов'язана якраз з відсутністю правдивої чесної комунікації з суспільством. У нас складається ситуація, коли наверху на словах ми робимо одне, а насправді – люди ж не дурні, вони все бачать. Нове покоління, яке виросло, якраз і побачило цей розрив, що їх постійно обманюють. І мені здається, що цей новий кандидат, який з'явився, оцей джокер, якраз є помстою молоді тим людям, які вже багато років керують державою, або створюють цей простір. У них майбутнього фактично немає, у них є страх, але вони не знають, як його реалізувати. І запит в суспільстві на нові обличчя – це не просто про нові обличчя, це про те, щоб висунути нову людину, яка їм усім [покаже], за принципом «не доставайся же ты никому». Тому що немає комунікації.

Василевська Т. Е.:

– Все одно йдеться про одне з двох – цінності колективістського та індивідуалістського світу. Запитували, на що орієнтуватися, на які цінності? Маємо світ західної Європи, орієнтований на індивідуалістські цінності, а тут східний, орієнтований більшою мірою на колективізм. В українському суспільстві у нас те і те є. Можливо, нам слід шукати якісь речі, які б об'єднували [ці два світи], і в цьому буде наша сила: формувати індивідуальний образ особистості, але розуміючи, що ця особистість у солідарному полі взаємовиручки. Можливо, це вибір для України. Але тут ми, зібравшись, не зробимо цей вибір. В суспільстві повинні бути весь час комунікації, обговорення, дебати, висунення різних точок зору, пошук взаємоузгодженого [бачення]. Знаємо, що сьогодні той же Євросоюз (ті, хто там працюють всередині, так кажуть) – це увесь час комунікації, зібрання різних груп, тут зібралися, тут зібралися, обговорюють, обговорюють, обговорюють, шукають якийсь взаємоприйнятний варіант. Напевно, такі дискусії нам слід започатковувати в українському суспільстві, але дуже важливо, щоб ми не відкидали з поля дискусії іншу сторону, яка думає інакше, яка підтримує зовсім іншого кандидата, не навішували ярлики («ватник», «вишиватник»), а спробувати зрозуміти, а чому вона висловлює цю позицію.

Фролов П. Д.:

– На скільки я зрозумів, Ваша основна теза така: система цінностей в принципі не може не бути внутрішньо не суперечливою, вона завжди внутрішньо суперечлива. Індивідуалізм, колективізм – і те непогано, і те непогано, але весь час воно кудись рухається. Ви позначили (проголосили) існування «конфліктогенних» цінностей. А чи існують, і чи могли б Ви назвати цінності «консолідуючі»? Судячи з Вашої останньої відповіді такою цінністю може бути орієнтація на діалог, і він має бути дуже тривалим, на довгий період. Але тут знов-таки є ще одна суперечність: нескінченно розмови тривати не можуть, треба приймати рішення, а інша сторона буде незгодна, що робити в такій ситуації?

Василевська Т. Е.:

– Якщо у Вас склалося враження, що я проголошую, що цінності – це завжди суперечлива система, то це не зовсім так. Хотіла сказати у своїй доповіді, що ми зараз у постмодерному суспільстві стикаємося саме з цією ситуацією, коли немає чітких цінностей, дуже часто це суміші. Це ознака сучасності, життя у дуже інформаційно насиченому світі. Змушені це визнавати і певним чином спробувати іноді ієрархізувати ці цінності, а іноді шукати якісь рішення непростих сумішок цінностей. Я не прибічник цієї суміші, але вона є.

Фролов П. Д.:

– Теорія морального розвитку Колберга якраз орієнтована на орієнтацію людини на збільшення цих суперечностей.

Василевська Т. Е.:

– Щодо дискусій, то зараз це обговорюється, вся західна комунікативна філософія зараз – це коли закінчаться дискусії? Ми ж маємо прийти до якоїсь думки. Напевно, ці дискусії мають закінчуватися, тому що якісь позиції проговорені, артикульовані, якісь компроміси зроблені, а якісь ні. Не знаю, напевно, засобами політичних впливів, пошуками компромісів. Мені важко сказати, коли вони будуть закінчені. Тому що закінчення однієї дискусії викликатиме іншу. І це нормально. Значить суспільство живе, розвивається. Не можемо законсервувати, сказати, що ми знайшли відповідь на питання раз і на завжди, і кращої не буде. Але колись голосуванням приймається закон.

Фролов П. Д.:

– Це один із способів досягнення консолідації.

Василевська Т. Е.:

– Крім дискусії, потрібна взаємна повага як одна з головних цінностей, у тому числі повага до людей, які, можливо, нам не дуже подобаються. Але тут у ситуації війни стикаємося з дуже складними, суперечливими процесами. На скільки ми маємо толерувати іншу позицію? Іноді наша толерантність має закінчитись.

ПОЛІТИЧНА І ПОЛІТОЛОГІЧНА ОСВІТА ЯК ОДИН З ПРОВІДНИХ ЧИННИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ

ДЕМ'ЯНЧУК О. П.,
д. політ. н., професор кафедри політології,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Коли ухвалюємо певні рішення, ніколи ці рішення не є остаточними. Будь-яке рішення можна відмінити, змінити, скасувати, доповнити. Це і є нагода ухвалювати рішення в атмосфері, середовищі цінностей, які є контрверсійними, дисонують чи просто не співпадають. Коли ухвалюємо певне рішення, яке хоч трохи просуває нас до консенсусу, хоча б трішечки позитивно вирішує наші проблеми, це рішення вже хороше. Це, наскільки пам'ятаю, принцип справедливості за Парето, так що тут усе гаразд. Інша річ, що неодноразово вживалося слово «еліти». Трошки пересмикуюся, коли чую його стосовно нашого політикуму. Які це еліти – це привілейований клас. З елітами у нього стільки ж спільного, як у моделі літачка з Боїнгом 777. Як для політолога для мене абсолютно очевидним є певний дисонанс в розумінні політичної системи – формальної і фактичної. Якщо говоримо в термінах класичного інституціоналізму, то, в принципі, ніякої різниці між президентом Порошенком і президентом Ющенком або президентом Януковичем і президентом Кучмою немає. Це абсолютно однакові інститути. Але якщо переходимо в парадигму неоінституціоналізму, коли починаємо враховувати неформальні або позаформальні дії, цінності, принципи, тут відразу вилазять дуже цікаві різні вуха, які дозволяють засумніватися, наскільки адекватно (не люблю слова «правильно») ухвалено те чи інше рішення відповідними політичними інститутами, наскільки адекватно воно сприймається суспільством тощо.

Два роки тому вийшла друком книжка «Занепад влади» Мойсеса Наїма, колишнього головного редактора журналу «Foreign Policy», колишнього міністра економіки Венесуели і колишнього генерального директора Світового банку. У цій книзі Наїм дуже вдало, влучно й чітко, показує, що та влада, до якої звикло суспільство, людство, ще 20-30 років тому, ця влада вже далеко не така сильна, як була раніше. Хочу звернути увагу, Наїм підкреслює, через що саме влада слабшає. Сьогодні згадували 7 % довіри до нашої української влади, а який відсоток довіри, наприклад, до американської влади? Більше, звичайно – від 30 до 40 %, і що найцікавіше – цей рівень довіри тягнеться з середини 1970-х років. З того часу жодна влада, жодна політична сила у США не мала більшості довіри. Це означає, що влада уже не здатна діяти так, як вона діяла раніше. Якщо вже китайці заявляють, що вони можуть зробити своїми рішеннями значно менше, ніж могли 10-20 років тому! І Наїм пояснює, в чому справа – з'являється дуже багато так званих «мікровлад». Наше суспільство – маю на увазі світове, а не лише українське – зараз поступово фрагментується, виділяються окремі центри політичної влади, у тому числі й індивідів, і об'єднання політичних влад значною мірою дуже часто є ситуативним, не є постійним. Коли бачимо у нашій Верховній Раді боротьбу між різними фракціями за ухвалення якогось закону, то тут теж проявляються оці «мікровлади». Кожна політична влада базується на певній системі цінностей, усталених уявленнях.

Хочу розповісти один випадок, свідком якого я особисто був і спостерігав це протягом двох місяців. Це була виборча кампанія в штаті Міннесота в США у 1998 р. Звична ситуація, коли за будь-яку високу політичну посаду у США б'ються представник республіканців і представник демократів. Аж раптом з'явився третій

претендент (можна згадати ще Росса Перрона на початку 1990-х років, який також досить непогано конкурував на президентських виборах у США, набравши якось 22 % (!), але так і не став президентом), не називаючи нашого кандидата по імені, можу сказати, що це був такий собі Джессі Вентура, боець реслінгу, кіноактор (у голлівудському фільмі «Хижак», де Шварценеггер б'ється з інопланетним хижакком, Вентура грав сержанта), здоровий кремезний чолов'яга, лисий, з вусами. Він висуває свою кандидатуру на посаду губернатора штату. А в США губернатор штату на території штату має більшу владу, ніж президент США. І от спостерігаю виборчу кампанію (мені страшенно цікаво, дивлюся телевизор, читаю газети), республіканський і демократичний кандидати ходять по різних елітних зібраннях, виступають на прийомах тощо. А Джессі Вентура пішов по молодіжних організаціях, спортивних групах, коледжах і університетах, і у 1998 р., попри те, що у США середня відвідуваність виборів складає в середньому близько 30 %, у штаті Міннесота 67 % відвідали вибори! Молодь пішла голосувати. І Джессі Вентура отримує 37 % голосів, а його конкуренти – 31-32 %. І Джессі Вентура стає губернатором штату Міннесота (за площею, за чисельністю населення це приблизно та ж сама Україна). Але ж нам цікаво, що було далі (і буде у нас, якщо переможе, кандидат, чие ім'я не буду називати).

За чотири роки панування Джессі Вентури на посаді губернатора провідний університет штату – Університет Міннесота втратив 220 млн доларів фінансування з бюджету штату, вони змушені були підняти дець на тисячу доларів плату за навчання для всіх студентів (величезний університет – 70 тис. студентів), загальне падіння ВВП штату Міннесота. І коли на наступних губернаторських виборах Джессі Вентура навіть не висунув свою кандидатуру і обрали іншу людину, то потім ще місяць по всіх США ганялися й шукали, де Джессі Вентура, щоб забрати у нього круглу печатку. Все це спостерігав на власні очі (був якраз у Міннесоті на стажуванні), потім відстежував через Інтернет. Тобто ситуація така, що [вирішальне слово сказала] молодь – яка не є аж так надто стабільною, визначеною стосовно цінностей, не має відповідної освіти, у тому числі навичок критичного мислення.

А що ми маємо у себе зараз?

Людмилу Никоненко, яка виступала щодо опитування студентів, я недарма запитав, а хто були ті студенти. І мене навіть не здивувало, що групу політологів і правників вони потім виключили з розгляду, всі решта – це сіра маса. Прошли ті часи, коли всі студенти вищих навчальних закладів мусили обов'язково вивчати основи політики (політологію), основи права, основи соціології, основи економіки. Фактично, зараз ми маємо молодь – причому кращу її частину, хто спромігся вступити до вишу – невігласами, суспільними невігласами. І вони можуть абсолютно спокійно зараз заявляти, що цей новий кандидат приведе нову еліту і це буде радикальна зміна всього. Та не буде радикальної зміни, вони просто цього не розуміють, бо їх ніхто не навчив аналізувати, розуміти, що відбувається в суспільстві.

Де наша політична освіта? Вона здійснюється. IFES запропонував, і цього року почали впроваджувати у вишах, перший рік – у восьми, пробний курс «Демократія: від теорії до практики», щось так називається. Просто потрясний курс, я брав участь у підготовчій роботі і можу сказати, що студенти будь-яких спеціальностей дуже задоволені і їм страшенно цікавий цей курс, він дає можливість розвивати критичне мислення, самим відповідати на засадничі питання нашого, у тому числі політичного, життя. В Радянському Союзі була дуже розгалужена система політичної освіти: університети марксизму-ленінізму, різні клуби, політінформації тощо.

У 2004 р. я був у складі групи науковців і журналістів, яка якраз під час Помаранчевої революції перебувала в Німеччині, де ми знайомилися з системою політичної освіти Німеччини. Дуже цікаво. Політичною освітою в Німеччині не займаються хіба ледачі, нею займаються політичні партії, державні установи, церква, громадські організації. Хто керує політичною освітою в Німеччині, яке міністерство? Внутрішніх справ. А чому?

Лашкіна М. Г.:

– Тому що всіма внутрішніми справами в Німеччині займається Міністерство внутрішніх справ. І навіть освітою.

Дем'янчук О. П.:

– Політична освіта – це внутрішня справа держави!

Лашкіна М. Г.:

– Звичайно.

Дем'янчук О. П.:

– Розуміння цього, на жаль, у нас в Україні немає. У 2004-2005 рр. ми розробили (покійний Сергій Геннадійович Рябов був головним автором, керівником авторського колективу) проект системи політичної освіти в Україні, був готовий уже проект указу Ющенка про створення цієї системи. Але справа в тому, що політична система має бути в першу чергу побудована на принципах толерантності – те, що зараз говорила Тетяна Едуардівна [Василевська] про толерантність як одну з засадничих цінностей – тобто довіри і спокійного сприйняття, принаймні намагання зрозуміти, позицію іншого. Але для цього потрібно дати можливість іншому також висловити свою позицію. А якщо ми – наприклад, «помаранчеві» – дозволимо «біло-синім» пропагувати їхню позицію, це ж, вибачайте, буде така небезпека для нас, «помаранчевих»! Так само думають і «біло-сині». Так само думає Порошенко, так само думають багато інших політичних партій. І виявляється, що ми кожного разу стаємо заручниками наступного, так би мовити, найбільш нахабного політичного діяча.

Без створення консолідованої, послідовної, потужної системи політичної освіти ми приречені ще принаймні років 20 перебувати в оцьому розкаряченому стані. Ще років 20 у нас будуть качелі-каруселі, коли у нас перемагає один президент, потім замість нього приходить інший і так далі. Політична освіта виявляється якщо не найпотужнішим, то одним з найпотужніших інструментів, щоб наша Україна – не партія «Наша Україна», а наша держава – отримала нарешті те, на що давно-давно заслуговує.

Завершити хочу посиланням на такого собі Ральфа Дарендорфа, який ще наприкінці 1980-х років сформулював принцип трьох годинників. Перший – це годинник юриста, який полягає в тому, що для демократизації суспільства потрібно спершу створити певні правові засади, і це потребує приблизно пів року й більше. Другий – це годинник економіста: для того, щоб закласти основи ринкової економіки, яка характерна для демократичного суспільства, потрібно десь шість років і більше. І третій – це годинник громадянина: можете [за аналогією] вибудувати, скільки потрібно часу, щоб сформувався громадянин – шістдесят років! Якщо ми зараз починаємо говорити як «по быстрому» – от прийде наш новий кандидат і «по быстрому» за місяць пересаджає всіх – то не вийде. Ну не вийде! «По быстрому» вже

мали ситуацію спочатку з Ющенком, коли «по быстрому» міняли Конституцію в один бік, потім з Януковичем «по быстрому» в інший бік, потім у 2014 р. – ще до Порошенка, він ще був ніхто – помінялась ситуація, і знову назад. І ця чехарда, ця розкаряка залишатиметься ще довго до тих пір, доки не зйдуться разом платформи, на яких стоять різні суспільні групи.

На завершення хочу назвати ім'я – я дуже сумніваюся, що для когось воно все-таки не чуже – Пауло Фрейре, бразильський педагог, філософ, його найзнаменитіша книга – «Педагогіка пригноблених». Займався насамперед освітою дорослих і сформулював основні принципи того, що ми зараз можемо вважати політичною освітою. Він казав, що коли йде нав'язування цінностей, знань, поглядів від однієї особи до іншої, це означає, що інша особа виявляється підвладною, пригнобленою. І тільки спільне вироблення знань – учителем і учнями – може звільнити і учителя, і учня від цього підрядного становища. До речі, ця теза стародавня, Фрейре її тільки використав, походить вона від Гегеля, «Феноменологія духу», де він говорить, що неможливо скасувати ситуацію гноблення, перевернувши її, коли пригноблений стає гнобителем, а гнобитель стає пригнобленим. Марксистський підхід, коли пролетаріат приходиться до влади і знищує буржуазію, не знищує ситуацію гноблення. Тільки разом можуть звільнитися і пригноблений, і гнобитель. Ми зараз знаходимося в ситуації гноблення, бо є політична система, є привілейований клас, який нав'язує нам – через ЗМІ, різні акції, особисті зустрічі, наші мрії – свій певний підхід.

* * *

Д и с к у с і я

Суший О. В.:

– Хочу звернути увагу присутніх, що автором перекладу згадуваних у доповіді робіт М. Ноїма «Занепад влади» та П. Фрейре «Педагогіка пригноблених» є сам доповідач Дем'янчук О. П.

Гнатенко П. І.:

– Зараз дуже модним є термін «децентралізація». Чи не здається Вам, що децентралізація може призвести до феодалізації українського суспільства, де в кожному «удільному князівстві» своя влада, свої закони тощо?

Дем'янчук О. П.:

– Звичайно, це можливо і така небезпека є. Все залежить від того, як це робитиметься. Наскільки можу судити з рішень і дій, які в основному здійснюються зараз у рамках децентралізації, курс взятий адекватний. В основному децентралізація зараз є позитивним моментом для того, щоб суспільство ставало більш свідомим у політичному, економічному і соціальному сенсі. Створення об'єднаних територіальних громад, перерозподіл бюджетів – ці речі зараз дуже чітко спрямовані саме на те, щоб наблизити суспільство і владу одне до одного.

Гнатенко П. І.:

– А чи не призведе це до політичної ізоляції громад?

Дем'янчук О. П.:

– Якщо громади виступають з єдиної законодавчої платформи, то між ними цілком можлива співпраця. Зверну увагу на дещо інше: у нас уже є наочна дуже хороша, дуже вдала модель, як поєднати колективізм і індивідуалізм – Майдан 2014

року! Настільки чітко й яскраво проявилася здатність індивідуалізованого (до певної міри) суспільства колективізуватися, об'єднуватися, збиратися в певні команди! Теж саме, я сподіваюся, буде й з об'єднаними територіальними громадами. Інша справа, що цей процес є страшенно вразливим, на нього можуть вплинути не найкращі, не найчесніші політичні сили, які можуть усе це спаскудити. Тому не можна сказати абсолютно однозначно.

Горностай П. П.:

– Ви говорили про довіру до влади: 7 % у нас, 30-40 % у США. Візьмімо довіру до влади, скажімо, у таких країнах, як Росія і Північна Корея. В Росії, особливо після захоплення Криму, рейтинг Путіна був 86 %. Зараз він десь, я чув, 54 %.

Дем'янчук О. П.:

– Нещодавно читав, що 37 %.

Горностай П. П.:

– Тобто дуже-дуже сильно упав. У Північній Кореї задоволеність владою взагалі зашкалює. Очевидно, обидві крайнощі погано? Бути задоволеним владою в принципі, мабуть, не можливо, бо влада повинна робити якісь непопулярні речі. Як мені здається, 30–40 %, можливо, це оптимум?

Дем'янчук О. П.:

– Я згоден з Вами, що не можливо. Мене ще й досі цікавлять мотиви, чому Назарбаєв пішов з посади, враховуючи його шалену [підтримку населенням]. Путіну лишень мріяти про такий рейтинг, як у Назарбаєва. І раптом Назарбаєв відмовляється від посади і йде у відставку. В чому справа? Пригадую анекдотичний випадок на президентських виборах, коли у Назарбаєва з'явився конкурент, який після виборів зізнався, що він голосував за Назарбаєва. В принципі ситуація одностайного «одобрямс» погана тим, що одна людина вирішує всі питання. Будь-яка публічна політика, щоб бути успішною, повинна бути підтримана тими, на кого вона спрямована. Без цієї підтримки вона потребуватиме дедалі більше й більше ресурсів, щоб примусити суспільство, відповідні цільові групи виконувати її. Погляньмо, як у нас зараз ситуація складається з монетизацією субсидій – цей процес, скажімо так, не дуже природній, трошки вигаданий. Якби ще пригадали наші можновладці 2005 рік, Росію, коли почалися дуже активні виступи проти монетизації, і вони відмовилися від неї. І тут наші через 14 років наступають на ті ж граблі. Цей «одобрямс», хоча тут інше – нав'язування свого рішення, маніпуляції тощо – вони просто знижують ефективність управлінської системи.

Василевська Т. Е.:

– Існує т. зв. Світовий рейтинг довіри, його проводить одна зі світових маркетингових компаній, опитуються 27 країн (дуже різні країни: Бразилія, Росія, Китай, США, Канада, ПАР тощо), дані оприлюднюються щороку. Останні 10 років вони заміряють рівні довіри до влади, до бізнесу, до ЗМІ. За цей час рівень довіри до влади упав від 51 % у 2011 р. до 41 % пару років назад, у цьому році виріс приблизно на 5 % – до 46–47 %. Зрозуміло, що тотальна довіра – це завжди показник тоталітаризму, це означає, що люди не бачать, куди їм рухатися, немає критично мислячої опозиції, немає кому сказати, що не все добре. На підвищення рівня довіри впродовж років п'яти працювали дві країни – Росія і Китай.

Горностаї П. П.:

– А Північна Корея?

Василевська Т. Е.:

– Це закрита країна, там просто не дозволяють опитувати. Повністю з Вами погоджуюся, що не можна назвати політичний клас політичною елітою. А є у нас політична еліта?

Дем'янчук О. П.:

– Один молодик приїхав у село і питає діда: «Діду, а у вас у селі корупція є?». Дід думає: «Скажеш, є, попросить, а що воно таке – не знаю, скажеш немає – подумає, темнота...». І дід каже: «Є, але дуже трошки, тільки для себе тримаємо». Приблизно в такому ж ключі можна сказати про політичну еліту – «трошки тільки для себе», тобто є певні виразники поглядів, інтересів, ідей, але, по-перше, вони не знаходяться безпосередньо на вершині влади, по-друге, вони не мають, так би мовити, вирішального слова. Давайте пригадаємо нещодавно померлого Мирослава Поповича, Ярослава Грицака, Мирослава Мариновича.

Василевська Т. Е.:

– Вони еліта чи саме політична еліта?

Дем'янчук О. П.:

– Я вважаю їх саме політичною елітою, бо вони виражають політичні цінності, пропагують певні політичні підходи, політичні погляди. Це є політична еліта, але вона відсторонена від влади, від ухвалення рішень. Психологи, мене дуже цікавить такий феномен: подивіться на портрети абсолютної більшості наших депутатів і міністрів – за деяким винятком це ж не обличчя, це ж, як колись казали, «это же морды какие-то»! Чому? А справа в тому, що щоб керувати, дуже шкідливо сумніватися. А політичній еліті, як і еліті загалом, притаманні в першу чергу сумніви: чи я правий, чи це справді так, а не інакше? Але якщо людина сумнівається, вона ніколи не ухвалить управлінського рішення.

Василевська Т. Е.:

– Чи не потрібні для політичної еліти, крім виголошення ідей, ще й дії?

Дем'янчук О. П.:

– Знов таки, читайте Пауло Фрейре, він каже про таке явище, як праксис, що складається з обдумування і дії, тобто з роздумів і активізму. Кожне окремо веде до негативних явищ, разом обдумування і дія дає можливість...

Василевська Т. Е.:

– Попович, Маринович – це ж мислителі, люди, які виробляють політичні дискурси, ідеї, артикулюють політичні цінності. Але у них немає доступу до прийняття рішень, лише впливи, можливо. Чи можемо в цьому контексті, казати, що вони належать не до інтелектуальної еліти, а саме до політичної?

Дем'янчук О. П.:

– Вони пропагують політичні цінності, вони їх «виробляють», видозмінюють, пропонують суспільству. А наша так звана політична еліта, а фактично

привілейований клас, «жирують» на цих цінностях, фактично підлаштовують ці цінності під себе і ухвалюють рішення не відповідно до суспільних цінностей, а відповідно до цінностей своїх особистих, своїх кланових. Тому вони і не є елітою, а є просто привілейованим класом.

Василевська Т. Е.:

– Ви говорили про необхідність політичної освіти, просвіти, думаю, всі ми з цим погоджуємося, тому що зараз бачимо, що цей простір зовсім інший. Сьогодні говорили, що на прийняття рішень не тільки і не стільки раціональні доводи впливають, а емоційно зафарбовані пласти політичної культури: стереотипи, цінності, забобони. Як нам міняти політичну культуру, не лише базуючись на її раціоналізації?

Дем'янчук О. П.:

– Кому це «нам»?

Василевська Т. Е.:

– Нам з вами. Українському суспільству.

Дем'янчук О. П.:

– Я не можу визначити суб'єктність цієї діяльності.

Василевська Т. Е.:

– Але Ви ж артикулювали, сказали, що один з напрямків, це політична освіта. І тут можливо виявити суб'єктність. У другій частині доповіді сказали, що це не просто освіта, а це ще й переконання. Тобто йдеться про те, щоб брати участь у народженні цих знань. Але розуміємо, що зараз своїми раціональними аргументами нічого не пробиваємо. Подивіться на сьогодні, коли дві сили борються, і аргументи однієї не зачіпають іншу, аргументи іншої – раціональні – не чіпають першу. Раціональні аргументи не працюють на певній стадії. Можливо, у Вас є якесь бачення, рецепт, як по-іншому змінювати, демократизувати, активізувати нашу політичну культуру?

Дем'янчук О. П.:

– Закінчу [відповідь] знов таки анекдотом. Зайці прийшли до сови і кажуть: «Сово, що нам робити? Лисиця нас жере, і ніякого спасу немає. Ти ж така мудра». А сова й каже: «Зайці, вам треба стати їжачками». «О, сово, яка ж ти мудра й розумна, а як це зробити?», а сова каже: «Я – теоретик, а це практичне питання».

Фролов П. Д.:

– Ви говорили про еліти в тому контексті, значенні, що еліта – це щось найкраще. Якщо не помиляюсь, то Парето у теорії політичних еліт визначає їх як еліти, які прагнуть влади насамперед. І в цьому сенсі є еліти, контреліти і антиеліти. Антиеліти – це якраз наші моральні авторитети, про яких Ви згадували.

Жовтянська В. В.:

– Словникове визначення політичних еліт (спеціально щойно подивилася) – це якраз керуючий клас, це група людей, які приймають політичні рішення. Безвідносно до того, чи подобаються вони нам, чи ні.

Дем'янчук О. П.:

– Мені подобається називати їх саме привілейованим класом.

THE INSTRUMENTAL POTENTIAL OF CIVIC EDUCATION FOR SUPPORT THE CONSOLIDATION OF UKRAINIAN SOCIETY

Inna Semenets-Orlova
Doctor of Public Administration, Associate Professor,
Department of Sociology and Political Science
National Aviation University, Ukraine

ІНСТРУМЕНТАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ПІДТРИМКИ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

СЕМЕНЕЦЬ-ОРЛОВА І. А.,
д. н. держ. упр., доцент кафедри соціології та політології,
Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

The scholar W. Galston emphasize the importance of social wisdom in the meaning of citizenship. This virtue is defined as the ability to listen to others and formulate one's own position [1]. This component of citizenship appeals to the aforementioned instrumental type of patriotism.

A well-known philosopher J. Habermas, in his work "Between Facts and Norms", argues that the normative meaning of democratic citizenship can be determined without the formation of an individual in the context of a "national state" [3]. This approach is somewhat inconsistent with our desire to combine "patriotism" and "citizenship" for their interconnection, but also takes place in scientific discourse. A theorist H. Starkey has a similar position, he claims that the concept of "citizenship" in its meaning always has a political and legal dimension. Although citizenship is in some way linked to a national concept, it is an autonomous and independent theory. In this context, H. Starkey observes that in the new concepts, citizenship exists also at supranational levels [8, p. 7]. Unlike H. Starkey, the Irish researcher M. Craith argues that although the basis of modern citizenship is the focus on civil responsibility, it is the cultural forces (the value attitude of the individual to the state, the country and its citizens) that implicitly fasten components of modern citizenship [2]. Our position correlates with the Irish researcher's point of view.

Political transit determines two main prerequisites for a successful transition to democracy: the presence of an appropriate level of national unity, political will for a democratic transition and a real struggle for democracy [7, p. 667].

In accordance with the indicated tendencies, the Ukrainian state has intensified the issue of national and patriotic education, and by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated June 16, 2015, No. 641 "On Approval of the Concept of National and Patriotic Education of Children and Youth", the Concept was approved, as well as measures for its implementation and Guidelines [5]. However, the expected effectiveness (as evidenced by our analysis of public discourse), apart from the need for additional reporting for educational institutions, has not been recorded from this Concept. The legislator in the new Law of Ukraine "On Education" (as of September 5, 2017) defined citizenship competencies in the list of key competencies-results of training at the level of full secondary education [6]. From now on, teachers are increasingly reflecting with pupils what kind of love for the school and for the Motherland is, and what each of us can do for the common good. Naturally, the government came up a little more deeply to the problem of education of the younger generation and social functions of education – through the prism of citizenship. Without a mature citizen who understands the value of public interest and

demonstrates the responsible fulfilment of his civil duties, it is difficult to educate a patriot who will act constructively for the development of democracy and human rights, and not destructively. Therefore, now at the final stage of the Government's approval is the draft Concept for the Development of Civil Education in Ukraine, and the Strategy for the Development of Civil Education in Ukraine for the period up to 2022 is being developed.

The need for advanced citizenship is growing with the strengthening of Ukrainian statehood. The processes of decentralization, self-improvement of politics, a new quality of democracy and a new social reality (the need to cooperate effectively in communities for the collective good) need a new model of patriotism for modern Ukraine. Living culture requires the creation of new values, although all of them should be discussed according to the criterion of respect for human dignity [9]. Therefore, for example, the countries that are leaders in the academic performance of young people reconfigure educational systems into a value-based approach, being aware of the growing demand for the value core of the individual for peaceful coexistence in a complex world. An important characteristic of the outlook of people who have devoted themselves entirely to social activity is social service, which is associated with a sense of duty towards others. Trust, belief in justice involves the voluntary commitment of members of society to exercise public functions.

Awareness of the undeniable value of human rights lies in the meaning of citizenship. Human rights are based on key values: dignity, freedom, equality, justice. Citizens of Ukraine partly understand the nature and content of human rights, including their own meaning into this notion, focused on the overall assessment of the bad and good things that happen in the country. For example, according to the results of sociological research in 2017, 54% of Ukrainians have never tried to defend their rights [4]. This situation is largely due to a crisis of confidence in government and public administration. And of those who tried to protect their rights, 65% of citizens failed to do so [4]. Such a situation negatively affects not only the general level of "state optimism," but also the quality of citizenship patriotism.

At the heart of modern citizenship is the focus on civil responsibility. However, the value attitude of the individual towards the state, the country and its citizens contributes to the consolidation of society and the strengthening of the components of modern citizenship.

To succeed in a modern society, an individual is not enough to be a narrow specialist in a particular industry. Developed democracy implies that all members of society, despite their professional daily activities, must have the necessary knowledge in the field of democratic citizenship.

Today it is a positive phenomenon that the Ukrainian state has standardized the need for the development of citizenship competencies (documented in the law). However, in society there is still no clear idea of the meaningful component of these competencies and their significance. As it turned out, the environment of educational institutions, which largely shape the civil consciousness of young people, does not fully fulfil this function. In general, pupils do not have a sufficiently deep level of political knowledge, and are poorly oriented towards civil participation.

Bibliography

1. "Citizenship" in *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/citizenship/>

2. Craith, Nic M., 2004, "Culture and citizenship in Europe. Questions for anthropologist", vol. 3, pp. 289-300. Available at: <http://europe.praguesummerschools.org/files/europe/6euc.pdf>.

3. Habermas, J., 1996, *Between Facts And Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Cambridge, MA: MIT Press, 1996.

4. Human rights: nationwide research, 2017, United Development Programme in Ukraine. Available at : www.ua.undp.org.

5. "On Approval of the Concept of national-patriotic education of children and youth", 2015, Ministry of Education and Science. Available at: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/.

6. "On Education", Law of Ukraine, adopted 05.09.2017. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>.

7. "Political Transition Theory" in *Political Encyclopedic Dictionary*, Gorbatenko, V. (ed.) 2004, pp. 666-667.

8. Starkey, H., 2002, "Democratic citizenship, languages, diversity and human rights. Guide for the development of Language Education Policies in Europe. From Linguistic Diversity to Plurilingual Education" in *Language Policy Division Directorate of School, Out-of-School and Higher Education*, Strasbourg : Council of Europe.

9. UNESCO teaching and learning for a sustainable future. Available at: http://www.unesco.org/education/tlsf/mods/theme_b/interact/mod07task03/appendix.htm

* * *

Д и с к у с і я

Фролов П. Д.:

– У Вас була така теза, що треба давати слово всім, навіть якщо вони якісь не «такі». Тобто ми маємо надати трибуну нацистам, ІГЛ? Хай розказують?

Семенець-Орлова І. А.:

– Це була теза не моя, а Луїзи Річардсон. І я говорила не про нацистів, а про молодь, яка потенційно може в майбутньому стати такою, тобто це просто носії на даному етапі радикальних поглядів, але не крайніх-крайніх. Не знайома достеменно з працями Луїзи Річардсон, проте читала деякі коментарі на її роботи. Що вона пише конкретно не можу відповісти, але [розумію так, що] вона говорила, що потрібно відслідковувати таких молодих людей, учнів старших класів і студентів, які потенційно можуть радикалізуватися.

Фролов П. Д.

– Цим спецслужби займаються.

Семенець-Орлова І. А.:

– Спецслужби це одне, але попередження конфлікту – кращий спосіб його вирішення, все ж таки заклади освіти несуть державотворчу функцію тут також. Це відчуття кожного освітянина. Зараз у нас адміністративно караються учителі, директори, якщо в школі є випадки булінгу. Тобто вчитель також має відчувати, можливо, він не побачить як старшокласники в туалеті б'ють молодшу дитину, але він має з інших [ознак зрозуміти це].

Фролов П. Д.:

– Вони працюють дуже-дуже м'яко, потім воно проросте, через кілька років.

Дем'янчук О. П.:

– Зніміть у мене сумніви: на скільки я знаю, термін «громадянська освіта» в Україні прийшов з російського «гражданское образование», а в Росії він з'явився з англійського «Civil Society», «Civic Education», але «Civil Society» означає не «громадянське суспільство», а «цивільне». У такому разі якою частиною має бути патріотичне виховання як складова цієї громадянської, або радше цивільної, освіти? Чи розглядали це питання?

Семенець-Орлова І. А.:

– Ви говорите правильно про «Civic Education». Громадянська освіта – це «Citizenship Education», новий підхід. Сучасні європейські праці розмежовують досить чітко «Citizenship Education» і «Civic Education». Ми говоримо про «Citizenship Education», де основний акцент – на громадянську відповідальність. Стосовно патріотизму – так, він має бути складовою громадянської освіти, бо без цього іноді складно аргументувати важливість суспільного інтересу, вашої позиції на захист не лише своїх прав, але й ваших співгромадян, тобто коли ви відповідаєте не тільки за себе, а за суспільство загалом. Але цей патріотизм має бути конструктивний, а не афективний. Афективний патріотизм є тоді, коли говоримо: «Українці – найкращі» і вороже ставимося до представників інших націй. Конструктивний патріотизм – це коли ми говоримо: «Так, українці – найкращі, і тому наша влада має нам, українцям, забезпечити найкращі комфортні умови співжиття в цьому суспільстві» і ми нічого не говоримо про ворожість до інших держав.

Фролов П. Д.:

– За чий рахунок?

Семенець-Орлова І.А.:

– Це вже питання не до мене. За рахунок платників податків.

Горностаї П. П.:

– Обов'язково бути найкращими все ж таки?

Семенець-Орлова І.А.:

– Ні, я просто навела приклад, щоб пояснити. На скільки пам'ятаю, той же Дж.Наєм розробив концепцію стратагем, коли він пояснював «м'яку силу» Китаю, то писав, що їхній підхід – модернізація, яка базується на національному контексті. Там стратагеми як парадигма розвитку, які вирости від того суспільства, яке склалося історично. Так само можемо говорити про українську національну ідею. Так історично склалося, що зараз для Європи ми можемо стати тільки культурною Меккою – не Лос-Анжелосом, не економічним центром, тільки культурою своєю їх можемо зачарувати. Тому наша стратагема – розвиватися далі гуманітарно і культурно.

Лашкіна М.Г.:

– У мене [перше] запитання про змістовність цього курсу «Громадянська освіта». Чим він відрізняється від політичної освіти? Чи правильно зрозуміла, що там є окремі викладачі, які проводять громадянську освіту, і є вчителі-предметники, які також мають впроваджувати певні ідеї з цієї освіти на своїх предметах? Щодо змістовності, то зрозуміла так, що це має бути [насамперед] патріотизм. Якщо з першого класу навчаємо патріотизму: любити Батьківщину, «с чого починається Родина» – а от потім

що, чим наповнюється в середині? Чи є там розуміння, що таке держава, політика? У мене склалося враження, що ми у такий спосіб виховуємо активного громадянина, який потім буде просто активно діяти, не розуміючи процеси, які відбуваються в державі на рівні державного управління, політики.

Друге запитання. Як медійник з великим досвідом, можу сказати, що у суспільстві в медійному середовищі дискутується питання, чи надавати слово терористам, чи не надавати. Ідея цієї жінки [Луїзи Річардсон], що потрібно дати їм можливість виговоритись, і нібито потенційно зняти афективність ідеї – а раптом вони все рівно доростають до рівня негативних дій, то що робити: давати їм слово чи не давати? Це загальне питання консенсусу та конфлікту в суспільстві. З точки зору конфліктології, ми їм маємо надати таку можливість. З іншого боку, це пропаганда.

Семенець-Орлова І. А.:

– На перше запитання. У жовтні 2018 р. уряд затвердив концепцію розвитку громадянської освіти, я була членом робочої групи і якраз виписувала, що на кожній ланці освіти має вміти, знати, якими навичками володіти громадянин. Перший пласт – це «Я в команді», уявлення первинної ідентичності: хто я для громади і суспільства. Далі, звичайно, йтиметься про державу і більш складні поняття, як-от виклики й загрози демократії тощо. Щодо вчителів, то у нас виші не готують спеціально вчителів з громадянської освіти, це є курси в обласних інститутах післядипломного підвищення кваліфікації: людина проходить кілька модулів і отримує посвідчення, що може викладати громадянську освіту в школі. Зазвичай, це історики, правники. Монопредметний підхід в 10 класі, окремий курс громадянської освіти, який може викладати шкільний історик. Є поліпредметний підхід, коли, наприклад, є такі предмети, як хімія, фізика, природознавство, право, і ці чотири предмети охоплюють, наприклад, питання екологічної безпеки: право – право людини на чисте довкілля, відповідальність громадянина за чисте довкілля, хімія – які є викиди місцевих підприємств, як вони шкодять місцевій громаді, фізика – сортування сміття тощо. Тобто певний модуль громадянської освіти – наприклад, екологічна відповідальність – викладається через кілька шкільних предметів. І наскрізний [підхід] – це широкий контекст, проекти участі у житті місцевої громади, організовані школою, середовище школи тощо. Що має містити громадянська освіта і чим вона відрізняється від політичної? Громадянська освіта – набагато ширше поняття. За європейським підходом це дві складові: освіта з демократичного громадянства і освіта з прав людини. Там де освіта з демократичного громадянства, там є частинка політичної освіти і патріотизму. Але головне – це відповідальність: розуміння, що права є як у мене, так і в інших людей, що якщо є права, то є й обов'язки (тому від держави попросимо високі гарантії забезпечення наших прав, а якщо державні лідери цього нам не забезпечують, у нас є громадські організації, громадянське суспільство, виборчі права). Також політичний аспект: ідеології, партії, роль партії в демократії, громадянське суспільство, але вже з точки зору діалогу з державою, місцеве самоврядування (дуже важливо в контексті децентралізації) тощо. Також як компонент моральні, етичні цінності, загальнолюдські – кожен громадянин має бути доброю людиною, розуміти, де справедливість-несправедливість. Тобто у скриньці громадянської освіти є частково мораль і етика, певною політична освіта, окремо освіта з прав людини, акцент на громадянській участі і громадянській відповідальності, місцева громада і її життя (тут можуть бути екологічні питання, питання соціально відповідального розвитку, підприємництва).

Лашкіна М. Г.:

– Якщо говоримо, що кожен громадянин має бути добрим і таке інше, то чи не заперечуємо ми цим право громадянина бути вільним і у своїй свободі бути або добрим, або недобрим?

Семенець-Орлова І. А.:

– Громадянин у розумінні громадянської освіти – це частина суспільства. Так, важливий приватний інтерес, важливо дбати про себе й свою сім'ю, але центральне поняття громадянської освіти – публічний або суспільний інтерес. Тобто це ті загальні цілі, які у нас, наприклад, визначені в Конституції: що ми будуємо...

Василевська Т. Е.:

– Він не повинен. Ми його маємо переконувати, орієнтувати, але зобов'язувати його не маємо права, якщо ми демократична вільна держава. Не можемо через обов'язок змусити бути моральним, людиною доброю, милосердною тощо. Можемо змусити дотримуватися законів як зафіксованого і формалізованого мінімуму моралі. І все. А далі формується суспільна думка: можливо, не можливо, це підтримуємо, це не підтримуємо. Інакше ми станемо тоталітарною державою, яка втручається в моральний приватний простір вільного вибору людини. Якщо держава втручається в мораль – це шлях до тоталітаризму. Це аксіома. Тому коли стосується морального виховання, то [слід діяти] ну дуже обережно.

Лашкіна М. Г.:

– А етичні принципи на чому ґрунтуються? На Біблії? На Моральному кодексі комуніста?

Семенець-Орлова І. А.:

– На загальнолюдському.

Фролов П. Д.:

– Що це таке?

Лашкіна М. Г.:

– Виходить, що етична складова ґрунтується на Декларації прав людини?

Семенець-Орлова І. А.:

– Стосовно тероризму. Заходячи в аудиторію як викладач, ви самі розумієте, що завжди є студенти, які вам іноді заважають проводити заняття. Їм треба постійно руку піднімати, заперечувати вам, перебивати вас. Так само цей приклад переносу на випадок тероризму. Найкращий спосіб вирішення цього питання для вас як викладача – дайте їм виговоритися. У будь-якій аудиторії завжди є люди, які хочуть виговоритися. Їх один, два, три, але їм це потрібно. Можливо, вдома вони не виговорилися. Так само, чи дати терористам право виговоритися чи ні, мені здається, що кожен має отримати право виговоритися. А от чи буде він почутий з точки зору формування загальноприйнятих для всіх ідей, установок тощо – це вже вирішувати більшості.

Стосовно моралі й етики. Ми не можемо прописати в законі, що кожна людина повинна бути доброю.

Лашкіна М.Г.:

– Це небезпечно, цього ні в якому разі не повинно бути.

Семенець-Орлова І.А.:

– Так. І це ніде не прописано. Громадянська освіта базується на усвідомленій самовідданій добровільній участі. Наші вчителі помиляються, коли чекають вказівок МОН і методичних рекомендацій, як впроваджувати громадянську освіту. Можливо, на перших етапах справді вони потрібні. Але громадянська ініціатива буде дійсно ефективною, якщо виросте знизу. І ми не можемо прописати, Ви кажете правильно, що кожен повинен бути добрим, але це те загальнолюдське, витворене роками, про яке говорив [зокрема] Кант. Що мораль є універсальним рушієм вимірювання будь-якого прогресу, якщо мораль процвітає, то можемо говорити, що людство прогресує, а якщо занепадає – ні. Це дуже широке питання, що таке мораль? В Декларації, звісно, не написано, якою має бути громадянська освіта. У нас є концепція. Зараз на громадському обговоренні, поцікавтесь на сайті, стратегія розвитку громадянської освіти до 2022 р., куди ви можете внести пропозиції, наприклад, і стосовно змісту громадянської освіти. Але в основному цей зміст широкий, охоплює права, демократію, патріотизм, історію, але найважливіше – громадянську участь і відповідальність.

Бондаревська І. О., к. психол. н., доцент,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, старший науковий співробітник лабораторії психології масової комунікації та медіаосвіти:

– Несколько лет сотрудничаю с немецким агентством по гражданскому образованию. Первый вопрос. Планируется, обсуждается ли в Украине формирование такого агентства?

Второй вопрос. В Украине была принята сначала «Концепция национально-патриотического воспитания», потом «Концепция гражданской освіти». Как эти концепции сегодня вместе внедряются? Когда на конференциях меня спрашивали: (еще до принятия концепции гражданского образования) «В каком виде существует гражданское образование в Украине?», я, вне зависимости от своего желания, переходила на извиняющийся тон за «Концепцию национально-патриотического воспитания». Мне хотелось бы знать и понимать, как эти концепции сейчас друг с другом соотносятся?

Семенець-Орлова І. А.:

– В Німеччині є спеціальне федеральне агентство з громадянської освіти. Політичною освітою займається Міністерство внутрішніх справ, а громадянською – окреме агентство. Окрім того, в кожній землі є специфічний координаційний орган з громадянської освіти. І в нас в робочій групі, коли виписували концепцію, працювали над стратегією, теж звучали ідеї, чи потрібен нам якийсь орган з координації громадянської освіти. Практично всі висловилися, що не потрібен. Тому що зайва інституціоналізація. Громадянська освіта – це ініціатива знизу, добровільна усвідомлена, до неї не можна змусити. Такий орган міг би координувати, але у нас поки що суспільство не дозріло до такої координації, у нас буде його розуміння як зайвого контролюючого органу для подання звітів: скільки патріотичних лінійок організовано, скільки з фотографіями тощо. Що зараз, до речі, райвідділи освіти й вимагають від шкіл на виконання Концепції національно-патріотичного виховання –

там прописано, що школи постійно мають звітувати про різні заходи національно-патріотичного виховання, як-от патріотичні лінійки тощо. І вчителі фактично виступають дуже проти такого підходу, тому що їм з точки зору, як кажуть, не на завтра, а вже на сьогодні, приходять ці папірці і завалюють зверху ними: давайте нам фотографії, дітей у вишиванках, головне – форма, а не зміст. Що дають ці фотографії? Зібрали дітей, сфотографували. Зайва трата часу. На мій погляд, Концепція національно-патріотичного виховання була прийнята не своєчасно, спочатку потрібно було прийняти Концепцію громадянської освіти. Без громадянина не буде патріота. Без людини, яка не поважає інших, не усвідомлює, що таке толерантність, взаєморозуміння, що потрібно орієнтуватися на свого співвітчизника, на колективні й групові цілі, не буде патріота, в конструктивному розумінні. Буде афективний патріот, який, як завжди, використовуватиме цю майданну демократію швидше як протест, ніж як механізм чогось сталого і позитивного. Розумію, чому ви так [говорили] в "извиняющемся" тоні про цю концепцію, дуже директори й вчителі нею не задоволені. Але в Концепції громадянської освіти, яка у 2018 р. схвалена кабміном, немає вимог ніякої звітності, просто прописано, що школи, органи місцевого самоврядування, власне держава мають сприяти тому, щоб створювалися громадські простори і в самому закладі освіти демократична атмосфера мотивувала до того, щоби стати активним громадянином.

Фролов П. Д.:

– Звучит, конечно, красиво – инициатива снизу. По поводу «громадянськості» – все ее очень по-разному понимают. Поэтому возникла такая ассоциация. Когда были созданы комиссии по оценке медиапродуктов – порно-материал / не порно-материал – огромное количество людей, активной педагогической общественности в том числе, было привлечено, и очень много людей получили реальные сроки. Тому що з точки зору пересічних наших вчителів дуже багато чого визначалося як «порно». В данном случае, что касается «громадянської культури», не получится ли так, что инициатива снизу будет выливаться [таким образом], что я понимаю патриотизм так, «громадянськість» так, и поэтому будет «маємо те, що маємо», а может и еще что-то более страшное?

Семенець-Орлова І. А.:

– Перепрошую, складно зрозуміти, що Ви хотіли сказати. Але якщо говорити про активність громад і шкіл в провадженні громадянської освіти, у нас проект реалізується уже шість років, ми в своїх восьми пілотних областях по різних територіях України, постійно відвідуємо різні школи. Йдеться не контролюючі заходи – чи впроваджуються програми громадянської освіти? – а просто відвідування. Для нас важливо зловити першокласника в коридорі й поговорити з ним. Чи він буде говорити з нами, чи він нас лякатиметься? Тобто зрозуміти, яка комунікація в школі. Поспостерігати, як він спілкується з керівництвом школи, з вчителями, чи налаштовують так, що голос дитини, те, що вона думає, є важливим для школи, чи ні, як діють органи самоврядування в школі, чи це формальна обгортка, чи вони справді дієві. В тому, що ми спостерігали – різні проекти по громадському бюджету, які реалізують учні на місцевому рівні – нічого крамольного, порнографії, не знайшли. Були такі речі, що учні виступали, що от, наприклад, у нас досі дискотеки веде вчитель фізики, а ми хочемо самі проводити дискотеки, ми хочемо слухати музику ту, яка нам подобається, а не ту, яка є у вчителя фізики. Це також культурні фестивалі. У Білій Церкві доволі цікавий кейс: є директор школи Садаєва, можливо чули, ця школа

розташована у дуже неблагополучному районі міста, там практично кожен п'ятий був затриманий органами поліції на певний час, і ця директор почала з того, що провадила прості зрозумілі неділі правової освіти – які ти маєш права, коли тебе затримує працівник правоохоронних органів. В тій школі багато представників різних національностей, особливо мусульман, і були проблеми, що дражнили дітки одне одного, бо у мусульман-старшокласників є спеціальні періоди, коли вони можуть їсти і пити, коли сідає сонце, і учні не могли зрозуміти, чому дівчата фарбують губи лише по контуру, тобто їм навіть губну помаду не можна було лизнути. Були різні такі міжкультурні непорозуміння між дітьми, що могли вилитися в конфлікти. Директор Садаєва почала з того, що почала щомісяця організовувати дні національних культур. У них у школі навчаються тільки два азербайджанці і два вірмени, але все одно конфлікт між цими державами переростає у конфлікт між батьками цих дітей, батьки впливають на дітей. І тому для двох вірмен був цілий день їхньої національної культури, який святкувала вся школа (школа величезна – тисяча учнів), для двох азербайджанців так само, і вирішили це робити періодично. У них дуже часто відбуваються такі заходи, мусульманської культури, в основному громадянська освіта, взаєморозуміння й толерантність. Порнографію, звісно директор школи і вчителі [не допускають], [ми] не зустрічали.

Фролов П. Д.:

– Просто провів аналогію.

Суший О.В.:

– З активності у запитаннях до доповідача бачу, що нам потрібно буде провести окремий захід, присвячений проблемі громадянської освіти.

ОБ'ЄДНАВЧІ ТА РОЗДІЛОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ІНГРУПОВИХ ТА АУТГРУПОВИХ ФЕНОМЕНІВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Коробанова О.Л.

к. психол. н., науковий співробітник
лабораторії психології малих група міжгрупових відносин,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

За сучасних часів єдність України увібрала протилежні тенденції: динамічно змінюються обставини життя людей, відбувається прогрес інновацій, інформатизація суспільства. В процесі глобалізації стають більш прозорими кордони держави, що надає можливість порівняння рівня життя в країні та за її межами. Разом з тим, українське суспільство розбалансоване так званою гібридною війною та воєнною агресією на Сході України, обіцянками провладних партій, корупцією, відчуженістю керівної еліти від народу, відсутністю ефективного професійного управління великими соціальними системами, що сприяє появі суспільного негативу (М.І. Пірен, 2018).

Ще з часів Київської Русі історики вважали основою єдності спільність походження, мови, побуту, віри, єдність княжого роду (Соловійов С.М., Костомаров М.І.), фактор економічного розвитку держави (Ключевський В.О.) (цит. за Толочко, 1980). Міфи або героїчний епос про походження та історичний шлях нації можуть виступати основою національної самоідентифікації, але на цьому підґрунті можуть виникати соціальні ілюзії на кшталт європейського вибору (що здобуває вияву у «євроремонтах», «євровікнах»), ідей про те, що «краще там, де нас нема» або пошуку героя, який все владнає. Вважаємо, що соціальні ілюзії, в свою чергу, можуть бути продуктом дії групових захисних механізмів у складних соціальних ситуаціях.

. З початку становлення незалежності до недавнього часу розкол населення України відбувався за напрямками «русофіли - єврофіли», «капіталізму для своїх», «пастки безкінечних реформ» (Проценко, 2019).

Події останніх років актуалізували для громадян України проблему сприймання нових воєнно-політичних реалій та громадянського самовизначення щодо загальносуспільної ситуації. У цьому ключі показове дослідження ставлення до війни, здійснене В.О. Васютинським (2017).

У психології виявлено низку інгрупових та аутгрупових феноменів, які є реакцією людей на присутність інших: міжгрупова дискримінація, внутрішньогруповий фаворитизм, соціальна фасилітація, конформізм, групове мислення, групова поляризація та ін.

Групова ідентичність, в основі якої є розподіл на «Ми» і «Вони», має на крайньому полюсі міжгрупову дискримінацію, яка передбачає міжгрупові конфлікти (дослідження М. Шеріфа), міжгрупову ворожість, агресію, негативні аутгрупові стереотипи. Дослідженнями О.В. Петрунько (2014) виявлено, що. уявлення про консолідаційні моделі поведінки містять, зокрема, консолідацію «проти чогось» – корупції, спільного ворога, зовнішнього агресора. Найпоширенішими серед імпліцитних моделей консолідації є «протестні» моделі гуртування в боротьбі проти спільного ворога, зовнішньої загрози і т. ін.

Метою міжгрупової дискримінації може бути встановлення відмінності між групами на користь власної (Г.Теджфел). Проте дослідження (Кондратьєв, Емельянова, 2011) свідчить про диференційований прояв даного феномену в студентському середовищі та його статусно-референтний характер.

Внутрішньогруповий фаворитизм (солідарність) може бути обумовлений реальною загрозою, більш повним усвідомленням власної групової ідентичності та непроникністю групових меж, (Уайт, Самнер, Шеріф, Козер), ситуаціями конкуренції та протистояння між групами. Сутність внутрішньогрупового фаворитизму у підсиленні згуртованості і підтримки всередині групи. За нашими даними, груповий фаворитизм означається спільними цінностями, що сповідує група, спільними аксіологічними засадами, загальнолюдськими принципами, як от справедливості, рівних прав. О. Ю. Дроздов (2014), порівнюючи образи України і Росії в геополітичній свідомості студентів, встановив, що військовий конфлікт істотно погіршив образ Росії, натомість образ України поліпшився лише частково, таким чином, механізм міжгрупової дискримінації в масовій геополітичній свідомості діє сильніше, ніж внутрішньогруповий фаворитизм

У складних ситуаціях, коли учасники відчують власну некомпетентність, недостатню інформованість, розгубленість або невпевненість, підвищується їхній конформізм, як схильність прислуховуватися до думки групи у збиток власній думці під впливом групового тиску (С. Аш). Деякі автори підкреслюють значення у прояві людиною конформізму відсутності власної думки у певних ситуаціях (Озерова, 2017). Сильна людська схильність відреагувати на дії іншого аналогічною поведінкою, розглядається деякими психологами як взаємність (Д. Бургун).

Зазначимо, що на прояв конформізму людиною впливає високий статус інших членів групи та характер ситуації, яку вона переживає. Невизначеність ситуації, неясність та багатозначність інформації сприяють орієнтації людини на думки інших людей. Наші дані свідчать, що деякі особи, які нещодавно покинули непідконтрольну Україні територію, багаторазово змінюють судження про українців, нацгвардійців, мешканців Донбасу, на полярні, протилежні за змістом, ніби у пошуках слушної думки, яку схвалює та група, у якій вони наразі присутні.

Також у дослідженнях груп внутрішньо переміщених осіб виявлено, що учасників цих груп легко «звернути з шляху істини» у ту чи іншу сторону. Вони легко змінюють власну думку та слухняно приймають запропонований напрямок дій та оцінок, прагнуть не виділятися серед інших.

Групове мислення (схильність членів групи погоджуватися з більшістю або лідером групи, та на основі цього приймати важливі рішення) виникає в ситуації, коли пошук згоди переважає над реалістичною оцінкою можливих дій (І. Джейніс, 1972). При цьому висока ступінь залученості до системи групових уявлень та цінностей може заважати прийняттю правильного рішення. Зокрема, групове мислення знаходить прояв в оцінці подій на сході учасниками: є свідчення, що ті, що залишилися у зоні відчуження, знаходять аргументи, виправдовуючі їхнє рішення.

Серед наративів учасників подій на сході зустрічаємо описи «стокгольмського синдрому» як ідентифікації з тими, хто чинить насилля та прагнення виправдовувати їх.

Підсумовуючи зазначу, об'єднавчі та розділові тенденції мають не тільки політичне та економічне підґрунтя, а й соціально-психологічне. Групи людей потрапляють в поле дії сил, що спричиняють феномени міжгрупової дискримінації, внутрішньогрупового фаворитизму, конформізму та групового мислення. Вплив цих феноменів групової взаємодії подекуди використовується у політичних цілях.

Список літератури

1. Васютинський В.О. Імплицитний зміст ставлення українців до війни на Донбасі / В. О. Васютинський // Український психологічний журнал. - 2017. - № 3. - С. 42–53.
2. Дроздов О. Ю. Динаміка геополітичних уявлень молоді на тлі російсько-українського конфлікту 2014 року / О. Ю. Дроздов // Проблеми політичної психології: зб. наук. праць. – К.: Міленіум, 2014. – Вип. 1 (15). – С. 258–266.
3. Кондратьев М.Ю. Социально-психологические особенности взаимосвязи самооценки и личностно-ролевой взаимопредставленности студентов / М.Ю. Кондратьев, Е.В. Емельянова // Социальная психология и общество. – 2011. - №1. – С. 56 – 73.
4. Петрунько О. В. Імплицитні моделі консолідації громадської думки у свідомості студентської молоді / О. В. Петрунько // Проблеми політичної психології: зб. наук. праць. – К.: Міленіум, 2014. – Вип. 1 (15). – С. 75–86.
5. Пірен М.І. Конструктивне мислення еліт щодо творчості та єдності суспільства – дорожня карта для позитивних змін в Україні / М. І. Пірен / Збірник наукових праць Національної академії державного управління при президенті України . / За заг. ред. А.П. Савкова. - К. НАДУ, 2018. - Вип. 2. - С. 175 – 188.
6. Проценко В. Економіка інтересів: як Україна потрапила до пастки безкінечних реформ / Віталій Проценко // [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://voxukraine.org/uk/ekonomika-interesiv-yak-ukrayina-potrapila-do-pastki-vichnih-reform/>
7. Толочко П.П. Киев и Киевская земля XII – XIII веков. К.: Наукова думка, 1980. - 224 с.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. КОНФЛІКТ ТА КОНСЕНСУС: НАЦІЄТВОРЧИЙ ПРОЦЕС В ЕПОХУ КРИЗ

Татенко В. А. Проблема націєтворення в контексті діалектики цілей і засобів: психологічний аспект	3
Гнатенко П. І. Національна ідентичність і націоналізм	5
Плющ А.Н. Перспективи строительства нации в эпоху глобализации	8
Кухарук О. Ю. Мовна та етнонаціональна ідентичності: взаємозв'язки і можливості для націєтворення	11
Плахтій Т. О. Українське націєтворення у призмі організаційного підходу	13
Пархоменко Н. В. Міграційні процеси як націєтворчий чинник	14

РОЗДІЛ II. МАЙБУТНЄ, ЯКЕ ОБИРАЄМО

Римаренко С. Ю. Україна на роздоріжжі: цінності, смисли чи технології?	19
Горностай П. П. Інформаційний Франкенштейн-2, або «Чума на оба ваши дома!»	21
Суська О. О. Меркантилізація дослідницьких даних як підрич методології соціологічної і психологічної науки	26
Никоненко Л. В. Особливості політико-правової свідомості користувачів медіа	34
Жовтянська В. В. Націєтворчий потенціал ідеологічної дивергентності в умовах соціально-економічної кризи	43
Лашкіна М.Г. Пубертатний період українського суспільства: особливості комунікації	45
Кравченко С.І. Перспективи дослідження консолідації в електоральних групах	48

РОЗДІЛ III. МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ

Кисельов С. О. Можливі підстави національного консенсусу в Україні	50
Кожемякіна О. М. Філософія довіри: між конфліктом і консенсусом	52
Валевський О.Л. Інституціональні та ціннісні засади політики реформ в Україні	55
Василевська Т. Е. Цінності при виробленні політики: спрямованість на національну консолідацію	57
Дем'янчук О. П. Політична і політологічна освіта як один з провідних чинників національної консолідації	63
Семенець-Орлова І. А. Інструментальний потенціал громадянської освіти для підтримки консолідації українського суспільства	70
Коробанова О.Л. Об'єднавчі та розділові тенденції інгрупових та аутгрупових феноменів на теренах України	79

